

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY

katedra pedagogiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Možnosti využití dětské kresby jako jedné z diagnostických technik
při práci pedagogů se zneužívanými dětmi**

**The possibilities of using child's drawing as one of the diagnostic
techniques in pedagogical work with abused children**

Vypracovala: Iva Kroužilová

Studijní obor: pedagogika, kombinované studium

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Hana Krykorková, CSc.

Praha 2006

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně, veškerou použitou literaturu i ostatní zdroje jsem uvedla v seznamu a všechny použité citace jsem řádně označila.

.....
V Praze dne

.....
Podpis

Poděkování

Děkuji všem vyučujícím na katedře pedagogiky FFUK, kteří mě během pěti let provázeli svým studiem. Největší poděkování patří PhDr. Haně Krykorkové, CSc. za přátelské přijetí, cenné rady, připomínky i podněty a za ochotu.

Děkuji i Mgr. Gražině Kleinové, psycholožce Dětského krizového centra, za ochotné přijetí a seznámení s prací Dětského krizového centra v Praze.

Obsah

1.	Úvod	4
2.	Syndrom CAN	6
2.1	Vývoj pojmu	9
2.2	Psychické a fyzické týrání	11
2.3	Sexuální zneužívání dítěte	15
2.4	Zanedbávání dítěte	20
2.5	Rizikové oblasti syndromu CAN	27
2.6	Řešení problému týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí	30
2.7	Závěr	39
3.	Dětská kresba	40
3.1	Dětská kresba jako jedna z projektivních technik	41
3.2	Metodologické možnosti při interpretaci dětské kresby	45
3.2.1	Kvantitativní a kvalitativní analýza postavy v dětské kresbě	46
3.2.2	Zvláštní zřetele při diagnostice pomocí kresby	48
3.3	Interpretace kresby	55
3.3.1	Dětská kresba lidské postavy – dotazník a rozhovor	56
3.3.2	Dětská kinetická kresba rodiny – dotazník a rozhovor	61
3.4	Závěr	64
4.	Empirická část	66
4.1	Kasuistiky	66
4.2	Výzkumné šetření	78
5.	Doporučení pro učitele a další pedagogické pracovníky	87
6.	Závěr	108

Přílohy

Literatura

Resumé

1. Úvod

„6. července 1988 zemřela čtyřletá Heather M. Pitva prokázala, že příčinou smrti bylo masivní krvácení do mozku, způsobené úderem do hlavy. Prokazatelné byly též další silné rány do hlavy a četné, překrývající se pohmožděniny na hýždích dítěte. Heather byla tělesně týrána a ubita k smrti. Její matka a nevlastní otec byli zatčeni a obviněni z vraždy (Reno Gazette-Journal, 1988).

Ačkoli už půl roku před dívčinou smrtí docházelo k opakovaným trestním oznámením a stížnostem na sociálních úřadech, případ Heather se nepodařilo podchytit. Tato holčička se při pohovorech se sociálními pracovníky vždy tvářila šťastně a spokojeně. Nanejvýš řekla: „Maminka se rozčílila, protože jsem ji zlobila.“

Avšak Heather se přece jen snažila někomu sdělit, co se jí děje. Volání o pomoc zanechala na dveřích skříňě ve svém pokojíčku v podobě groteskních obličejů, které načmárala inkoustem a pastelkami. Po dívčině smrti tyto obrázky objevili manželé, kteří se nastěhovali do obytného přívěsu po jejích rodičích. Tyto kresby vypadaly jinak než ta, kterou dr. S. získal od Susan. Nebyly na nich žádné genitálie, ale obličeje nakreslené červeným inkoustem: místo očí měly křížky a cenily zubatá ústa s pokleslými koutky. To nebyla šťastná tvář, ale tvář zoufalého tělesně týraného dítěte, vyděšeného a neschopného jinak komunikovat. Kdyby odborníci tyto kresby objevili a věděli, jak je interpretovat, dopadl by život Heather jinak?“ (Peterson; Hardin, 2002)

Jednou ze základních potřeb každého člověka je vyjádření vlastních pocitů a prožitků. Ne vždy je však možné prožitky a pocity vyjádřit slovy. Prožívání pohlavního, citového a tělesného zneužívání působí bolest, zmatek, strach a úzkost, neschopnost pochopit, co se vlastně děje, což má za následek často i neschopnost vyjádřit prožitky slovy. Kresba může pomoci vyjádřit to, co slovy nelze, může napomoci poodhalit problémy, které člověka trápí. Podle R. Davidové zkoumání kresby představuje „královskou cestu“ do dětské duše. Dítě tu však i odhaluje obsahy, o nichž by se mu jinak nevypovídalo snadno, buď proto, že se mu ještě nedostává slov, anebo proto, že si svůj stav neuvědomuje, že obsahy mysli jsou podobně jako ve snu zastřeny do podoby, která ani jemu samému není dost sdělná. Užívá totiž obrazů a symbolů, které tlumí syrovost a naléhavost obsahů a prožitků. Kresba tak tomu, kdo jí rozumí (např. zkušenému dětskému psychoterapeutovi), nabízí klíče k pochopení zašifrovaných problémů dítěte. (Davido, 2001)

Tato diplomová práce si klade za cíl vytyčit základní souvislosti mezi dětskou kresbou postavy a psychickým, fyzickým týráním, sexuální zneužíváním a zanedbáváním dětí. Mou snahou je soustředit tuto problematiku do prostředí školy a pomoci učitelům a vychovatelům hledat za dětskou kresbou i možné skryté problémy dětí a za spolupráce učitelů s odborníky pomoci dítěti s jeho mnohdy velmi závažným problémem, který bez vhodného zásahu může mít, v některých případech, i fatální důsledky.

V první části diplomové práce se věnuji vymezení problematiky týkající se syndromu CAN. Druhá část práce je věnována kresbě týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí, vymezení základních typických rysů kreseb týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí. Třetí část je svým zaměřením empirická. Tato část zahrnuje konkrétní příklady kasuistik a výzkumné šetření, jehož cílem bylo zmapování informovanosti o syndromu CAN, dětské kresbě jako diagnostické metodě a celkovém zájmu o problematiku syndromu CAN mezi českými učiteli základních škol. Poslední část je věnována vytvoření základních doporučení učitelům a vychovatelům základních škol, která se týkají tématu této diplomové práce. Tato doporučení, která se zabývají možností využití dětské kresby týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí, jsou koncipována jako návod pro pedagogy českých základních škol, kteří mají podezření, že některý z jejich žáků je týrán, zneužíván či zanedbáván. Tato doporučení si nenárokují být úplným výčtem pokynů, ale spíše základním orientačním návodem, jak postupovat v situaci, kdy český učitel čelí podezření, že jeho žák je týrán, zneužíván či zanedbáván. Cílem této diplomové práce je tedy zvýšení informovanosti o problematice syndromu CAN a možnosti využití dětské kresby při diagnostice syndromu CAN v českých základních školách.

Ve své diplomové práci jsem se snažila využít dostupnou odbornou literaturu týkající se problematiky syndromu CAN. Informace získané studiem literatury jsem doplnila návštěvou organizace, které se zabývá problematikou syndromu CAN. Tato organizace nese název Dětské krizové centrum a o její činnosti podrobněji pojednávám ve své diplomové práci.

2. Syndrom CAN

„Rodinné společenství a péče o dítě jsou pro lidstvo nutností. Bez ní by nepřežilo. Během vývoje lidstva tato přírodní a biologická nutnost nabyla také formu mravní zákonitosti. Vědomé ubližování dítěti, ať fyzické nebo psychické, je tedy, bohužel, selhání přírody a mravního zákona v nás.“
(Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Rodina plní ve společnosti řadu funkcí, mezi něž patří funkce biologická, ekonomická, sociální a psychologická. Je nejdůležitější sociální skupinou, ve které člověk žije. Rodina poskytuje dítěti základní potřeby, zázemí, které dítě potřebuje pro svůj vývoj a zároveň prostřednictvím rodiny dítě získává mnoho zkušeností, učí se. Mezi jednotlivými členy rodiny se vytvářejí vztahy, které mohou být těžko nahrazeny vztahy jinými. Dítě je v prvních letech svého vývoje v blízkém kontaktu s rodinou. Jejím úkolem je poskytnout dítěti základní životní jistotu. „Jedním ze základních předpokladů zdravého duševního vývoje dítěte je, aby vyrůstalo v prostředí citově vřelém a stálém. Na první pohled se to zdá naprosto samozřejmé a snadno dosažitelné. Ale přece jen je třeba se nad tím zamyslet a někdy i napnout hodně sil, abychom tyto dvě podmínky splnili. Ta první požaduje, aby rodiče měli své dítě rádi. Ta druhá požaduje, aby se měli rádi navzájem. Aby dovedli vytvořit společenství, které bude trvat po celý jejich život a ve kterém bude všem dobře. Všichni členové rodiny tu najdou přístav jistoty, odkud se i děti budou vydávat na dobrodružné výpravy za poznáním světa, ale kam se budou vždy rády vracet.“(Matějček, 1986)

Může se samozřejmě stát, že rodina se stane dysfunkční. V důsledku toho nedojde k uspokojení všech potřeb dítěte vychovávaného v dané rodině a rodina se pro své členy stane spíše zdrojem zátěže. Pokud jde o jedince ve vývoji, mohou mu v důsledku poruch funkce rodiny některé významné zkušenosti chybět, a naopak může být vystaven vlivu zkušeností negativních.

Týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte patří bezpochyby mezi velmi vážná selhání rodiny, která tak neposkytuje vhodné a podnětné prostředí a jejíž výchovné působení se stává negativním a má velmi neblahé, v některých případech až fatální důsledky pro dítě v takové rodině žijící.

„Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbaného dítěte, obecně označovaný v anglosaské literatuře jako Child Abuse and Neglect (CAN) a odtud převzatý i pro další terminologie, je soubor nepříznivých příznaků v nejrůznějších oblastech stavu a vývoje dítěte i jeho postavení ve společnosti, v rodině především. Jsou výsledkem převážně úmyslného ubližování dítěti, způsobeného nebo působeného nejčastěji jeho nejbližšími vychovateli, hlavně rodiči. Jejich nejvyhraněnější podobou je zahubení dítěte.“ (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Jinými slovy lze říci, že za týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte považujeme „jakékoliv nenáhodné, preventabilní, vědomé (případně i nevědomé) jednání rodiče, vychovatele anebo jiné osoby vůči dítěti, jež je v dané společnosti nepřijatelné nebo odmítané a jež poškozuje tělesný, duševní i společenský stav a vývoj dítěte, popřípadě způsobuje smrt.“ (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Na tomto místě bych si ráda dovolila krátké zastavení. Vede mě k němu úvaha nad tím, zda výše uvedené definice, které jsou nám dostupnou literaturou nabízeny, jsou zcela naplněny, co se obsahu týče. Anglická zkratka CAN se skládá z těchto slov: child (=dítě), abuse (= týrání psychické i fyzické, zneužití sexuální, ale i zneužití drogy, alkoholu), neglect (zanedbání a opomenutí). V definicích, které jsou často uváděny, se ale hovoří o syndromu CAN pouze anebo většinou v souvislosti s výchovnou funkcí rodiny. Je nesporně pravdou, že rodina je základní jednotkou zajišťující výchovu dítěte, jeho socializaci, enkulturaci atd. Není ale jediným prostředím, ve kterém dítě během svého vývoje vyrůstá a které se podílí na jeho výchově. Velký vliv mají nejrůznější vzdělávací instituce, mezi něž lze řadit mateřskou školu, základní školu, základní uměleckou školu, střední školu či střední odborné učiliště, zájmové kroužky a jiné instituce. Domnívám se tedy proto, že zanedbávání a citové strádání může být způsobeno i nevhodným a necitlivým pedagogickým působením, psychickou újmu může způsobit například i šikana. Lze tedy podotknout, že uváděné definice by mohly být rozšířeny, pokud bychom chtěli poskytnout definici v širším slova smyslu.

Pokud učitelé nebudou plnit své povinnosti dostatečným způsobem, budou jim výkony dětí lhostejné a své osobní problémy budou kompenzovat na svých žácích, nebudou si umět poradit s dětmi se specifickými vývojovými poruchami či lehkou mozkovou dysfunkcí, můžeme také hovořit o zanedbávání dítěte, o jeho citové deprivaci. U dítěte, které nikdy nebude při plnění svých školních povinností úspěšné, nikdy nezažije pocit úspěchu, může dojít k citovému strádání. Učitelé by proto měli znát různé metody a formy výuky, jakými jsou skupinové vyučování, projektové vyučování, kooperativní výuka a jiné, které jsou vhodnými prostředky pro zajištění prožitku úspěchu pro každé dítě. Dítě, které stále dostává jen špatné známky, se stává terčem posměchu, často se dostává do ústraní, jeho motivace k práci se neustále snižuje. Takové dítě přestane mít často zájem úplně o vše. Je tedy nezbytně nutné, aby ve školách učili pouze učitelé s pedagogickým a alespoň základním psychologickým vzděláním, znalí vývojové a pedagogické psychologie a nejnovějších pedagogických metod, učitelé, kteří jsou ochotní změnit své zaběhlé stereotypy ve prospěch nových, moderních a osvědčených, učitelé nadšení, kteří mají děti rádi.

S tím souvisí i požadavek na ředitele škol, kteří by měli podporovat své učitele při používání nových pedagogických metod, umožňovat učitelům školit se, získávat pro školu příručky rozšiřující informovanost učitelů o nových a moderních metodách výuky.

Do širší definice syndromu CAN bychom mohli zahrnout nejen problematiku šikany spadající do oblasti týrání (psychického či fyzického), ale i rozvodová traumata.

Domnívám se tedy, že definici syndromu CAN je možné pojmout jako definici v širším i užším slova smyslu. Většina dostupné literatury své čtenáře seznamuje spíše s definicí v užším slova smyslu, tedy s týráním, zneužíváním a zanedbáváním způsobeném vlivy rodiny a rodinného prostředí. Problematika negativního vlivu školního prostředí by tak mohla obohatit tuto definici o další dimenze.

2.1 Vývoj pojmu

Jednou z prvních dobrovolných organizací, která se snažila hledat a uplatňovat způsoby a formy péče o děti a jejich ochrany před ohrožením jejich zdraví a dobrého rozvoje byla Národní společnost prevence proti krutostem na dětech, která vznikla roku 1883 v Liverpoolu a v roce 1884 v Londýně. Dnes se jedná o velmi významnou instituci, která se stala modelem pro celou řadu dalších dobrovolných organizací v této oblasti. Zpočátku byla hlavní pozornost zaměřena na fyzické násilí na dětech a jeho důsledky, vykořisťování dětí námezdní prací, nedostatečné péči a výživě. Ve vývoji CAN se tedy začala formovat její stěžejní tematická linie – fyzické týrání. V roce 1962 bylo v USA špatné zacházení s dítětem či nepečování o něj pojmenováno jako syndrom bitého dítěte (Battered Child Syndrome). Na jeho základě se rozvinulo chápání tohoto jevu v široké veřejnosti. Postupně se prosadilo přijímání zákonů o povinném hlášení týrání dítěte ve státech USA. Zároveň tak došlo k rozšíření povědomí veřejnosti o problematice i jejímu hlubšímu chápání. Tehdy dochází ke vzniku nového, širšího pojmu syndromu Child Abuse, čili zneužití dítěte. „Ještě předtím rozlišili Caffey, Silverman a další složité poranění dětí (četné zlomeniny žeber, lopatek, nitrolební krvácení apod.) od následků úrazů a označili je jako non-accidental injuries (NAI) – tj. neúrazové, úmyslné poškození v rámci krutého zacházení s dítětem.“ (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Již od počátku se odlišovala aktivní a pasivní forma fyzického ubližování dítěti. Při aktivní formě je dítě ohrožováno a poškozováno násilím v jeho nejružnější podobě. Při pasivní podobě je dítě poškozováno hlavně v tělesné oblasti neuspokojováním základních potřeb. Poté, co došlo k poznání tělesného týrání dětí, se ukázala souvislost mezi fyzickým týráním a psychickým a citovým týráním a to jak ve formě aktivní tak i pasivní. U aktivní formy jde zejména o ponižování, nadávání, posměch, nadměrné psychické tresty, šikanu, nucenou izolaci hlavně ve tmě, nahánění strachu, které může vést k vážným duševním poruchám až k sebevraždě. V pasivní podobě se

jedná o nedostatečnou stimulaci, zanedbávání základních duševních potřeb. „Poznání tohoto „pasivního“ psychického a emocionálního týrání pak významně přispělo k formulaci druhé části syndromu CAN – tj. zanedbávání dítěte (Child Neglect), v bezprostřední návaznosti na pasivní formy tělesného týrání.“ (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Na konci šedesátých a na začátku sedmdesátých let dochází k zahrnutí sexuálního zneužívání dítěte do syndromu CAN. Násilí spojené se sexuální aktivitou se postupně začalo přenášet od dospělých obětí (často žen) na oběti adolescentní i děti. Postupně se pozornost soustřeďuje nejen na aktivní formu sexuálního zneužívání (doteková forma), ale i na pasivní (bezdotekovou) formu. Postupně dochází k dalšímu rozšíření syndromu CAN o organizované zneužití dítěte i o rituální zneužití dítěte.

Třetí evropská konference o zneužívaných a zanedbávaných dětech, která se konala v roce 1991 v Praze, poprvé definovala syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte – Child Abuse and Neglect (CAN). Zdravotnická komise Rady Evropy v roce 1992 pak přijala definici tohoto syndromu, jehož obsahem je tělesné, citové, sexuální týrání dítěte, zanedbávání a systémové zneužívání dítěte.

Pro 20. století je typická zvýšená citlivost vůči násilí na dětech. V tomto století byly přijaty významné dokumenty, které ochraňují děti před všemi formami interpersonálního násilí:

- ⇒ Charta práv dítěte (1924);
- ⇒ Konvence o právech dítěte (1959);
- ⇒ Úmluva o právech dítěte (1989).

Pro ČSFR vstoupila Úmluva o právech dítěte v platnost 6. února 1991. Na Českou republiku jako následnický stát přešla platnost dnem rozdělení republiky (1. ledna 1993). (Vaníčková, 2004)

Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte je v literatuře dělen do následujících tří kategorií:

- **psychické a fyzické týrání dítěte;**
- **sexuální zneužívání dítěte;**
- **zanedbávání dítěte.**

Jednou z forem syndromu CAN je i šikanování. To ovšem není předmětem rozboru této diplomové práce, protože spíše směřuje do oblasti školství a dalších institucí, jako např. vězeňská služba atd.

Tato diplomová práce si klade za cíl sledovat spíše situaci dítěte v rodinném prostředí.

2.2 Psychické a fyzické týrání

Týrání pro dítě představuje silnou zátěžovou situaci a stres, se kterým se často neumí vypořádat, protože se nemá se svým problémem na koho obrátit. Rodiče, kteří pro něho mají představovat princip jistoty a bezpečí, v tomto smyslu zklamali a dítě má většinou strach obrátit se na kohokoliv jiného a svěřit se se svým problémem.

Týrání je možné rozdělit do dvou základních kategorií:

- **psychické týrání;**
- **fyzické týrání.**

U **psychického týrání** jde o „zneužití psychické nadřazenosti dospělého, jeho moci, nad komplementárně podřízeným a závislým dítětem.“ (Vágnerová, 1999) Projevuje se odmítáním, častou a nadměrnou kritikou,

ponižováním, citovým deptáním a vydíráním dítěte. Jeho následky nejsou jednoznačné, ale mohou být často závažnější než fyzické týrání.

S typickým příkladem psychického týrání se můžeme setkat u rozvádějících se rodičů, kdy dochází k „přetahování“ rodičů o dítě. „Zvláštní kapitolu pak tvoří týrání ve formě permanentního srovnávání se sourozencem, který je podle rodičů chytřejší, úspěšnější, pořádnější, zkrátka po všech stránkách dokonalejší, a tudíž hoden obdivu a lásky, na rozdíl od tohoto dítěte, které si zaslouží leda odmítání, když už nepomáhá „ani tvrdý režim“.“ (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Fyzické týrání nelze odloučit od týrání psychického. Často pocity úzkosti, beznaděje, strachu jsou pro dítě bolestnější než jakékoliv fyzické násilí. Fyzické týrání může mít charakter nadměrného bití, trestání, odpírání jídla, odpočinku. Jde o zneužití fyzické síly dospělého vůči dítěti.

Mezi příklady fyzického (tělesného) týrání dítěte patří:

1. tělesná poranění a postižení orgánů a funkcí:

zavřená poranění – otřesy, pohmoždění, poranění svalů, poranění šlach, nervů, cév, kloubů, poranění kostí, poranění hlavy, třesení, subdurální hematom, poranění míchy, poranění nitrobrčních orgánů;

otevřená poranění – rány na hlavě, nitrooční krvácení, rány na hrudníku, popáleniny, bezvědomí, bolesti břicha, bolesti hlavy;

2. zanedbávání péče:

těžké zanedbávání – např. výživy;

všeobecné zanedbávání – zanedbávání odpovídajícího jídla, ošacení, dostatečné péče.

Specifickým případem týrání dítěte, který je obvykle přiřazován k fyzickému týrání, je tzv. Münchhausenův syndrom v zastoupení (by proxy).

Rodič, většinou matka, která se okolí jeví jako starostlivá a pečující, zároveň svoje dítě poškozují proto, aby skrze jeho potíže získala zájem, pozornost a kontakt s lékařem. „V souvislosti s rozvojem poznání syndromu CAN se ukázalo, že existují případy, kdy rodiče vedle úmyslných otrav různými léky si vymýšlejí u dětí nejrůznější příznaky a onemocnění, případně je „vyrábějí“, tj. uměle připravují tak, aby dítě pro ně bylo vyšetřováno a také léčeno.“ (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Týrání dítěte se často objevuje v rodinách dysfunkčních, ve kterých přetrvávají problémy v komunikaci mezi rodiči, kde dochází ke kumulaci stresu, který je kompenzován rostoucí agresivitou. „Násilí vůči dítěti je jedním z projevů nakumulovaného napětí, které rodina nedokáže řešit jinak. Dítě se jako nejslabší člen rodiny stává obětí její dysfunkce.“ (Vágnerová, 1999) Lidé, kteří fyzicky či psychicky týrají své děti, mají většinou zvýšený sklon reagovat násilím, nedovedou se ovládat, soustředí se hlavně na své zájmy a dítě je v podstatě obtěžuje, jsou to i lidé, kteří o děti obecně nestojí.

Z. Matějček mluví o významu situačních faktorů, které mohou působit jako spouštěče násilného chování. Typickou variantou je tzv. *Medein komplex*, kdy jeden partner trestá druhého prostřednictvím dítěte (když ho např. bije apod.), protože dospělému přímo ubližovat nemůže. (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Obecně lze říci, že čím je týrané dítě menší, tím je riziko jeho postižení větší. Děti jsou většinou pasivní, apatické, nemají zájem o okolí, v podstatě se vůbec neprojevují nebo naopak jsou neklidné, agresivní, svět se těmto dětem zdá ohrožující, plný nebezpečí, poněvadž jim jejich rodiny neposkytly základní potřebný pocit jistoty a bezpečí, které potřebují pro svůj zdravý vývoj.

J. Bowlby hovoří o tzv. nejisté vazbě, kdy dítě hledá vřelou náruč a pocit bezpečí zbytečně. Ve vývoji dítěte tak po zbytek jeho života velmi pravděpodobně převládne pocit negativismu, z dítěte se stane člověk nespolečenský, neschopný navázat bližší kontakt s další osobou.

(Vágnerová, 2000)

Týrané dítě má ale zároveň pocit, že provedlo něco špatného, a proto ho rodina bije. Bojí se, že rodiče s ním budou nespokojeni a v důsledku toho, že ho opustí. „Aby nad týráním dosáhlo jakousi kontrolu a tak zmírnilo míru bolesti, oběť se s týrajícím rodičem často ztotožní. Týrání pak chápe jako spravedlivý trest za svoji vinu, kterou nejasně předpokládá. Najít smysl ubližování mu totiž pomáhá zmírnit jeho intenzitu a dosáhnout jeho částečnou regulaci.“(Pöthe,1999) Dítě se v důsledku týrání stává úzkostným, nejistým a plným beznaděje.

M. Vágnerová uvádí, že významným důsledkem týrání je postupná fixace negativního sebehodnocení a z něho vyplývajícího nedostatku sebedůvěry a sebevědomí týraného dítěte. Týrání vystavené děti nemají ani v pozdějším věku dostatečnou sebeúctu a snadněji, mnohdy téměř automaticky, přijímají ponižující chování ostatních.(Vágnerová, 1999) Týrané děti jsou často nedůvěřivé, nedokáží adekvátně reagovat na chování lidí.

Je zřejmé, že týrání, ke kterému u dítěte dochází během jeho vývoje, se projeví v dospělém věku a to zejména v mezilidských vztazích, kdy dochází k tendenci izolovat se od lidí, stranit se jim, typická je neschopnost komunikace s lidmi. Jindy naopak dochází k tomu, že takový člověk kompenzuje pocity získané v dětství a aktivně se brání tím, že je ke světu, kterému nedůvěřuje, agresivní. Je možné, že týraný jedinec se k ostatním začne chovat stejně, jako s ním bylo zacházeno v dětství a ve vztahu ke slabším bude jednat násilně a necitlivě. „Děti vystavené ve vlastních rodinách násilí se naučí zpracovávat podněty zevního prostředí odlišněji, než je zpracovávají děti, které násilí vystaveny nebyly. Také jejich odpovědi na tyto podněty jsou odlišné. Odlišné zpracování sociálních informací ve věku pěti let předpovídá vyšší míru útočného chování ve věku pozdějším. Ukazuje se, že příčinou útočného chování starších dětí je právě toto odchylné zpracování sociálních informací. Naučená útočnost se tak často stává trvalým rysem osobnosti.“(Koukolík; Drtilová, 1996) Existuje riziko, že jako rodič se stane agresorem ve vztahu ke svému dítěti a své dítě bude týrat stejným způsobem,

jakým byl/a kdysi týrán/a on/a. „Týrané děti se s větší pravděpodobností stávají týrajícími rodiči.“ (Vágnerová, 1999)

2.3 Sexuální zneužívání dítěte

Sexuální zneužívání lze definovat jako „zneužití moci nad dítětem pro sexuální uspokojení dospělého. Vede k poškození dítěte jak v oblasti tělesné, tak duševní. V případě týrání a zneužívání zůstává interakce mezi rodičem a dítětem zachována, ale je patologická.“ (Vágnerová, 1999) Jedná se o chování dospělého, které je v rozporu s právní normou. Takovéto jednání dospělého má velmi neblahé důsledky pro dítě a velmi silně se odrazí v dospělosti zejména v oblasti partnerských vztahů.

Je možné zaznamenat podstatné rozdíly v definici pohlavního zneužití či incestu z hlediska transkulturálního. P. Weiss uvádí, že u indického horského kmene Laptšů je naprosto obvyklým způsobem sexuální iniciace pohlavní styk dospělých mužů s dívkami od šesti let věku a to bez jakýchkoli negativních důsledků pro jejich další vývoj. (Weiss, 2000)

K sexuálnímu zneužívání dítěte může dojít mimo vlastní rodinu (aktérem je dítěti neznámý člověk) nebo uvnitř vlastní rodiny. „Pachatelem jsou v 95% případů muži, v 5% ženy, většina dětí je zneužita ve vlastní rodině nebo dospělým, jemuž důvěřovaly.“ (Koukolík; Drtilová, 1996) Typické pro zneužití dítěte členem vlastní rodiny je, že aktérem je člověk dítěti blízký, ve kterém dítě původně hledalo pocit jistoty a bezpečí. Zneužívání je většinou opakované, dochází ke změnám vztahů jednotlivých členů rodiny. Často se stává, že partner agresora se dozví o tom, že jejich dítě je zneužíváno, ovšem dalšímu zneužívání nezabrání ať již z důvodu, že odmítá tomuto faktu uvěřit nebo ze strachu, že celá rodina bude stigmatizována, jakmile se veřejnost dozví o tomto problému.

Typickou variantou je sexuální zneužívání vlastním či nevlastním otcem. M. Vágnerová hovoří o tom, že dítě bývá postiženo „home

alone“syndromem, tzn. syndromem opuštěnosti uvnitř rodiny, která se stala dysfunkční a dítě komplexně poškozuje. Zde nejde o jednorázové trauma, ale o dlouhodobý proces, který vede k deformaci rodinných rolí, vzájemných vztahů jednotlivých členů rodiny i osobnosti dítěte. Zneužívané dítě bývá pasivní, není schopné se účelně bránit, protože necítí v žádném členu rodiny oporu. K mlčení bývá obvykle nuceno nátlakem, a tak se stává manipulovanou obětí, která se bojí cokoliv udělat. Je sociálně izolováno, straní se společnosti, nemá kamarády. Nevěří nikomu, má pocit beznaděje a bezmoci. Matka bývá slabá, závislá a neschopná ochránit vlastní dítě. Svým chováním (i když ne vždy dobrovolně a bez pocitu viny) přispívá k udržení patologie rodinného společenství.(Vágnerová, 1999)

Dítě, které je obtěžované otcem nebo jiným mužem a odmítnuté matkou se cítí psychologicky opuštěné a bezbranné, což má poté velmi neblahý vliv na jeho vývoj v budoucnosti. Jako příklad zde uvádím kasuistiku z knihy *Týrané, zneužívané a zanedbané děti* (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995) :

„Příkladem je případ 16leté dívky, kterou otec tři roky sexuálně zneužíval. Dcera se hned v počátku obrátila o pomoc na matku a stěžovala si na otce. Matka dceři slíbila, že si s manželem promluví a že se postará, aby se to neopakovalo. Nestalo se tak, sexuální útoky pokračovaly a dokonce se stupňovaly. Dívka pochopila, že u matky nemá zastání, že matka jí nepomůže, a tak už jí znovu o pomoc nežádala. Až v době, kdy si dívka našla chlapce a svěřila se mu, našla v sobě sílu a případ nahlásila na policii a teprve pak se dostala k nám, do Dětského krizového centra. Zpočátku to v rodině vypadalo, že matka bude na straně dcery, když však otec byl dán do vazby, chování matky se prudce změnilo. Začala dceru obviňovat z ostudy, z rozpadu rodiny, vyslovila podezření, že kdo ví, jak to bylo, jestli si všechno nevymyslela nebo jestli to nebyla ona, kdo otce sváděl. K matce se přidali i příbuzní a nutili dívku k odvolání výpovědi. Na dívku udělali takový psychický nátlak, že hrozilo, že spáchá sebevraždu. Během psychoterapie se dívka opakovaně ptala, jestli za to, co se stalo, může ona, jestli je to skutečně její ostuda, tak jak jí řekla její matka, jestli nepůjde do vězení, když se nepodaří prokázat její svědectví apod. Když jsem se jí ptala, jak by si představovala otcovo potrestání, odpověděla krátce: „Chci, aby trpěl tak dlouho, jako já, tři a půl roku...“.

Pokud se ale matka, která se doví o zneužívání svého dítěte svým partnerem, zastane svého dítěte a vzepře se proti partnerovi, poskytne tak dítěti obrovskou podporu a pomůže minimalizovat negativní dopad na dítě.

Osoby, které se dopouštějí sexuálního zneužívání, jsou většinou muži, kteří trpí odlišným sexuálním zaměřením, jsou to morálně narušení a sexuálně nevyzrálí muži, kteří často nejsou schopni kontrolovat své pudové jednání. „Vlivů, které zvyšují riziko pohlavního zneužívání dítěte, je velký počet: rozvod nebo rozchod rodičů, časté změny místa, kde rodina žije, duševní poruchy rodičů, špatné vztahy mezi rodiči, nízká úroveň péče rodičů spjatá s potřebou dítěte kontrolovat a bití dětí. Nejvýznamnějšími rizikovými vlivy jsou bití dětí a špatný vztah mezi rodiči.“(Koukolík; Drtilová, 1996)

Oběťmi se často stávají holčičky a děti mentálně postižené (poněvadž to jsou děti závislejší a bezbrannější). Obecně lze konstatovat, že závažnost důsledků sexuálního zneužívání stoupá, čím je dítě mladší, čím je déle zneužíváno, čím více je závislé na násilníkovi a čím menší oporu najde u ostatních členů rodiny.

Sexuální zneužívání má důsledky zejména na emoční oblast dítěte. Tyto děti často reagují pocity odporu, bývají úzkostné, nejisté, mají strach z ostatních lidí, neboť se jim v jejich vývoji nedostalo základního pocitu bezpečí a jistoty. Nemají kamarády a těžko hledají partnery, nevěří nikomu, často ztrácejí motivaci k jakémukoliv dobrému výkonu. V důsledku toho mají špatné studijní výsledky, které ovšem nejsou způsobeny nízkou inteligencí, ale nedostatečnou motivací. Mívají snížené sebehodnocení a sebeúctu. Často se trápí pocity viny, že udělaly něco špatně, že rozvrátily rodiny, že mají vše na svědomí.

V dospělosti, jak již bylo zmíněno, ovlivní sexuální zneužívání zažité v dětství zejména vztah jedince k sexualitě. „Jednou z extrémních reakcí je ztráta sexuálních zábran, která je důsledkem násilného narušení sexuálního tabu v dětství. To nakonec vede k sexuální lhostejnosti, k promiskuitě nebo k prostituci. Opačným důsledkem zneužívání je sexuální dysfunkce. Zneužívání je natolik traumatické, že se sexuální aktivita asociuje s nepříjemnými pocity, se studem, ponížením a odporem. Vzácností není odmítání sexu jako takového, někdy vzniká dokonce sexuální fobie.“(Vágnerová, 1999) U dospělého má sexuální zneužívání v dětství za

následek také přetrvávající pocit méněcennosti, často tak dochází k sociální izolaci jedince a přijetí podřadné role vůči ostatním, poněvadž tento člověk má pocit, že se od ostatních něčím liší. M. Vágnerová uvádí, že oběť sexuálního zneužívání se v budoucnu sama snadněji stává sexuálním agresorem. (Vágnerová, 1999)

Následky sexuálního zneužívání dětí si jedinec nese celý život, i když se třeba podotknout, že toto trauma postihne každého jedince jinou měrou. „Nejstřízlivější současné psychiatrické údaje říkají, že za dlouhodobé a těžké duševní poruchy 3-6% žen odpovídá jejich sexuální zneužívání v dětství. U mužů se odhaduje poloviční podíl. Sexuální zneužívání je častější než zneužívání fyzické (týrání).“ (Koukolík; Drtilová, 1996)

Je alarmující, že počet sexuálně zneužitých dětí nejen neklesá, ale stále narůstá. „Britské prameny uvádějí, že pohlavně zneužito je přibližně 4-5% dětí. Pokud jsou děti tělesně nebo vývojově postiženy, např. vývojovými poruchami učení, je zneužívání častější, podle britských zdrojů činí v tomto případě 10%, podle amerických 25-30%.“ (Koukolík; Drtilová, 1996)

Sexuální zneužívání může u dětí vést ke zvýšeně erotizovanému chování, které se projevuje ve hře, v kontaktu s vrstevníky nebo dospělými. Pozorování takového chování dítěte může být jedním z diagnostických prostředků vedoucích k odhalení sexuálního zneužívání dítěte. Mezi další diagnostické metody, které mohou napomoci při diagnostice sexuálního zneužívání, patří rozhovor, testové metody či projektivní metody (Sceno-test, anatomické panenky nebo kresba, kterou se zabývá tato diplomová práce).

Literatura uvádí, že zhruba 2-8% z ohlášených případů sexuálního zneužití je falešných. „Možnost falešného obvinění ze sexuálního zneužití rodičem je vyšší tehdy, když obvinění vychází spíše od rodiče než od dítěte a když rodiče jsou ve sporu o výchovu dítěte nebo v případě sporu rozvedených rodičů o styk s dítětem.“ (Říčan; Krejčířová, 2006)

M. Vágnerová (Vágnerová, 1999) sexuální zneužívání dělí z hlediska formy na:

- 1) **nekontaktní sexuální zneužívání** (tzv. bezdotykové) – jedná se o takové zneužití, kdy nedochází k žádnému tělesnému kontaktu:
  - a) exhibicionismus – jedná se o takovou formu sexuální zneužívání, při níž dospělý ukazuje své genitálie okolí, často přednostně dětem;
  - b) harassment – je vymezován jako znepokojování, zneklidňování, dospělý zneklidňuje dítě např. poplácáním do zadku, tisknutím k sobě, přičemž toto chování má sexuální podtext;
- 2) **kontaktní sexuální zneužívání** – jedná se o takové sexuální zneužívání, kdy dochází k pohlavnímu kontaktu, lze jej dále dělit na:
  - a) nepenetrativní – osahávání;
  - b) penetrativní – sexuální útok, znásilnění;

Mezi kontaktní sexuální zneužívání patří:

- a) obtěžování – osahávání na erotogenních zónách jako jsou prsa, hýždě, genitálie;
  - b) sexuální útok – kdy se dospělý za použití síly dotýká erotogenních zón dítěte a poškozuje ho tím, že do něj vniká např. prstem, jazykem, předměty atd.;
  - c) znásilnění – označuje vynucené vniknutí do vagíny, konečníku či úst dítěte penisem;
  - d) pedofilní obtěžování – jedná se o sexuální obtěžování prepubertálního dítěte jakýmkoli dospělým;
  - e) sexuální útok s následkem smrti.
- 3) **sexuální využívání dítěte** (např. k výrobě pornografie či k prostituci).

2.4 Zanedbávání dítěte

Zanedbávání dítěte je možno charakterizovat jako „poškození nedostatečnou aktivitou rodičů, omezení interakce mezi rodičem a dítětem, což se projeví nedostatečným uspokojováním jeho potřeb a deprivací.“(Vágnerová, 1999) Mnoho prací se zejména v minulosti, ale i v současné době zabývá zejména důsledky těžké deprivace dětí od raného věku vyrůstajících v ústavách. V posledních letech se však mnoho pozornosti věnuje i projevům a důsledkům psychické deprivace v rodinném prostředí.

D. Krejčířová hovoří o následujících nejčastějších projevech chování a sociálních vztahů emočně deprivovaných dětí (Říčan, Krejčířová, 2006):

- 1) **Sociální hyperaktivita u dětí** - tyto děti dokáží velmi snadno a rychle navázat kontakt s dospělými a velmi aktivně se dožadují jejich pozornosti, chybí jim strach z cizích lidí a sociální inhibice. Jejich vztahy zůstávají ale povrchní, u starších dětí jsou nápadné velmi špatné vztahy k vrstevníkům.
- 2) **Sociální provokace u dětí** - část deprivovaných dětí se již od batolecího věku domáhá pozornosti dospělých tím způsobem, že záměrně provokuje, popřípadě se agresivně projevuje vůči druhým dětem i dospělým. Tyto děti bývají zároveň zvýšeně úzkostné a velmi nezralé.
- 3) **Pasivita u dětí** - v kontaktu se sociálním prostředím, ale i v ostatních projevech jsou tyto děti pasivní až apatické, typický je pro ně nedostatek jakékoliv iniciativy. Časté u nich bývá náhradní uspokojování citových a sociálních potřeb, zejména se jedná o nadměrné zaměření na uspokojení biologických potřeb.

V literatuře jsou popsány i případy krajního zanedbání. K nim dochází tehdy, pokud je dítě zcela izolováno od lidské společnosti. Jedná se o případy

děti, které přežily v přírodě díky zvířatům, která se jich ujala (př. indické děti Amala a Kamala). Byly ovšem zjištěny i případy sociální izolace dítěte uvnitř společnosti (př. Kašpar Hauser, po kterém je i pojmenován syndrom následků krajní sociální izolace, syndrom „Kašpar Hauser“). „Jde o mladého muže, který se záhadně objevil v ulicích Norimberku v r. 1828, těžce chodil, znal jen své jméno a jinak nemluvil. Náprava jeho těžké „zanedbanosti“ byla pozoruhodně úspěšná. Podle své pozdější výpovědi prožil celé dětství v temném sklepení, bez jakékoliv lidské společnosti. Za pět let po svém objevení byl nalezen mrtev.“ (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995) Jedná se o případy, kdy je dítě zavíráno do sklepení, spoutáváno. Kontakt s okolním světem je omezen, stejně jako příjem jídla a tekutin. Pokud k takovému jednání s dítětem dojde již v batolecím období, dítě se nikdy nemusí naučit mluvit, chodit apod. Při odhalení takového zanedbávání je třeba s takovým dítětem pracovat velmi citlivě, založit proces nápravy na porozumění vzniku obtíží.

Zanedbávání dítě poškozuje v důsledku nedostatečného uspokojování jeho potřeb, které se projeví jeho strádáním, tj. deprivací. Závažné důsledky pro vývoj dítěte má zejména **citová a sociokulturní deprivace**.

Citová deprivace je způsobena lhostejností rodičů k dítěti co se citových potřeb týče. Rodina nezajišťuje pocit bezpečí a jistoty, nevytváří láskyplné vztahy k dítěti nebo i mezi jednotlivými členy rodiny. Dítě se nemůže na rodinu spolehnout, není mu oporou. „Citová deprivace je neuspokojením potřeby citové jistoty a bezpečí v dostatečné míře a po dostatečně dlouhou dobu.“ (Langmeier; Matějček, 1974) Často k ní dochází v důsledku naprosté lhostejnosti matky, případně i otce, hostility vůči dítěti, které se snaží potřebu vřelého citového vztahu kompenzovat. Pokud je v dané rodině více dětí, vytváří se tak bližší vztah mezi sourozenci, děti se více upínají k babičkám, či tetám, neboť hledají možnost uspokojení jedné ze svých zásadních potřeb – potřebu jistoty, bezpečí, lásky, pocitu, že někam patří. Není pochyb o tom, že

citová deprivace má neblahé důsledky pro další vývoj jedince. Je ovšem třeba podotknout, že tyto důsledky jsou značně variabilní.

M. Vágnerová (Vágnerová, 1999) uvádí, že citové strádání se objeví v oblasti:

- **řeči a komunikace** a to proto, že v důsledku nedostatečného zájmu rodičů o dítě a omezeného kontaktu mezi rodičem a dítětem dochází k nedostatečnému podněcování k tomu, aby mluvil, není chváleno za to, jak mluví, nemá možnost odposlouchávat, poněvadž velmi často rodiče na dítě téměř nemluví. Lze tedy říci, že citově deprivované děti nemají dobrou jazykovou citlivost, což se projeví podivnou, méně správnou skladbou jejich řeči. Zjevná je malá spontaneita řečového projevu a nedostatečnost v sociálním užití řeči;

- **rozumových schopností** – v tomto smyslu zde chybí pozitivní zpětná vazba, kterou matka dítěti neposkytuje či neposkytovala a dítě tím není motivováno k jakémukoliv výkonu. Jednoduše řečeno, chybí smysl této činnosti. Jedná se o to, že rozumové schopnosti citově deprivovaných dětí nemusí být závažně postiženy, ale nejsou dostatečně využívány. Tyto děti mají v důsledku výše zmíněného horší prospěch, než odpovídá jejich možnostem;

- **v citovém prožívání a vztazích k lidem** – děti citově deprivované bývají nedůvěřivé, hostilní až agresivní, impulzivní, mají většinou chladné a povrchní vztahy k lidem, jsou si nejisté ve vztazích, často dochází k absenci empatie, jindy se dítě upíná na jakéhokoliv člověka;

- **sebepojetí dítěte** – výsledkem negativního nebo lhostejného vztahu rodiče k dítěti je nejistota, nedůvěra a zvýšená potřeba ochrany dítěte. V sebehodnocení deprivovaných dětí se objevují dva extrémy: jak nerealistické „vytahování“, které je důsledkem jakési přehnané aktivní obrany,

tak výrazné sebepodceňování spojené s nejistotou, obavami a negativní anticipací budoucnosti;

- **v hierarchii hodnot** – kdy dítě zůstalo infantilně egocentricky zaměřeno na uchování přijatelného pocitu jistoty a bezpečí, přičemž způsob dosažení tohoto cíle není rozhodující.

Citová subdeprivace je mírnější variantou deprivace zkušenosti, která postihuje děti vyrůstající v emočně nepříznivém prostředí, např. v narušeném vztahu s matkou nebo v závažně narušené rodině. Pojem u nás zavedl výzkumný tým vedený prof. Matějčkem a byl poprvé použit v souvislosti se studií o dětech narozených z nechtěného těhotenství, vytvořenou v 70. letech 20. století. Z. Matějček, V. Bubleová a J. Kovařík uvádí, že psychická subdeprivace je vážným společenským problémem. „Netýká se jenom relativně malého počtu dětí v ústavech, ale nepoměrně většího počtu dětí v rodinách, které jsou navenek zcela nenápadné. Takové rodiny také přirozeně nejsou předmětem zájmu orgánů péče o dítě ani zdravotnických institucí.“(Matějček; Bubleová; Kovařík, 1997) Nejde o děti z ústavních zařízení, ale o děti z navenek normálně fungujících rodin, které však z nějakého důvodu dítěti nedávají dostatečnou citovou odezvu. Dnes se často jedná o děti z podnikatelských rodin, nebo o děti rodičů, kteří jsou zaneprázdněni svým povoláním. Rodiče často nevědomky pocítují, že dítěti nedávají něčeho dostatek, ale mnohdy svůj pocit viny léčí tím, že dítě zavalí blahobytem (např. nepřiměřeně vysokým kapesným).

V naší společnosti je v současné době velmi častým jevem. Je velmi obtížně identifikovatelná, poněvadž je často skrytá.

Důsledky subdeprivace mohou být následující: menší odolnost vůči biologickým zátěžím, více úrazů, děti nejsou dobře akceptovány ostatními dětmi, mají horší postavení v dětské skupině, horší prospěch ve škole, který nevyplývá ze snížené inteligence, ale z neschopnosti ji plně využívat, děti jsou dráždivé, mají tendenci reagovat zlostně. „Subdeprivace nevede sice

k sociální invalidizaci postiženého jedince, ale představuje zřejmě významnou složku v nynějším stoupajícím výskytu agresivity, šikanování a jiných forem náhradního uspokojování vyšších psychických potřeb, ve stoupajícím výskytu delikvence, toxikomanie, poruch rodinného soužití aj.“(Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Důsledky psychické deprivace, případně subdeprivace, se vyskytují i v dospělosti – patří mezi ně neschopnost pracovního uplatnění (neschopnost pracovat), zvýšené riziko neschopnosti přijmout partnerskou a rodičovskou roli (odráží se zde zkušenost s vlastními rodiči), snížená schopnost přijmout odpovědnost za jiné lidské bytosti, neschopnost respektovat běžná pravidla, stát se přijatelným členem společnosti, nedostatek ohledu a sebeovládání, neschopnost žít v manželství. Tito lidé jsou často hodnoceni jako sobečtí, nestálí, náladoví a konfliktní.

Zanedbávání dětí v rodině

Na dítě může nepříznivě působit fakt, že v rodině, ve které vyrůstá, schází některá z osob, která by o dítě měla pečovat. Mezi nejtěživější situace pro dítě patří ztráta matky. Pro zdravý vývoj dítěte hraje významnou roli kontakt matky s dítětem během prenatálního i postnatálního vývoje.

Co se týče prenatálního vývoje, svou roli hraje psychické rozpoložení matky. Výzkumy ukazují, že dlouhodobý stres matky může nepříznivě ovlivňovat život plodu. Jednorázový krátkodobý stres tak nebezpečný není. Již v době prenatální dochází ke komunikaci matky s dítětem: matka na dítě mluví, hladí si bříško, pouští si oblíbenou hudbu. Dítě již velmi brzy po narození reaguje a poznává hlas matky, která je pro něj v tu dobu nejbližší osobou.

Co se týče postnatálního vývoje, je třeba říci, že má-li mít dítě v první periodě postnatálního vývoje optimální podmínky pro svůj vývoj, potřebuje k tomu bezpochyby osobu, která se mu věnuje s nerozdělenou pozorností a

která je s dítětem ráda a nechá se vést svou intuitivní empatií. Někteří dokonce soudí, že právě kontakt matky s jejím novorozeným dítětem už v prvních minutách, hodinách a dnech po narození je pro navození úspěšné interakce důležitý – a mluví o tzv. kritické mateřské periodě. „Pro další vývoj dítěte není ani tolik důležité, jak často či jak dlouho se matka dítětem zabývá, ani jak dlouho na něj mluví, kolik úsměvů mu věnuje. Daleko významnější je však kvalita těchto časných interakcí – ta je rozhodující pro vývoj vztahu dítěte s rodiči, jeho kvalitu i pro vývoj sebepojetí dítěte.“ (Langmeier; Krejčířová, 1998) Mezi šestým a osmým měsícem začíná dítě rozlišovat mezi známou a cizí tváří a začíná dávat najevo úzkost při odloučení od známé osoby (tzv. úzkost osmého měsíce). Od této doby začne matka (nebo osoba stojící na místě matky v souvislé péči o dítě) zaujímat v citovém životě dítěte jedinečné místo. „Jestliže si dítě vytvořilo již takový pravý vztah k objektu a tento vztah byl pak krátce na to přerván, dochází k výrazné poruše, kterou R. A. Spitz nazval anaklitická deprese, tj. deprese založená na ztrátě pouta k sobě, která dosud uspokojovala sebezáchovné potřeby dítěte.“ (Langmeier; Krejčířová, 1998)

Jedním z deprivčních činitelů může být i nepřítomnost otce. Řada studií dokumentuje zvýšený výskyt asociálního chování, delikvence a jiných odchylek v sociálním vývoji dětí vyrůstajících trvale bez otce. Přičítá se to především nedostatku autority v rodině a z toho plynoucí životní nejistotě dítěte, která je kompenzována příklonem k delikventní „partě“ nebo jinými formami asociálního chování.

Je zde ale třeba zdůraznit, že výchova pouze jedním z rodičů nemusí nutně znamenat zanedbání dítěte. V některých případech je dokonce lepší, když jeden z parterů opustí rodinu, protože jeho přítomnost by měla pro dítě horší vliv než jeho nepřítomnost. Příkladem zde může být otec alkoholik, matka alkoholička, otec, který bije matku, otec či matka závislí na drogách atd. Domnívám se, že pro vývoj dítěte v takových případech je absence dané role v rodině (př. role otce či matky) lepší než její přítomnost, kdy dítěti sice nechybí daný jedinec, ale může dojít k učení se patologického chování dítěte

od otce či matky, případně ke snaze o kompenzaci situace v rodině cestou agresivního jednání dítěte atd.

Za nejvíce ohrožující je považována ztráta obou rodičů. Do značné míry poté záleží, v jakém věku dítěte ke ztrátě rodičů dojde, zda dítě zůstane zcela samo nebo má ještě nějakého sourozence a zároveň jaké následné péče se dítěti dostane – zda bude umístěno do náhradní rodinné péče formou adopce, pěstounské péče, či zda bude umístěno do dětského domova. Nejlepší řešení pro takové dítě je adopce, případně pěstounská péče, a to pokud možno všech sourozenců, kteří po rodičích zůstali, společně.

Další okolnosti, které potenciálně ohrožují dítě zanedbáváním, jsou:

- nízká socioekonomická úroveň rodiny (s čímž souvisí alkoholismus, drogová závislost, nestálost prostředí, promiskuitní sexuální vztahy atd.);
- rodiny, ve kterých jsou rodiče vysoce pracovní zaneprázdnění (problém zde spočívá v tom, že rodiče jsou velmi časově zaneprázdnění a jejich zájem o dítě upadá – dítě je většinou materiálně zajištěno, ale citově strádá);
- citová nezralost nebo nevypěstlost otce, matky nebo obou;
- rodiče trpící duševními nemocemi a poruchami;
- vychovatelé s hlubšími nebo lehčími formami mentální retardace, s vážnými smyslovými poruchami;
- některé sekty (dítě je většinou omezováno v kontaktu s ostatními dětmi, ocitá se v nebezpečí sociální izolace).

(Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

2.5 Rizikové oblasti syndromu CAN

Všeobecně je možné říci, že jsou lidé, kteří mají větší tendenci jednat a chovat se agresivně a někteří mají blíže k aktům týrání dítěte. Stejně tak jsou i děti, které se častěji stávají obětí týrání, zneužívání a zanedbávání. V neposlední řadě jsou situace, které více než jiné vyvolávají násilí vůči dítěti. D. Krejčířová (Říčan; Krejčířová, 2006) tyto rizikové faktory dělí do třech oblastí:

a) rizika na straně dětí

U rizikových dětí, to znamená těch, které více „přitahují“ agresivitu svých vychovatelů, rodičů, pěstounů atd., se vyskytují zejména tyto rizikové faktory:

- nedonošenost dítěte, nízká porodní váha;
- obtížný temperament, děti nadměrně dráždivé, trucovité, zlostné, plačtivé, úzkostné;
- chronická vada nebo vrozená tělesná či mentální vada – svým rodičům mohou přinášet zklamání v nadějích, které do dítěte vkládali a tím vyvolávají někdy i agresivní postoje rodičů nebo dávají podnět k omezení rodičovského zájmu;
- děti s lehce sníženými intelektovými schopnostmi, chronicky ve škole neprospívající, děti se specifickými poruchami učení, neobratné, úzkostné, které nezapadají do očekávání rodičů;
- děti s lehkými mozkovými dysfunkcemi, neklidné, nesoustředěné;
- děti, které nesplňují očekávání svých rodičů.

Takové děti obvykle vyžadují mnohem více pozornosti a náročné péče a z toho vyplývá, že u jejich matek se projevuje vyšší míra úzkosti, často spojená s depresí a pocity selhání. Dochází zde i k nižšímu počtu pozitivních interakcí mezi matkou a dítětem.

b) rizika na straně rodičů

Mezi rizika na straně rodičů patří:

- individuální psychopatologie rodičů samých – především vliv těžké deprese, závislosti na alkoholu a jiných psychoaktivních látkách nebo způsobené poruchou osobnosti rodičů;
- negativní zážitky rodičů samých z jejich dětství – jedná se tedy o rodiče, kteří sami byli v dětství týráni, zneužíváni či zanedbáváni;
- svobodné a velmi mladé matky a rodiče osobnostně nezralí s nedostatkem interakčních dovedností;
- rodiče s malou schopností empatie;
- rodiče impulzivní s nízkou frustrační tolerancí.

c) rizikové faktory na straně prostředí

Mezi nepříznivé vlivy prostředí a rizikové situace patří:

- rodiny, které se musí vyrovnávat s četnými stresy, konflikty a chudobou;
- sociální izolace rodiny
- prodloužená separace matky a dítěte v časném postnatálním období;
- příležitost (př. dítě je nemocné, pečuje o něj otec nebo jiný muž v rodině, ošetřování vyžaduje intenzivní tělesný kontakt);
- alkoholová, drogová intoxikace.

Všechny tři uvedené faktory se často vzájemně kombinují a doplňují, velmi zřídka dochází k působení jen jednoho z ohrožujících faktorů.

Příčiny agresivního chování k dětem

Příčiny agresivního chování k dětem lze rozdělit do několika podskupin:

1) vlastní zkušenosti rodičů s týráním, zneužíváním a zanedbáváním z jejich dětství

Rodiče oběti během socializace představují vzory chování. Pokud dojde k identifikaci s těmito vzory, může se agresivní chování přenést i na potomky, což může následně vyústit v podobné chování v dospělosti ke svým vlastním dětem. „I když třeba v dospělosti dojde jedinec k jinému názoru, v situacích afektu se zpravidla aktualizují nejhlubší rané vzpomínky a vzorce chování. Z tohoto přenosu způsobů chování z generace na generaci také vyplývá dlouhodobá nebezpečnost týrání dětí.“

(Vaníčková; Hadj-Moussová; Provazníková, 1995)

2) kulturní a sociální podmínky, ve kterých rodina žije

Svou nespornou roli hraje samozřejmě společnost, její veřejně akceptované názory a stanoviska, konkrétně zde lze zmínit například současnou akceptaci tělesného trestání dětí jako běžnou formu výchovných prostředků. „Rodina v současné společnosti vidí problém spíše v míře trestů, ne v samotné jeho povaze.“ (Vaníčková; Hadj-Moussová; Provazníková, 1995)

Patrná je také souvislost mezi ekonomickou situací rodiny a komunikací v ní, kdy v podstatě může dojít ke dvěma základním situacím:

a) rodiče jsou v ekonomické tísní, nemají dostatek finančních prostředků k zajištění uspokojivého chodu domácnosti, přijímají poté práci navíc, tráví příliš mnoho času v zaměstnání a nemají tak čas na své děti, zároveň mohou být špatnou ekonomickou situací sami frustrováni a mohou svůj psychický stav kompenzovat nevhodnou péčí o děti;

b) rodiče mohou být dobře materiálně zabezpečeni, ale jsou pohlceni vlastní kariérou, zájmy, vědeckou či podnikatelskou činností a na děti jim příliš času nezbývá.

3) osoba vychovávající dítě trpí charakterovou, emocionální nebo duševní poruchou

Do této oblasti je možné zahrnout jedince, kteří jsou citově chladní. Ti sice nemusí dítě týrat, ale mohou jej citově zanedbávat. Jedná se zde o neurotické či psychické duševní onemocnění nebo o osoby, které jsou deviantní jiným způsobem – mezi ně patří alkoholici, narkomani, násilnické osoby.

4) Z. Hadj-Moussová hovoří o tzv. **dítěti-syndromu,**

který popisuje jako situaci, kdy „se dítě stává terčem ústrků a opovržení rodiny v zájmu zachování křehké rovnováhy, za níž může rodina jako celek fungovat. Dítě v této situaci svým utrpením zachraňuje rodinu. Pokud se podaří pomoci dítěti, zpravidla se rodina hroutí, nebo ztrácí zájem o další pomoc.“(Vaníčková; Hadj-Moussová; Provazníková, 1995)

2.6 Řešení problému týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí

Obecně lze říci, že přístup k dětem, u kterých dochází k týrání, zneužívání či zanedbávání, musí být komplexní. Při práci s takovými dětmi je nezbytné, aby došlo ke spolupráci odborníků z různých oborů – psychologů, lékařů, pedagogů (učitelů, vychovatelů). Je také důležité, aby došlo k pomoci, podpoře a spolupráci s rodinou či osobami dítěti blízkými. Důraz by měl být

kladen na prevenci, či na co nejčasnější odhalení týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte. Z. Matějček připodobňuje tyto sociální jevy k plovoucímu ledovci. Společnost vnímá a zachycuje pouze to, co je nad povrchem, co je zjevné t.j. zjevnou patologii. Pod povrchem zůstává mohutnější vrstva potenciální patologie, která se aktivuje pouze za určitých podmínek. (Matějček; Bubleová; Kovařík, 1997) Patologické případy je třeba léčit, ale daleko důležitější je zabránit působení nežádoucích faktorů, vlivů, které mohou nové případy vyvolávat.

Prevenci týrání, sexuálního zneužívání a zanedbávání rozdělujeme na primární, sekundární a terciální.

a) **Primární prevence** si klade za cíl zabránit výskytu a vzniku poškození

Dle Z. Provazníkové (Vaníčková; Hadj-Moussová; Provazníková, 1995) lze primární prevenci rozdělit zhruba do čtyř širokých okruhů:

- 1) široká osvěta veřejnosti a obecná opatření ve prospěch rodin s dětmi – patří sem důležitá úloha tisku, sdělovacích prostředků, školy a jiných institucí;
- 2) vzdělávání rodičů, pedagogů a vychovatelů – důraz je zde kladen na rodičovskou odpovědnost a zároveň profesionální odpovědnost pedagogů;
- 3) praegraduální výchova pedagogů a lékařů – což zahrnuje výuku o ochraně a podpoře zdraví a zdravého vývoje dětí a mládeže;
- 4) výchova dětí a mládeže – nutné je zaměření se na problematiku sexuální výchovy a přípravy k rodičovství.

b) **Sekundární prevence** si klade za cíl vyhledávat rizikové skupiny obyvatelstva (rizikové děti a dospělí) a zároveň rizikové situace pro vznik syndromu CAN.

c) **Terciální prevence**, o které mluvíme tehdy, kdy už k aktu násilí nebo k jinému ublížení došlo, a je třeba zajistit, aby se neopakovalo a aby

poškození, ke kterému došlo, bylo ve svých důsledcích omezeno na minimum. Tento proces je zahájen procesem diagnostickým, jehož vyústěním je i stanovení prognózy, ze které poté vyplývají další opatření ve prospěch dítěte.

Tato diplomová práce je z hlediska výše uvedeného rozdělení prevence zaměřena na prevenci terciální a je zaměřena na cílovou skupinu profesionálních pracovníků, kterými jsou zde pedagogové.

V České republice působí mnoho organizací, které nabízejí svou pomoc dětem a dospívajícím v krizi. Mezi nimi lze jmenovat například Fond ohrožených dětí, Dona linku, linky důvěry a další. Existují dvě organizace, jejichž činnost ve své diplomové práci detailněji popisuji. Jedná se o Dětské krizové centrum v Praze a společnost SPONDEA v Brně. Tyto dvě organizace jsem zvolila záměrně proto, že jejich činnost a pomoc je zaměřena na problematiku týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. Činnost obou organizací se zaměřuje především na terciární prevenci, věnují se ale i prevenci primární a sekundární, jak popisuji níže.

DĚTSKÉ KRIZOVÉ CENTRUM

Dětské krizové centrum, o.s., (dále jen DKC) je nestátní, nezisková organizace s humanitárním cílem, který směřuje k ochraně a pomoci dětem týraným, zneužívaným a zanedbávaným, které se nacházejí v závažných životních situacích, dětem ohroženým nepříznivou rodinnou situací, negativními vlivy prostředí (závislost rodičů, nezaměstnanost) či jinou traumatickou situací, které je dítě vystaveno. Hlavním úkolem DKC je detekce, diagnostika, terapie a prevence syndromu CAN. Cílovou skupinu klientů tvoří děti ve věku 0-18 let, v závažných případech až do 26 let, jejich zákonní zástupci, tedy dospělé osoby. Roku 1992 bylo DKC založeno profesorem

Dunovským a dodnes se do péče DKC dostalo přes 3 300 klientů a jejich rodin.

V níže uvedené tabulce jsou uvedeny počty klientů DKC v letech 1992-2005 dle diagnostických kategorií. Tyto údaje jsou přejaty z výroční zprávy DKC za rok 2005.

diagnostická kategorie	počet	%
fyzické týrání	265	7,8
psychické týrání	76	2,3
sexuální zneužívání	618	18,3
ohrožující prostředí	684	20,3
spor o dítě	871	25,8
zanedbávání	174	5,2
jiná problematika	686	20,3
celkem	3 374	100,0

Základem služeb DKC je interdisciplinární přístup a komplexní pojetí nabízené pomoci. Na řešení každého případu se podílí psycholog a sociální pracovník, eventuálně terapeut v rámci následné péče či právník v rámci provozování vlastní právní poradny. Dětské krizové centrum úzce spolupracuje s orgány péče o dítě, soudy, kriminální policií, zdravotnickými zařízeními, dětskou i dospělou psychiatrií, gynekologií, chirurgií, sexuologií, azylovými domy a nestátními neziskovými organizacemi.

Sekce DKC

- psychosociální – působí od roku 1992
- zdravotnická – působila v roce 2002 a byla obnovena v roce 2005
- distanční krizová pomoc – působí od roku 1996

Pracovní tým

Pracovní tým DKC tvoří 5 psychologů, 3 sociální pracovníci, 1 pracovník pro komunikaci s médii a 1 administrativní pracovnice. Externě DKC spolupracuje se supervizory, právníky, pracovníky na Lince důvěry aj.

Vstup klientů do péče

Klienti kontaktují DKC:

- na základě vlastní potřeby a vlastního rozhodnutí;
- na doporučení institucí:
  - státních – OSPOD, soudy, PČR, školská a zdravotnická zařízení;
  - nestátních – azylové domy, krizová centra aj.

Kontakt může být navazován ze strany DKC, pokud se někdo obrací na DKC s podezřením na nepříznivé a vývoj dítěte ohrožující okolnosti.

Do systému péče vstupuje:

- dítě samotné;
- rodiče;
- další členové rodiny (sourozenci, prarodiče).

Služby DKC:

- krizová intervence
- diagnostika
- terapie
- sociálně právní ochrana dítěte
- odborné doprovázení
- dlouhodobé sledování

Diagnostika

Diagnostická práce je v první řadě zaměřena na specifickou diagnostiku syndromu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte, vedle toho i na rozpoznání příčin obtíží dítěte i celého rodinného systému. Při diagnostice závažných případů týrání a zneužívání DKC úzce spolupracuje s orgány činnými v trestním řízení (policií, soudy). Jako diagnostické metody jsou využívány pozorování, rozhovor, projektivní metody (kresba postavy, kresba rodiny, kresba začarované rodiny, kresba stromu aj.), testové metody. Většinou se jedná o kombinaci různých metod pro diagnostiku, nejen využití jedné metody samotné. Při první konzultaci dochází většinou ke kontaktu dospělého se sociálním pracovníkem, při další návštěvě DKC se schází psycholog s dítětem a ve stejný okamžik sociální pracovník s dospělým. Dochází tak k maximálnímu využití času stráveného v DKC. Diagnostická fáze probíhá ve dvou až třech sezeních. Poté následuje konzultace s rodiči, při které jsou rodiče seznámeni s výsledkem diagnostického procesu. Na diagnostickou fázi navazuje terapeutická fáze.

Terapie

V rámci terapeutické péče jde o zmírnění aktuálních obtíží a minimalizaci negativního dopadu traumatu na zdravý vývoj dítěte a rozvoj jeho osobnosti, dále změnu vztahů a vzájemných vazeb v rodině. V závažných případech (znásilnění, přepadení, dlouhodobé sexuální zneužívání aj.) je terapeutický proces intenzivněji centrován především do období celého prvního půl roku po odhalení traumatu. Délka terapie je přizpůsobena individuální situaci a potřebám dítěte. Obvykle je užívána terapie hrou, arteterapie či verbální terapie.

Dětské krizové centrum pořádá každoročně dvě významné akce pro veřejnost. První nese název Odvrácená strana dětství a koná v Praze. Během

této akce jsou promítány filmy týkající se problematiky syndromu CAN, po nich následují besedy s pracovníky DKC. Tato akce je určena pro studenty základních, středních a vyšších odborných škol. Druhá akce, Daruj sebe, se koná na jaře. Jedná se o zábavný program pro rodiče a děti, který je pořádán DKC a koná se v Praze a od roku 2006 i v Hradci Králové. Každoročně se také pořádá Den otevřených dveří.

Dětské krizové centrum v Praze jsem měla možnost navštívit 22. 8. 2006. Setkala jsem se s Mgr. Kleinovou, která v DKC působí na pozici psychologa. Z návštěvy této organizace i z rozhovoru s Mgr. Kleinovou bylo patrné, že v Dětském krizovém centru mají jeho klienti možnost setkat se s odborníky na problematiku syndromu CAN, ale zároveň s osobami, které svou práci vykonávají často nad rámec svých povinností, s láskou a obětavostí. Za to jim všem – psychologům, sociální pracovníkům, právníkům a jiným a v neposlední řadě i zakladateli DKC prof. Dunovskému – patří velké uznání a dík od nás všech za to, že dokáží vytvořit takové prostředí a zázemí, které se často stává jedinou nadějí a útočištěm pro dítě v krizi.

SPONDEA při ČČK Brno, o.p.s.

Posláním krizového centra je ochrana a pomoc dítěti, které se ocitlo bez jakékoliv péče, dítěti, u něhož jsou závažným způsobem ohrožena jeho základní práva, jeho život či vývoj, jde-li o dítě tělesně a duševně týrané, zneužívané, dítě bez přístřeší. Klienty krizového centra jsou děti a mládež ve věku od 3 do 18 let, v případě studujících je horní věková hranice posunuta do 26 let. Jedná se o zařízení s nepřetržitým provozem, které disponuje také nepřetržitou službou okamžité telefonické pomoci, nabízející i možnost azylového ubytování ohroženým dětem a mládeži. Organizace zahájila svůj provoz v listopadu 1998 a rozsahem svých služeb poskytovaných na mezirezortní úrovni spolu s lůžkovým zázemím je jediným zařízením tohoto typu na území jižní Moravy. Provozovatelem krizového centra je obecně

prospěšná společnost SPONDEA, jejímž zřizovatelem je oblastní spolek Českého červeného kříže Brno – město. K 31.12. 2005 organizace SPONDEA poskytla 2385 krizových intervencí. Jedná se o služby sociální, psychologické, zdravotnické, a služby v oblasti prevence kriminality.

Organizace je zařazena mezi nestátní zdravotnická zařízení a poskytuje následující druhy péče:

- ambulantní poradenství, diagnostiku a okamžitou osobní pomoc;
- individuální a rodinnou terapii;
- canisterapii;
- sociálně-právní poradenství;
- telefonickou krizovou pomoc;
- internetovou linku důvěry;
- azylové pobyty;
- azylové pobyty matek s nezletilými dětmi;
- psychiatrickou péči.

Následující statistické údaje z výroční zprávy organizace SPONDEA za rok 2005 ukazují na zastoupení jednotlivých diagnostických kategorií v práci společnosti SPONDEA.

diagnostická kategorie	počet	%
rodinné problémy (domácí násilí, rozvodová problematika, útoky z domova)	191	35
týrání, zneužívání a zanedbávání	77	14
žádosti o ubytování	63	12
osobní problémy (krize, deprese, neurózy, závislost, nemoci)	62	12
sociálně-právní poradenství	52	10
poruchy chování	38	7
vztahové problémy intimního charakteru s vrstevníky	27	5
ostatní problémy	18	3
školní problémy	12	2
Celkem	540	100

V rámci osvětové činnosti a výchovných programů realizuje SPONDEA pravidelné besedy se žáky základních škol na témata, která jsou předem vybrána pedagogickými pracovníky škol. Zároveň SPONDEA již několik let poskytuje krátkodobé stáže a praxe studentům vysokých škol oborů pedagogika, psychologie, sociální práce a studentům vyšších odborných škol sociálně-právních.

V souvislosti s kompletním řešením případů klientů SPONDEA úzce spolupracuje se zařízeními následné péče, kterými jsou především orgány sociálně-právní ochrany dětí, orgány činné v trestním řízení, soudy, školy, diagnostické ústavy, pedagogicko-psychologické poradny, pečovatelská služba, zdravotnická zařízení.

2.7 Závěr

Závěrem je třeba podotknout, že na utváření osobnosti mají vliv veškeré situace, kterými člověk prochází. Některé jsou závažné více a zanechávají větší stopy na jedinci, některé jsou závažné méně a jedince často postihnou v nepatrné míře. Často se následky týrání, zneužívání a zanedbání dětí přenášejí z generace na generaci, jako způsob vyrovnání se týraného, zneužívaného a zanedbávaného jedince s danou situací tak, že se stejně chová i ke svým dětem (stává se agresorem). Současná společnost, která lpí na materiálních hodnotách, drahých autech a domech, luxusních chatách a která toto materiální upřednostňuje před hodnotami, jakými jsou láska, vzájemná úcta, skromnost, empatie, altruismus, schopnost stát jeden pro druhého, být si oporou, vytváří prostředí pro rostoucí tendenci výskytu syndromu CAN. Stres, deprese, frustrace, celkové napětí vznikající honbou za materiálními hodnotami jsou tak kompenzovány na těch, kteří jsou v takových situacích bezbranní a bezmocní – na dětech. Je proto naším úkolem tyto činy nepřehlížet, nestránit se jim, ale začít bojovat. Bojovat za ty bezbranné – za děti – přece má smysl.

„Podle statistik případů hlášených ve státech Evropské unie se oběťmi tělesného týrání, zanedbávání a pohlavního zneužívání stávají každoročně jedno až dvě děti ze sta. Počty přihlášených případů nahlášených odpovědným institucím reprezentují jenom počty nově zjištěných případů a nedokládají přítomnost tohoto jevu v celé populaci nebo v části populace. Podle několika studií se poměr mezi nahlášenými a nenahlášenými případy pohybuje kolem 20násobku ve prospěch nenahlášených (Wilbur, 1985, Widim, 1988). Vzhledem k nižší teoretické a praktické výbavě a nízkému právnímu povědomí naší laické a odborné veřejnosti se dá předpokládat, že skutečný počet případů týraných a pohlavně zneužívaných dětí bude přesahovat počet nahlášených případů ještě více než v USA. Při optimistickém odhadu by toto číslo mohlo být 30 až 40násobné, což v České republice představuje přibližně 40 000 obětí týrání, zanedbávání či pohlavního zneužívání za rok.“ (Pöthe, 1999)

3. Dětská kresba

Vyjádření vlastních prožitků a pocitů patří mezi základní lidské potřeby – člověk potřebuje dát tvar myšlenkám, které nedokáže vyslovit. Děti kreslí v každém kulturním prostředí, ať už tužkou na papír nebo klacíkem do písku. Kreslí to, co je pro ně důležité: lidi, obydlí, stromy, zvířata. Jsou spontánní a neovládají se tolik jako dospělí. Dítě může mít potíže s vyjádřením pocitů slovy, ale přímo nakreslí, co je blízko pravdě.

Dětské kresby se od kreseb dospělých liší v tom, že děti často nehledí na perspektivu a proporce. To, co je pro dítě nejdůležitější, je na obrázku největší a nejvíce zdůrazněné.

Dětské kresby jsou často méně názorné a jinak komponované než kresby dospělých. Děti, které se dostávají do stresových situací, často na svých obrázcích kreslí to, co jim připadá veselé. Ke svému obrázku tak přidají například veselé sluníčko, pár veselých kytíček. (Peterson; Hardin, 2002)

Přesný význam obsahu veselých prvků v kresbách dětí, které se ocitají ve vážných stresových situacích, není znám. Důležité je ale vědět, že se tyto indikátory v kresbách dětí vyskytují. Právě tyto indikátory totiž mohou zabránit dospělému pozorovateli v tom, aby kresby bral vážně.

Kresba dítěte může vyjádřit pocity dítěte, jak samo sebe prožívá a jak vidí své okolí.

Podle R. Davidové (Davidová, 2001) je možné dětskou kresbu využít:

- při testování mentální úrovně – podle kresby lze hodnotit inteligenci dítěte;
- jako komunikační prostředek – a to v případě, že dítě zvládá jazyk nedostatečně, grafická podoba tak vypovídá o tom, co dítě cítí, ale verbálně nedokáže vyjádřit;
- jako prostředek zkoumání afektivity dítěte, prožívání dítěte;
- jako prostředek k vyjádření znalostí dítěte o svém těle a jeho situování v prostoru.

Kresbu můžeme dělit dle druhu kresebného úkolu (Matějček, 1957) do těchto kategorií:

- 1) kresba volná, pro kterou je typický pokyn „Kresli, co chceš.“;
- 2) kresba s částečně určeným námětem, pro kterou je typické určitější vyjádření z naší strany: „Nakresli, co umíš nejlépe.“, „Nakresli vaši rodinu.“;
- 3) kresba řízená, pro kterou je typický námět, který je dán určitě: „Nakresli strom.“;
- 4) kresba podle předlohy, pro kterou je typické, že dítě kreslí to, co má před sebou jako předlohu.

Interpretaci dětské kresby se sice věnují spíše kliničtí psychologové, ale často se stane, že mohou dětské trauma posoudit až po doporučení jiných pracovníků z oblasti péče o děti, mezi nimiž jsou pedagogové, lékaři, sociální pracovníci, policisté.

3.1 Dětská kresba jako jedna z projektivních technik

Ve své diplomové práci se zaměřuji na problematiku dětské kresby postavy jako jedné z projektivních technik. Název projektivní technika pochází od psychologa L. K. Frankla. Ten „ji definoval jako metodu výzkumu osobnosti, konfrontující zkoumaného jedince s nějakou určitou situací, ve které bude odpovídat podle smyslu, který tato situace pro něj má, a podle toho, co cítí během této odpovědi. Základ projekční techniky je v tom, že u zkoumané osoby vyvolává různé reakce, kterými tato osoba vyjadřuje dojmy ze svého osobního světa a vlastní osobnosti.“(Svoboda; Krejčířová; Vágnerová, 2001)

D. Trpišovská uvádí, že projektivní techniky jsou „takové techniky, při nichž se subjektu prezentuje víceznačný, nestrukturovaný podnětový materiál,

při strukturaci a interpretaci těchto podnětů subjekt promítá do odpovědí své vnitřní stavy, potřeby, motivy a impulsy.“

(Hadj-Mousová; Duplinský a kol., 2002)

J. Pelikán (Pelikán, 2004) dělí projektivní metody a techniky na tři základní skupiny:

- 1) verbální metody (do kterých můžeme zařadit například slovní asociační experiment, testy nedokončených vět, projektivní interview);
- 2) grafické projektivní techniky (dětská kresba);
- 3) manipulační techniky (například test ohýbání drátu, Lüscherův test).

Z tohoto rozdělení je patrné, že předmětem zájmu této práce budou projektivní metody a techniky grafické, do kterých lze zařadit i kresebné techniky.

Dětská kresba je v psychologické praxi využívána také jako neprojektivní technika, jako jedna z metod navázání kontaktu mezi psychologem a dítětem (klientem).

Takové využití kreseb je velmi časté a oblíbené zejména z toho důvodu, že vytváření kreseb je pro děti velmi příjemnou a uvolňující činností. Kreseb dětí je také možné využít jako metody úvodní při navazování kontaktu s dítětem při práci psychologa. Dochází tak ke snížení napětí, nejistoty a nedůvěry dítěte, které jsou nežádoucí při práci psychologa s dítětem. Kresba zde může poskytnout:

- 1) orientační odhad úrovně vývoje rozumových schopností (zejména u předškolních a mladších školních dětí);
- 2) orientační odhad poruch zrakové percepce, sensomotorické koordinace, jemné motoriky a integrace těchto funkcí, úroveň vizuální paměti a představivosti;

- 3) základní pohled na některé osobnostní charakteristiky dítěte, zejména pak emocionální ladění.

Cílem této práce nebude rozbor neprojektivních kresebných technik, zaměřuji se spíše na rozbor projektivních kresebných technik.

Využití dětské kresby jako jedné z projektivních technik má v dětské klinické praxi mnoho předností, ale i mnohé nedostatky.

1) Přednosti dětské kresby jako projektivní techniky v dětské klinické praxi

Pokud hovoříme o přednostech dětské kresby jako projektivní techniky, můžeme je rozdělit do tří velkých oblastí:

- 1) Dítě si většinou účel své kresby neuvědomuje, kreslí spontánně, situace málokdy připomíná zkouškovou situaci, spíše tato situace připomíná hru.
- 2) Kresba usnadňuje produkci obsahů, které dítě neumí, případně se obává vyjádřit slovy. Dítě často nedokáže analyzovat svůj vnitřní svět tak pronikavě a kriticky jako dospělý. „V přímé exploraci dítě často sděluje to, co se podle jeho mínění od něj očekává. Některé odpovědi jsou tak příliš poplatny sociálním normám. Částečná desinhibice obranných mechanismů při projektivní zkoušce umožní projev i nevědomé složky motivace, postojů a tendencí.“(Švancara, 1980)
- 3) Velkou výhodou je, že psycholog pomocí této výzkumné metody poměrně rychle naváže kontakt s dítětem. Lákavé úkoly provokují dětskou tvořivost.

2) Nedostatky dětské kresby jako projektivní techniky v dětské klinické praxi

- 1) Diagnostická metoda pomocí kresby se používá poměrně často, ale má i svá negativa. „Jednak dospělý, který analyzuje dětské kresby, tak činí z pozice zralého muže (ženy), jednak i on má své vlastní problémy. Ten, kdo analyzuje dětskou kresbu, se tedy musí snažit zapomenout, že je dospělý, aby z jeho strany nedocházelo k projekci.“(Davido, 2001) Je důležité, aby do interpretace kresby nebyly vkládány vlastní názory. Tomu lze snadno podlehnout i u odborníka, protože spoustu informací se mohl už před diagnostikou kresby dozvědět od rodičů dítěte.
- 2) Interpretaci dětských kreseb se věnují zejména psychologové, ale často tak činí na základě podnětů jiných odborníků: lékařů, vychovatelů, učitelů, pracovníků poraden atd. Je zřejmé, že pouze kresba nemůže odhalit vše. Je třeba vyvarovat se ukvapených závěrů z jediného obrázku dítěte, o kterém nic nevíme. Je třeba vzít v úvahu i kulturní a sociální souvislosti. Je samozřejmě žádoucí doplnit diagnostiku pomocí kresby dítěte o odborně vedený rozhovor s dítětem o samotě, lékařskou prohlídku a následné vyšetřování (např. rozhovor s vrstevníky, učiteli, vychovateli, sousedy, příbuznými atd.). Při diagnostice je důležitá i osobní a rodinná anamnéza. Ve vážných případech je na místě již ve fázi vyšetřování dětským psychologem přizvat i policii, která by se měla účastnit vyšetřování vždy, hrozí-li z trestního hlediska nebezpečí z prodlení. V důvodných případech je třeba pro dítě zajistit diagnostický pobyt, při němž je umožněno komplexní vyšetření dítěte lékařem, dalšími odborníky, především psychology a sociálními pracovníky.
- 3) Některé projektivní testy kladou dosti velké nároky na čas, pracné bývá i vypracování protokolu a jeho interpretace.

- 4) Projektivní techniky vyžadují obsáhlé teoretické přípravy psychologa a velké zkušenosti s používáním metodiky.

3.2 Metodologické možnosti při interpretaci dětské kresby

Psychologickému rozboru nepodléhá jen hotová kresba, ale celá situace během vzniku kresby, konkrétně rozhovor s dítětem o dané kresbě, doba, kterou dítě kreslí, co nakreslí nejprve, co nejpozději, která místa během kreslení vygumuje. Samotná kresba bez náhledu do hlubšího pozadí může sice mnohé napovědět, ale interpretace pouze získané kresby může být mylná. Může se tak stát, že dítě odevzdá obrázek nakreslený jen černou pastelkou bez použití dalších barev a jeho kresebný projev tak má depresivní ladění. Je ale možné, že dítě nemělo k dispozici celou škálu barevných pastelek, ale mělo jen černou pastelku, kterou také celou kresbu vytvořilo. Na první pohled tedy může obrázek působit značně depresivně, ale při rozhovoru s dítětem může vyplynout na povrch pravda o tom, že dítě jinou barvu nemělo k dispozici, jinak by ale obrázek nakreslilo s použitím různých barev. Mnohé pomůže rozřešit až rozhovor s dítětem nad jeho kresbou či samotné pozorování dítěte při kreslení.

Pro klinického psychologa, který se během svého studia zabýval získáváním teoretických informací o dané problematice, které poté během své praxe prohluboval, je problematika diagnostiky pomocí kresby a veškerá její úskalí známá. Pro pedagogy, kteří během svého studia nezískají tak hluboké znalosti o této problematice, je práce s dětskou kresbou vzdálenější a náročnější.

Zároveň je nutné podotknout, že pedagogové se při své práci často setkají až s výslednou kresbou, na kterou mohou náhodně narazit například v sešitech svých žáků a nemají tak možnost pozorovat dítě při procesu vytváření kresby a v některých případech, kdy je kresba staršího data, může být pro dítě i obtížné odpovídat na otázky jako například, zda-li mělo při

kreslení k dispozici všechny barevné pastelky nebo jen jednu. Poté je tedy nutné citlivě volit z následujících možností:

- a) požádat dítě o další kresbu s podobnou tematikou, což je vhodné zejména u mladších dětí, pozorovat dítě při kresbě a tím získat další informace pro interpretaci kresby;
- b) promluvit si s dítětem o kresbě, snažit se pokládat otázky citlivě tak, aby se dítě neuzavřelo a nepřestalo o svém problému komunikovat ať už formou mluveného, písemného nebo kresebného projevu;
- c) předat kresbu jiným odborníkům na interpretaci dětské kresby, konkrétně psychologům a zprostředkovat kontakt dítěte s psychologem; zde ovšem hrozí nebezpečí ztráty důvěry a strach z odhalení problému, které dítě z nějakého důvodu tají.

3.2.1 Kvantitativní a kvalitativní analýza postavy v dětské kresbě

V interpretaci dětských kreseb se vyvinuly dva důležité systémy. Jeden se zakládá na kvalitativní, projektivní analýze; druhý vychází z kvantitativního ohodnocení (přítomných či chybějících indikátorů) dětské kresby. „Výzkum se tradičně zaměřoval na kresby lidské postavy, ale poslední dobou probíhá i rozbor kinetických kreseb rodiny. Všeobecně se má za to, že při kresbě lidské postavy představuje dítě sebe sama; kinetická kresba rodiny ukazuje, jak dítě vnímá interpersonální vztahy a vzájemnou podporu mezi rodinnými příslušníky.“(Peterson; Hardin, 2002) Kvantitativní analýza byla poprvé vypracována na základě výzkumu F. Goodenoughové a D. H. Harrise. Ti dali kresbu lidské postavy do souvislosti s intelektuálními schopnostmi dítěte. Vytvořili bodovací systémy pro velké vzorky dětských kreseb. Byla vytvořena tabulka, která zachycuje relativní frekvenci určitých charakteristik v kresbách

normálních chlapců a dívek v různém věku. Tyto přístupy standardizovaly způsob, jakým děti dostávají pokyny ke kreslení, a položily základ pro všechny další techniky metodologie a interpretace kresby.

Domnívám se, že pokud je dětská kresba používána jako jedna z diagnostických technik, která pomáhá stanovit, zda dítě je či není týráno či zneužíváno, je možné využít kvantitativního i kvalitativního hlediska.

Výhodou kvantitativního hlediska, tedy zjišťování přítomných či chybějících indikátorů v dětské kresbě pomocí různých screeningových dotazníků, je danost těchto dotazníků a dostupnost návodu k jejich vyplnění. Pro méně zkušené se tedy toto hledisko může stát opěrným bodem při diagnostice. To je na druhou stranu i nevýhodou, neboť je nutné brát v úvahu i celkové ladění kresby, celkový dojem, i předchozí zkušenosti psychologa či jiného diagnostika s těmito kresbami. I v kresbě bez prokazatelných přítomných či chybějících indikátorů je možné nalézt něco, co kresbu dělá zvláštní, podezřelou, a co naznačuje, že je třeba volit i jiné metody (například pozorování dítěte, rozhovor s dítětem), aby se potvrdilo či vyloučilo týrání nebo zneužívání dítěte.

Výhodou kvalitativního hlediska, tedy projektivní analýzy, je možnost uplatnění zkušeností psychologa v dané problematice a zároveň i uplatnění citu, intuice a celkového dojmu, který kresba na psychologa či pedagoga dělá. Nevýhodou je ale fakt, že nejsou dané jakési hranice, které by pomohly zejména začínajícím psychologům a dalším diagnostikům, s určením, zda v sobě kresba nese určité množství indikátorů, jejichž počet je dostačující na to, aby dítě bylo dále pozorováno.

Při rozhovoru s Mgr. Kleinovou, která pracuje jako klinická psycholožka v Dětském krizovém centru (specializovaném na problematiku syndromu CAN), mi bylo sděleno, že při diagnostice pomocí kresby v Dětském krizovém centru je používáno výhradně kvalitativní hledisko. Projektivní metody (dětská kresba postavy, kinetická kresba rodiny, kresba začarované rodiny, kresba stromu atd.), které jsou zde využívány, jsou ale vždy jen jednou

z diagnostických metod a doplňují tak metody jiné, mezi kterými Mgr. Kleinová uvedla pozorování, rozhovor a testové metody.

Dle mého názoru je pro práci pedagogů s kresbou nejvhodnější kombinace kvalitativní i kvantitativní analýzy, která by ale v případě jakýchkoli sebemenších pochybností měla být konzultována s psychologem, který má zkušenosti s problematikou diagnostiky syndromu CAN. Mezi organizace, ve kterých působí psychologové, kteří mají s touto problematikou zkušenosti a pracují s ní, patří v České republice zejména Dětské krizové centrum v Praze a SPONDEA Brno. Ty se ve své práci zaměřují na problematiku týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. Ideální by tedy bylo zpřístupnit spolupráci mezi psychology těchto organizací, kteří jsou úzce specializováni na problematiku syndromu CAN, a pedagogy. Jak uvedla Mgr. Kleinová, Dětské krizové centrum se o takovou spolupráci snaží a je připraveno ochotně poskytnout potřebné informace a pomoci jak pedagogům, tak dětem. Je ovšem nezbytné, aby se rozšířila informovanost škol o možnosti využití služeb těchto organizací.

3.2.2 Zvláštní zřetele při diagnostice pomocí kresby

Vliv kulturního a sociálního prostředí dítěte

Je důležité přihlédnout k sociálnímu a kulturnímu prostředí dítěte. „Například na kresbách afrických dětí často chybějí v obličeji oči, zatímco většina euroamerických dětí oči kreslí.“(Peterson; Hardin, 2002) A ještě jeden další příklad „V kresbách nezneužitých euroamerických dětí se obvykle neobjevují genitálie, avšak v jiných kulturách, například právě u Tallensiů, bývají genitálie často a pečlivě vyvedeny. Jakékoli snahy přenést bodovací systém založený na faktech shromážděných v jedné kultuře nebo společnosti a aplikovat ho na jinou společnost, by postrádaly validitu.“(Peterson; Hardin, 2002) Při diagnostice je tedy nutné nejen disponovat znalostmi a zkušenostmi

z psychologických, případně pedagogických disciplín, ale zajistit si i dostatečné informace o tradicích a zvycích společnosti, ze které dítě, které diagnostikujeme, pochází, nebo ve které žilo a vyrůstalo.

Vliv věku dítěte

Co se týče věku dítěte, je nutné znát jednotlivá vývojová stadia v dětských výtvarných projevech. Od narození do tří let dítě spontánně čmárá. Ve třech letech umí dítě napodobit kruh a můžeme pozorovat kvalitu úchopu, plynulost čar a zdokonalování vizuomotorické koordinace. Od tří do čtyř let kreslí panáčky ze tří částí, kterým končetiny vystupují přímo z hlavy. Tyto postavy jsou označovány jako „pulci“ nebo „hlavonožci“. K zařazení trupu do kreseb dochází kolem pátého až šestého roku. V šesti letech už většina dětí kreslí ruce a nohy dvojitou čarou, tělo je úplné, se všemi končetinami, postupně se proporce kresby harmonizují a mizí disproporce. Kresba postavy se vyznačuje určitými symbolizujícími detaily, prvky oděvu s vyznačením pasu, knoflíků atd. Projevuje se již záměrnost v označení odlišnosti pohlaví muže a ženy. Kolem sedmi až devíti let se děti pokoušejí vytvářet kresby z profilu. Od deseti do třinácti let děti objektivně vypočítají lidské tělo. Od třinácti let výše baví děti více kreslit portréty než celé postavy.

H. Engová hovoří o paralelismu mezi dětskou kresbou a řečí. Smysluprosté čárání srovnává se smysluprostým opakováním hlásek a slabik. Opakování kresebných postupů přirovnává k broukání. Podobně jako pro jazykové vyjádření, tak i pro kresebné vyjádření užívá dítě zpočátku schematických výrazů, např. lidskou postavu znázorní pouhým kruhem, podobně jako větu zastupuje jediné slovo. Tak jako se zdokonaluje slovní projev, přibývá i dalších detailů v kresbě. Kresba i řeč zachovávají až do školního věku schematický ráz. (Švancara, 1980).

Podle Mgr. Kleinové z Dětského krizového centra je využití dětské kresby pro diagnostiku syndromu CAN vhodné až od šesti let věku. V nižším

věku může kresbu zastoupit a nahradit jiná projektivní metoda, jakou je například Sceno-test nebo tzv. anatomické panenky.

Kontextové zřetele v interpretaci kreseb lidské postavy

Kontext, v němž kresba vznikla, může ovlivnit její interpretaci. Kresby mohou vznikat spontánně, rodiče je poté přinášejí k odborníkovi na konzultaci nebo mohou vznikat řízeně podle instrukce odborníka za kontrolovaných podmínek. Je vhodné při rozboru kresby provést následný rozhovor, kdy odborník, který provádí interpretaci kresby, má ve své ordinaci k dispozici autora obrázku, aby mohl položit případné doplňující otázky, které mohou osvětlit problematické části obrázku.

Při interpretaci dětské kresby je třeba vzít v úvahu zejména následující hlediska:

- **význam barev;**
- **indikátory emočního zneužití v kresbách;**
- **indikátory pohlavního zneužití v kresbách;**
- **indikátory tělesného zneužití v kresbách;**
- **indikátory typické pro kresby rodiny.**

Význam barev

Barva symbolizuje pocity, náladu či důraz u kresby. Níže uvedená tabulka předává poznatky o významu barev, ale vyžaduje uvážlivé použití. Důležité je, co tato barva zdůrazňuje a co potlačuje do pozadí atd.

Dítě používá barvu dvěma způsob: „Buď napodobuje přírodu (modré nebe, zelená tráva, žluté slunce), nebo se nechává vést nevědomím, a to vypovídá o jeho myšlení a o osobnosti nejvíce.“ (Davido, 2001)

G. M. Furth stanovil kvalitativní obsah pro interpretaci barev (Peterson; Hardin, 2002):

Barva	Kvalitativní význam
červená	zásadní důležitost, naléhavé emoce či nebezpečí
růžová	zdraví, stejně jako u pleti
fialová	potřeba ovládnutí či podpory
oranžová	úzkost, napětí, pokles energie
modrá	energie
černá	neznámo, strach, hrozba
žlutozlatá	něco vysoce ceněného
bílá	potlačené pocity

V interpretaci kresby nemá barva absolutní hodnotu, ale všeobecně teplé barvy svědčí o vyrovnanosti, tmavé barvy spíše ukazují na tendenci ke smutku, úzkosti, případně na odpor k někomu nebo k něčemu. Bledé odstíny spíše vyjadřují citovou nevyrovnanost nebo špatný zdravotní stav.

Je ale důležité při interpretaci symboliky barev přihlížet k mnoha dalším faktorům, kterými jsou například kulturní vlivy, móda, kombinace barev. Zároveň dítě nebude během svého vývoje používat stále stejné barvy. Stejně důležité, jak již bylo zmíněno, je zjistit, zda při vytváření kresby mělo dítě k dispozici všechny barevné škály.

Kvantitativní analýza dětské kresby postavy-zjišťování indikátorů emočního zneužití v kresbách

E. M. Koppitzová zdokonalila bodovací systém F. Goodenoughové, uplatnila jej na dětech s emočními a psychickými problémy a stanovila 30 emočních indikátorů pro kresbu lidské postavy (Peterson; Hardin, 2002):

1. špatné napojení částí těla	16. velké ruce
2. stínování obličeje	17. odříznuté ruce
3. stínování těla a /nebo končetin	18. nohy přitisknuté k sobě
4. stínování rukou a/ nebo krku	19. genitálie
5. výrazová asymetrie končetin	20. strašidelná a groteskní postava
6. nakloněná postava	21. spontánní kresba 3 a více postav
7. maličká postavíčka	22. mraky
8. obrovská postava	23. chybí oči
9. průhlednost	24. chybí nos
10. maličká hlavička	25. chybí ústa
11. šilhající oči	26. chybí trup
12. zuby	27. chybí paže
13. krátké paže	28. chybí nohy
14. dlouhé paže	29. chybí chodidla
15. paže přitisknuté k tělu	30. chybí krk

„V kresbách dětí, u nichž byly zjištěny neuspokojivé osobní vztahy a citové problémy, se těchto 30 emočních indikátorů objevilo častěji než v kresbách normálních dětí. Při porovnání 76 zdravých dětí ve věku od pěti do dvanácti let se 76 stejně starými dětmi z dětské psychiatrické kliniky bylo u normálních dětí zjištěno 22 emočních indikátorů, kdežto u hospitalizovaných dětí se jich objevilo 166. Navíc 58 ze 76 zdravých dětí nenakreslilo vůbec žádné indikátory.“(Peterson; Hardin, 2002)

V průběhu let se systém E. M. Koppitzové stal standardem pro kvalitní interpretaci kreseb. E. M. Koppitzová stanovila, že indikátor musí splňovat následující kritéria:

- „Indikátor musí mít klinickou validitu, tj. musí prokazatelně indikovat rozdíly v kresbách lidské postavy dětí s emočními problémy oproti bezproblémovým dětem.
- Indikátor musí být neobvyklý a nesmí se často vyskytovat v kresbách normálních dětí, tj. tento znak nesmí být přítomen ve více než 16% kreseb lidské postavy u dětí v dané věkové kategorii.
- Indikátor se nesmí vztahovat k věku či vyspělosti, tj. frekvence výskytu v kresbách lidské postavy se nesmí zvyšovat pouze na základě rostoucího věku dítěte.“

(Peterson; Hardin, 2002)

Kvantitativní analýza dětské kresby postavy-zjišťování indikátorů pohlavního zneužití v kresbách

Pomocí kritérií, která stanovila E. M. Koppitzová, určil M. E. Hardin indikátory, které odlišují pohlavně zneužívané děti, od emočně narušených a normálních dětí ve stejném věkovém rozpětí. Upozorňuje na 7 varovných indikátorů pro dětskou kresbu:

1. explicitní vyvedení genitálií
2. zakryté genitálie
3. vynechání genitálních partií
4. vynechání střední části postavy
5. opouzdření postavy
6. dokreslené ovocné stromy
7. postava opačného pohlaví, než je dítě, které obrázek nakreslilo

(Peterson; Hardin, 2002)

„Už přítomnost pouhého jediného z těchto indikátorů by měla lékaře upozornit na možnost pohlavního zneužití, a proto by měla následovat cílená lékařská prohlídka a pohovor s dítětem.“(Peterson; Hardin, 2002)

Kvantitativní analýza dětské kresby postavy-zjišťování indikátorů tělesného týrání v kresbách

J. H. DiLeo na základě své klinické praxe stanovil několik indikátorů, které se objevují v kresbách tělesně a citově týraných dětí – patřily k nim rozmetané části těla, groteskní, bizarní postavy, čmáranice přes nakreslenou postavu, přílišné stínování a strnulé, robotické postavy. Kvantitativní dotazník zaměřený na kresbu lidské postavy, který byl sestaven L. W. Petersonovou a M. E. Hardinem, zahrnuje indikátory podle J. H. DiLea a obsahuje další indikátory tělesného týrání, které byly zaznamenány na základě klinické praxe zmíněných autorů (např. pilovité/vyceněné zuby a X místo očí). (Peterson; Hardin, 2002)

Kinetické kresby rodiny

W. C. Hulse poprvé přišel s tím, aby děti byly vybídnuty nakreslit „nějakou rodinu“ nebo „svou rodinu“. Dle jeho názoru kresby představují vodítko ke konfliktu uvnitř rodiny. R. C. Burns a S. H. Kaufman na jeho myšlenku navázali a rozvinuli ji. Chtěli po dětech navíc, aby nakreslily obrázek rodiny, ve které „každý něco dělá“. Tyto kresby byly pojmenovány jako

kinetické kresby rodiny. Z těchto kreseb lze získat více informací o vzájemných vztazích uvnitř rodiny. J. H. DiLeo tvrdí, že „kresba lidské postavy vyjadřuje především kognitivní schopnost dítěte a kinetická kresba rodiny vyžaduje mobilizaci citů k těm, jež dítě považuje za nejdůležitější. Uvádí, že kresby lidské postavy zadané samostatně často mívají menší výpovědní hodnotu v porovnání se samostatnými kinetickými kresbami rodiny, k jejichž hodnotě přispívá vyjádření emočního materiálu.“ (Peterson; Hardin, 2002)

Důležitost členů rodiny je vyjádřena jejich velikostí - nejvýznamnější osoba je největší a nejslabší osoba bývá nejmenší. Příbuznost či přijetí symbolicky vyjadřuje blízkost k autorovi obrázku nebo podobné oblečení. Odmítnutí může být vyjádřeno tak, že je daná osoba vykázána do rohu nebo na kraj papíru nebo je zcela vynechána.

Kresba rodiny je dnes často využívanou projektivní technikou při diagnostice rodinných problémů, napomáhá při rodinné terapii. Je ale nutné uvážit, ve kterém věku lze kresbu rodiny považovat za diagnosticky vypovídající. Dítě předškolního věku si často nedokáže rozvrhnout plochu papíru tak, aby všechny postavy, které nakreslí, byly stejně velké, i když to tak zamýšlí. Proto se může stát, že první postava, kterou nakreslí, je obrovská, druhá menší, třetí ještě menší a čtvrtý člen rodiny se už na kresbu nemusí vejít, aniž by tím dítě chtělo naznačit, že je pro něj postava, kterou nenakreslilo, nedůležitá nebo z ní má strach. U dětí mladšího školního věku jsou již kresebné schopnosti na dostatečné výši, aby byly pro diagnostiku dostačující.

Pro diagnostiku rodinných vztahů je velmi vhodná, dětmi oblíbená a dobře přijímaná kresba začarované rodiny, která ale není předmětem zkoumání této diplomové práce.

3.3 Interpretace kresby

Při interpretaci dětské kresby je důležité, abychom znali dítě, které kreslí, ale i jeho kulturní a sociální zázemí. Důležitou roli hraje i pozorování dítěte při malbě: „...všímat si jeho váhání, obtíží, pozornosti nebo nepozornosti, příběhů, které se zobrazováním spojuje, protože to všechno jsou prvky, které nám při vyšetření pomohou nebo ho upřesňují.“(Davido, 2001)

Zásadní roli hraje umístění obrázku na ploše papíru. Vyplnění nebo nevyplnění určité části plochy papíru vypovídá o úzkosti nebo o intelektuální chudobě.

O osobnosti dítěte mnoho prozrazuje i provedení čar: „jemné a váhavé čáry kreslí utlumené a bojácné děti, nekontrolovanou čáru vytvářejí děti neklidné a agresivní.“(Davido, 2001)

Je samozřejmostí, že je třeba brát v úvahu i zdravotní stav dítěte.

Důležitou roli při interpretaci dětské kresby hraje použití barvy, které umocňuje myšlenku, která je graficky znázorněna na obrázku. „Extravert upřednostňuje červenou, žlutou, oranžovou, používá je v kombinaci, na rozdíl od introverta, kterému stačí menší počet barev, například modrá, zelená, šedá. Hřejivý dojem z obrázku provedeného v živých, jasných barvách svědčí o vyrovnanosti.“(Davido, 2001) Musíme si ale dát pozor, abychom před tím, než kresbu začneme psychologicky interpretovat, ověřili, zda dítě dobře vidí. Např. u dítěte, u kterého byl diagnostikován daltonismus (barvoslepost), barevný kód ztrácí smysl. Barvy zároveň mohou dopomoci k odhalení daltonismu – „na výkresu se vyskytují tlumené nevýrazné barvy a také barvy, které se zcela liší od skutečnosti (červená tráva, zelená obloha)...“ (Davido, 2001)

Velmi bohatý podklad pro interpretaci kresby představují zejména obrázky znázorňující postavu nebo postavy. Kresba postavy přináší četné informace o celkové osobnosti dítěte, zejména o jeho afektivitě. Významnou výpovědní hodnotu má, v jakém pořadí jsou postavy malovány. Osoba, která

je dítětem milována, bývá kreslena jako první v pořadí. Právě tato osoba mívá většinou autoritu. Osoba, která milována není, je nemilována, je často odbyta nebo se na obrázku vůbec nevyskytuje. R. Davidová hovoří o tom, že umístění těchto postav na ploše papíru a jejich vzájemné rozmístění otevírá široké možnosti pohledu na afektivní vztahy dítěte s rodinou. (Davido, 2001) Je samozřejmé, že je nutné posuzovat individuální vzhled postavy, studovat symboliku, která má vždy specifický význam.

Interpretace má mnohem větší hodnotu, pokud je možné interpretovat více tematicky různorodých obrázků jednoho dítěte v jednom věkovém období. „Nutně se v nich musíme dopátrat stejných afektivních a sociálních konstant, dítě se totiž do svého výtvarného projevu vždycky promítne, ať už ztvárňuje jakýkoliv námět.“ (Davido, 2001)

Problematiku interpretace dětské kresby jsem dále rozdělila na:

- **dětskou kresbu lidské postavy;**
- **kinetickou kresbu rodiny.**

3.3.1 Dětská kresba lidské postavy – dotazník a rozhovor.

L. W. Petersonová a M. E. Hardin navrhli formulář (příloha č.1) pro bodování dětské kresby lidské postavy. Je to dotazník čistě kvantitativní. Dle obrázku vyplní odborník formulář a sečte celkové body. Na základě porovnání s uvedenými kritérii rozhodne, zda je nutné doporučit dítě na odborné psychiatrické či psychologické vyšetření. Po vyplnění dotazníku dochází k rozhovoru s dítětem „mezi čtyřma očima“. Pokud obrázek a rozhovor vyvolávají podezření na zneužití, je třeba postupovat dle platných zákonných nařízení. Informace získané při rozhovoru také mohou pomoci zjistit, jakou specializovanou terapii dítě potřebuje.

Mnozí autoři doporučují, abychom se řídili dvěma zásadami:

- Zadání musí dítěti ústně vysvětlit někdo, kdo úkol dobře chápe a dokáže zodpovědět všechny otázky, které mu dítě může položit.
- Kresbu je zapotřebí bodovat za přítomnosti dítěte, aby bylo možné zeptat se jej na jakékoliv informace, které mohou objasnit, jak dále postupovat (například zda s dítětem vést rozhovor). Otázky, které je vhodné klást při rozboru, jsou uvedené níže. Pokud například vyvstane podezření na pohlavní zneužití, či tělesné týrání, lze se zaměřit na určité tělesné partie nebo položit více otázek týkajících se těchto partií. Podezřelé indikátory nutně vyžadují, aby rozhovor proběhl s dítětem o samotě, protože v přítomnosti pachatele dítě žádné informace nesdělí. „Autoři v praxi zjistili, že děti se po týdnu ke svému obrázku už nedokáží vrátit, nevzpomenou si, co nakreslily, a neumějí si o tom povídat. Týdenní odstup může navíc způsobit, že dítě odvolá to, co předtím řeklo, protože ho rodič v mezičase přinutil k mlčení.“
(Peterson; Hardin, 2002)

Vedení rozhovoru

Pro děti je často nepříjemné své problémy verbalizovat, ať už z toho důvodu, že nemají dostatečnou slovní zásobu, nevědí jak se správně vyjádřit, případně mají strach či se stydí. Často nedůvěřují žádnému dospělému člověku, nechápou, proč se s nimi někdo chce bavit o kresbě. Proto je důležité, aby úvodní část rozhovoru byla věnována tomu, aby se dítě uvolnilo a začalo dospělému, který vede rozhovor, důvěřovat.

L. W. Petersonová a M. E. Hardin (Peterson; Hardin, 2002) uvádějí postup, který je vhodné dodržovat při vedení rozhovoru s dítětem. Jejich

postup je praxí prověřen. Následující schéma je vhodné používat při rozhovoru nad lidskou postavou i nad kinetickou kresbou rodiny:

- Mluvte jednoduše a konkrétně.
- Vyvolejte v dítěti dojem, že jde o hru, zábavu, podpořte v něm zvědavost a nadšení.
- Snažte se rozhovor usměrňovat, ale zároveň sledujte vodítko, které vám dítě poskytlo.
- Povzbuzujte dítě, projevujte zájem, dívejte se dítěti do očí.
- Nevyslovujte žádné pochvalné ani káravé soudy o tom, co dítě řekne.
- Užívejte třetí osobu nebo kladte neosobní dotazy, nikoli přímé otázky.
- Dejte dítěti najevo, že jeho pocity jsou obecné, například: „Některé děti se bojí věcí, kterým nerozumí.“ nebo „Děti někdy zjistí, že...“
- Při rozhovoru na téma, o němž dítě samo začne mluvit, hovořte jeho slovy a užívejte jeho referenční rámec.
- Ved'te s dítětem více než jeden rozhovor.
- Dokud si nejste zcela jisti informací, kterou jste obdrželi, s nikým o obsahu rozhovoru nemluvte a stůjte na straně dítěte.
- Nacvičte si s dítětem, co a jak řekne svým dospělým pečovatelům.
- Očekávejte, že po vyjádření informace může ze strany dospělých dojít k výpadu namířenému proti dítěti i lékaři.

Otázky by při vedení rozhovoru měly následovat od nejjednodušších po nejsložitější. Examinátor si musí dát pozor, aby se zmiňoval o obrázku, nikoli o dítěti. Příklad otázky tak může být: „Co dělá tato osoba?“ Nesmí být: „Co děláš ty?“ Tato technika umožňuje, aby si dítě od obrázku udělalo citový odstup, přestože jde o autoportrét. Při otázkách by mělo být používáno slovo „osoba“, ne konkrétní jméno nebo pohlaví (př. nesmíme se ptát: „Co tahle holčička na obrázku nejvíc potřebuje?“ Ale ptáme se: „Co tahle osoba na obrázku nejvíc potřebuje?“). Pokud se ptáme pouze na osobu, dítě může odpovídat nepřímě, čímž obvykle vyjde najevo více informací. Povídání o nějaké osobě či obrázku

nevyžaduje, aby dítě prozradilo informaci, která mu může připadat důvěrná nebo potenciálně kompromitující.

Na tomto místě bych ráda použila Návod k vedení rozhovoru nad kresbou lidské postavy. Autory tohoto návodu jsou L. W. Petersonová a M.E.Hardin a je doslovně převzat z jejich knihy Děti v tísní (Peterson; Hardin, 2002). Domnívám se, že tyto otázky mohou použít nejen kliničtí psychologové při výkonu své práce, ale mohou sloužit i jako podklady pro práci pedagogických pracovníků při práci s dětskými kresbami. Je třeba podotknout, že v případě, že si pedagog není jist, zda postupuje správně, by měl kontaktovat odborníka, klinického psychologa specializovaného na využití dětské kresby, aby ve spolupráci s ním pomohl dítěti s jeho problémem.

Návod k vedení rozhovoru nad kresbou lidské postavy (Peterson; Hardin, 2002)

Instrukce: Před začátkem tohoto rozhovoru zjistěte, zda dítě podstupuje terapii. Pokud ano, informujte se, v jakém stadiu terapie se právě nachází, neboť v některých případech tento dotazník nebude možné použít. Některé indikátory se objeví proto, že dítě právě „zpracovává“ své problémy.

1. „Pojďme si popovídat o tvém obrázku.“ (Položte kresbu před dítě. Odstraňte kreslicí potřeby, aby dítě nemohlo při rozhovoru nic pozměnit ani opravit.)
2. „Je to chlapeček, nebo holčička?“
3. „Kolik je téhle osobě let?“ (Užijte „osoba“, nikoli konkrétní jméno nebo pohlaví. Neptejte se :„Kolik je téhle holčičce let?“)
4. „Co tahle osoba dělá?“ Pokud dítě odpoví „Já nevím“, řekněte: „Vždyť je to přece tvůj obrázek. Co by tak asi mohla dělat?“ (Nechte dítě, aby si vymyslelo příběh. Nezapomeňte na případnou obavu dítěte, že když vyžradí rodinné tajemství nebo bude mluvit negativně, tak „se na to

přijde“ a bude potrestáno. Otázku o tomto obrázku by dítě mělo brát jako hru.) Přijměte to, co dítě řekne.

5. „Je osoba na tomhle obrázku veselá, nebo smutná? (Povídejte si jen o obrázku, jinak se dítěti může vybavit skutečná osoba v jiné chvíli.) Pokud dítě odpoví „Veselá“, položte otázku 6.
6. „Je tahle osoba veselá, nebo smutná taky uvnitř?“
7. „Jaká je nejlepší část těla?“
8. „Jaká je nejhorší část těla?“ Pokud dítě řekne „Žádná“, odpovězte mu: „Každý má některé části rád víc a jiné zase míň.“
9. „Co tahle osoba na obrázku nejvíc potřebuje? Pokud dítě jmenuje nějakou věc, například „kolečkové brusle“ nebo „digihru“, je to většinou normální dětská odpověď. Pokud však řekne „tátu“ nebo „víc lásky“, jedná se nejspíš o citové potřeby.
10. „Je té osobě na obrázku někdy tak smutno, že by raději umřela?“
11. „Bylo tobě někdy tak smutno, žes ani neměl(a) chuť k jídlu? ...žes ani nemohl(a) spát? ...že sis ani nechtěl(a) hrát?“
12. „Zdají se ti někdy děsivé sny?“ Pokud „ano“, zeptejte se: „Říkáš o nich někomu?“
13. „Co je nejhorší věc, která by se někomu mohla přihodit?“
14. „Co je nejhorší věc, kterou by někdo mohl provést?“
15. „Jakou nejhorší věc jsi provedl(a) ty?“
16. „Jaká nejhorší věc se ti přihodila?“ pokud dítě odpoví „Žádná“, řekněte mu : „Každému se někdy stane něco špatného.“
17. „Napadlo tě někdy, že by sis chtěl(a) ublížit? Pokud „ano“, zeptejte se: „A co jsi udělal(a)?“
18. „Přál(a) sis někdy, že by ses radši nechtěl(a) narodit?“
19. „Jaká nejlepší věc se ti stala?“

Poznámka: Obaťte se na školeného profesionála, pokud ve vás odpovědi na výše uvedené otázky vyvolají obavy, že dítě bylo pohlavně zneužito nebo tělesně týráno. Pokud dítě odpoví na otázku 14 slovy: „Táta

chtěl, abych mu sahal(a) na pindíka“, postupujte v souladu s platnými zákonnými opatřeními. Nemáte-li odpovídající odborný výcvik, neptejte se dítěte na další podrobnosti, neboť by to mohlo kontaminovat průběh dalšího vyšetřování.

Pokud máte čas pouze na tři otázky, zeptejte se:

- 1) „Kdybys měl(a) tři přání, co by sis přál(a) ?
- 2) „Myslíš, že se všechno zlepšuje, nebo spíš zhoršuje?“
- 3) „Kdyby to záleželo na tobě, co bych podle tebe měl(a) udělat? Napadá tě někdy, že bys chtěl(a), aby se tě lidi přestali na tohle ptát?“

Teprve po deseti otázkách získáme od dítěte odpověď osobního charakteru. Z otázek 11 až 19 může odborník vybrat pouze ty, které mu připadají jako relevantní. Rozhovor by měl být vždy ukončen pozitivně, např. otázkou číslo 19: „Jaká nejlepší věc se ti stala?“

3.3.2 Dětská kinetická kresba rodiny – dotazník a rozhovor

Kinetická kresba rodiny ukazuje, jak dítě vnímá projevy citové podpory mezi členy rodiny. Tato forma kresby se od kresby lidské postavy liší v tom, že zahrnuje jak kvalitativní, tak kvantitativní indikátory. Odborník musí zhodnotit interakci mezi členy rodiny i dětské vnímání vztahů a mocenských struktur uvnitř rodiny. Po vyplnění dotazníku (příloha č.2) opět následuje rozhovor s dítětem. Je důležité udržovat s dítětem vstřícný, dlouhodobý vztah, abychom neztratili jeho důvěru.

Obecně lze říci, že při kladení otázek postupujeme od nejjednodušší k nejsložitější. Otázky jsou opět pokládány neosobně, ve třetí osobě, například: „Jaké jsou hodné maminky?“ Hovoříme-li obecně, dítě se obvykle cítí uvolněněji, a nakonec většinou prozradí vlastní zážitky.

Návod k vedení rozhovoru nad kinetickou kresbou rodiny

(Peterson; Hardin, 2002)

Instrukce: Před začátkem tohoto rozhovoru se ujistěte, zda dítě podstupuje terapii, a pokud ano, informujte se, v jakém stadiu terapie se nachází, neboť v některých případech tento dotazník nepůjde použít. Některé indikátory se totiž objeví proto, že dítě právě „zpracovává“ své problémy.

1. „Pojďme se podívat na tvůj obrázek. Pověz mi, kdo všechno v rodině je.“
(Zeptejte se dítěte, jestli si můžete pod jednotlivé členy rodiny psát, jak se jmenují. Pokud ne, pište na rubu kresby nebo na vedlejší papír, abyste si vzpomněli, o koho šlo.)
2. „Mají dospělí ve vaší rodině nějakou práci? Jakou?“
3. „Po kom z rodičů jsi?“
4. „Komu se chceš podobat, až vyrosteš?“
5. „Pokud nějaké dítě potřebuje udělat něco moc těžkého, na koho z rodiny se obrátí o pomoc?“
6. „Kdo z rodiny tě nejvíc zlobí?“
7. „Co dělají hodné maminky (hodní tatínkové)? Co dělají špatné maminky (špatní tatínkové)?“
8. „Všechny děti někdy dělají rodičům radost a jindy je zase zlobí. Já taky, když jsem byl(a) malý(á). Z čeho mají tví rodiče radost? Kvůli čemu se zlobí? Co se potom stane?“
9. „Řekni mi, co je na tobě hezkého? Co ti na tobě vadí?“
10. „Většina rodin mívá hádky a neshody. Co mají v takovém případě dělat?“
11. „Kdybys mohl(a) doma něco změnit, co by to bylo?“
12. „Některé rodiny mívají tajemství. Je u vás doma nějaké takové tajemství? Myslíš, že se klukovi (nebo holčičce), který(á) to poví, může něco stát?“
13. „Kdybys měl(a) tři přání, co by sis přál(a)?“
14. „Myslíš, že se všechno zlepšuje, nebo spíš zhoršuje?“
15. „Chceš, abych něco z toho, cos mi pověděl(a), neříkal(a) tvým rodičům?“

Pokud vám u otázky 12 dítě nepoví své tajemství spontánně, neptejte se. Spíše zjistěte, zda tajemství existuje nebo ne, a zda se dítě skutečně dostane do potíží, když jej vyradí. Pokud dostanete kladnou odpověď, může být nutné další šetření, zvláště u kreseb, kde jsou silné indikátory, lékařský nález a další podezřelé odpovědi na otázky při rozhovoru.

Odpověď na otázku 4 často napoví, koho si dítě nejvíc váží, nebo která osoba má nejpozitivnější osobní charakteristiky. U otázky číslo 15 bychom měli respektovat přání dítěte. Pokud to není možné (například z důvodů soudního řízení), měli byste dítě ujistit, že učiníte vše možné, aby informace zůstala důvěrná, ale nemůžete to slíbit. Můžete třeba říci: „Když už to musím povědět, obvykle to říkám takhle... Připadá ti to tak v pořádku? Napadá tě, co jiného bych měl(a) říci, aby se ti to líbilo?“ V ideálním případě lékař dítě doporučí k profesionálovi nebo bude postupovat v souladu se zákonem, rozhodně by však neměl informaci poskytnutou dítětem sdělovat někomu dalšímu, ani rodičům ne. Pokud jste v roli lékaře nebo učitele je třeba s dítětem udržovat vstřícný, dlouhodobý vztah, abyste neztratili jeho důvěru.

3.4 Závěr

Dítě dovede ve své kresbě i velmi jednoduchou zkratkou zakódovat svou výpověď o světě, ve kterém žije. Formy tohoto vyjádření se mění s věkem a mírou grafomotorických schopností a dovedností dítěte. Obsahová složka kresby nám může napovědět mnoho o tom, co dítě zná, ale i o tom, co pociťuje.

„Dítě, ale i umělec, si vytvářejí svůj vlastní jazyk, který je nástrojem specifického druhu komunikace. V této zvláštní komunikaci označují skutečnost metaforicky – soustavou znaků, z nichž některé mají symbolickou povahu. To jim umožňuje být blízko skutečnosti, nebo dokonce uprostřed ní a zároveň se jí vzdalovat ve fantazii a apelovat na to, co bylo již jednou bezprostředně zažito a uloženo ve vědomí jako vzpomínka.“(Babyrádová, 1999)

Možnosti zásahu pedagogických pracovníků jsou často omezeny společenskými normami. Ve velké většině případů je snazší odhalit fyzické týrání dětí než týrání psychické a to z patrného důvodu – existují často viditelné důkazy týrání ve formě odřenin, podlitin či zlomenin. Bohužel tolerance současné společnosti k fyzickému trestání jako součásti vhodné výchovy nenahrává právě tomu, aby učitelé věnovali zvýšenou pozornost faktu, že se u dítěte často ve větší míře objevují modřiny a podlitiny. Je tedy na učiteli, aby dokázal citlivě odhadnout, zda se jedná skutečně o týrání dítěte, či zda pouze došlo k úrazu při sportu atd. Je patrné, že fyzické týrání zasáhne i duši dítěte na rozdíl od běžných úrazů dětí při sportu. Proto by se učitel měl soustředit nejen na fyzickou stránku projevu dítěte, ale i na stránku psychickou.

Učitel by měl být tím, kdo rozpozná příznaky týrání a sexuálního zneužívání u dítěte ve třídě. Je osobou, která má možnost pozorovat dítě dlouhodobě a všimnout si změn v jeho chování a vzhledu. Dítě se cítí být spoluviníkem chování rodičů, proto má často zábrany o svém problému

hovořit. Nelze tedy očekávat, že by dítě přišlo k učiteli samo a vyzpovídalo se. Je tedy na učiteli, jakým způsobem dokáže číst neverbální signály dítěte, které by mu měly pomoci odhalit problém. Jedním ze signálů, který může poodhalit dětský svět, je právě kresba dítěte. Učitel by v ní proto měl umět číst a neměl by váhat poradit se s odborníky, pokud shledá první signály nebo jen náznaky problémů.

Problémem, který se vyskytuje, jsou morální zábrany učitele. „Může se stát, že učitel, který má pochybnosti o tom, jak by se měl zachovat, v podstatě potlačuje (i když nevědomě) příznaky týrání, které u dítěte rozpoznává, případně je interpretuje jinak. Modřiny jsou chápány spíše jako špína, zanedbanost. Malátnost dítěte je interpretována jako lajdáctví, nechť ke škole a vůbec charakterová vada dítěte. Fakt týrání dítěte je natolik emocionálně zatěžující i pro jeho bezděčné svědky, že mimovolně hledáme obranu proti této zátěži předstíráním, že o tom nevíme.“ (Vaníčková; Hadj-Moussová; Provazníková, 1995)

Dalším problémem je morální zodpovědnost za krok, který bude nutno učinit zveřejněním tohoto faktu. Učitel neustále přemýšlí nad tím, jestli jeho interpretace situace je správná, jestli situaci, která existuje, nějak nezkrsluje, jestli má vůbec právo zasáhnout do rodiny, kterou vlastně nezná a obvinít rodiče z tak závažného činu.

Je samozřejmé, že učitel nebude provázet týrané dítě celou terapií v případě prokázání týrání na dítěti, ale může se stát osobou, která na problém poukáže a předá jeho řešení do rukou specialistů na danou problematiku. „Morální zodpovědnost za upozornění na tento fakt je jistě velká a je zde i jisté riziko nesprávné interpretace, vždy je však na učiteli, aby toto riziko na sebe přijal v zájmu dítěte.“ (Vaníčková; Hadj-Moussová; Provazníková, 1995)

4. Empirická část

4.1 Kasuistiky

V této části své diplomové práce bych se ráda věnovala možnosti využití dětské kresby při diagnostice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte v praxi. Použiji k tomu případové studie, se kterými jsem se setkala v dostupné literatuře. Z etických důvodů mi nebylo umožněno použít dětskou kresbu týraného, zneužívaného nebo zanedbávaného dítěte získanou z policejních spisů či jiných zdrojů v této práci. Jak mi byl sděleno, taková kresba by mi byla poskytnuta jen za podmínky, že by tato diplomová práce nebyla zpřístupněna jiným osobám než vedoucímu práce, oponentovi a zkušební komisi při obhajobě této diplomové práce. Tak by ale výstup z této práce, tedy doporučení pro učitele a pedagogické pracovníky, pozbyl účinku, neboť by nemohl být zpřístupněn pedagogům, pro které je tato diplomová práce zamýšlena jako inspirace.

Uvádím pět kreseb, jejichž autory jsou týrané nebo zneužívané děti. Pro vytvoření kontrastního pohledu jsem zahrnula i jednu kresbu dítěte, které se nevykazuje žádné známky týrání, zneužívání či zanedbávání, přestože byla nakreslena sexuálně zneužitou dívkou.

U každé z uvedených kreseb uvádím komentář a zároveň vyplněný dotazník, jehož autorem jsou L. W. Petersonová a M. E. Hardin (Peterson; Hardin, 2002), a který tak zprostředkovaně nabízím učitelům jako možný nástroj při diagnostice týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte.

Případ 1 Kresba lidské postavy (autorem kresby je devítiletý chlapec)

Tato kresba a vyplněný dotazník jsou převzaty z knihy Děti v tísní.
(Peterson; Hardin, 2002)

Případ 2 Kinetická kresba rodiny (autorkou je sedmiletá dívka)

Tato kresba a vyplněný dotazník jsou převzaty z knihy Děti v tísní.
(Peterson; Hardin, 2002)

Případ 3 Kresba lidské postavy (sexuálně zneužitá dívka)

Kresba sedmileté dívky, která byla otcem sexuálně zneužita (z archivu H. Halfarové) Tato kresba je převzata z knihy Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Případ 4 Kresba lidské postavy (sexuálně zneužitá dívka)

Kresba třináctileté dívky, která byla otcem sexuálně zneužita (z archivu H. Halfarové). Tato kresba je převzata z knihy Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. (Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

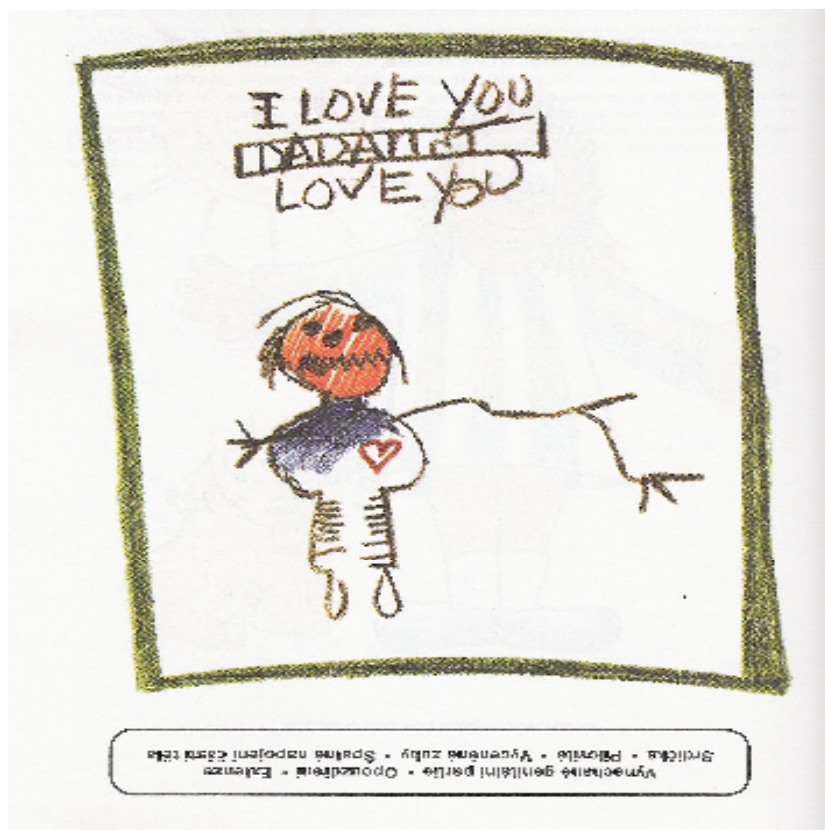
Případ 5 Kresba rodiny (sexuálně zneužívané dívky)

Kresba je převzata z knihy Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě.
(Dunovský; Dytrych; Matějček, 1995)

Případ 1 Kresba lidské postavy

Tato kresba a vyplněný dotazník jsou převzaty z knihy Děti v tísní (Peterson; Hardin, 2002)

Komentář ke kresbě

Tato kresba, jejíž autorem je devítiletý chlapec, na první pohled působí dojmem, že něco není v pořádku. Upoutají pilovitě provedená ústa, jedna abnormálně dlouhá paže i nakreslené srdíčko. Použité barvy jsou také voleny zvláštním způsobem, zejména červeně vykreslený obličej může poukazovat na agresi. Domnívám se, že další znaky týrání nejsou na první pohled patrné. Mezi tyto, na první pohled nepatrné znaky např. opouzdření obrázku. Tento indikátor by pravděpodobně nebyl zaznamenán učiteli, kteří by se s touto kresbou setkali.

Na následující straně je uveden vyplněný screeningový dotazník pro dětskou kresbu lidské postavy. (Peterson; Hardin, 2002)

SCREENINGOVÝ DOTAZNÍK PRO DĚTSKOU KRESBU LIDSKÉ POSTAVY
Self-test 1

Jméno: Ron Datum: 14. 2. 1991 Věk: 9

1. Explicitně vyvedené genitálie	Ano (3,0).....Ne (0)
2. Zakryté genitálie	Ano (3,0).....Ne (0)
3. Vynechané genitální partie	<u>Ano (3,0)</u> .....Ne (0)
4. Vynechaná střední část postavy	Ano (3,0).....Ne (0)
5. Opouzdření	<u>Ano (3,0)</u> .....Ne (0)
6. Dokreslené ovocné stromy	Ano (3,0).....Ne (0)
7. Postava opačného pohlaví	Ano (3,0).....Ne (0)
8. Maličká postavička	Ano (2,0).....Ne (0)
9. Špatné napojení částí těla /Nakreslená obluda	<u>Ano (2,0)</u> .....Ne (0)
10. Odříznuté ruce	Ano (2,0).....Ne (0)
11. Vynechané končetiny (ruce a nohy)	Ano (2,0).....Ne (0)
12. Přikreslený nebo zdůrazněný pupík	Ano (2,0).....Ne (0)
13. Pilovité/Vyceněné zuby	<u>Ano (2,0)</u> .....Ne (0)
14. Velké ruce	Ano (2,0).....Ne (0)
15. Průhlednost	Ano (2,0).....Ne (0)
16. Nakloněná postava	Ano (1,0).....Ne (0)
17. Zdůrazněné genitálie	Ano (1,0).....Ne (0)
18. Nohy pevně přitisknuté k sobě	Ano (1,0).....Ne (0)
19. Odříznutý pas	Ano (1,0).....Ne (0)
20. Extenze/Dlouhé paže/Dlouhé nohy	<u>Ano (1,0)</u> .....Ne (0)
21. Duhý	Ano (0,5).....Ne (0)
22. Motýli	Ano (0,5).....Ne (0)
23. Srdíčka	<u>Ano (0,5)</u> .....Ne (0)
24. Poletující ptáci	Ano (0,5).....Ne (0)
25. Déšť/Mraky	Ano (0,5).....Ne (0)
26. Stínování obličeje	Ano (0,5).....Ne (0)
27. Jednorožci	Ano (0,5).....Ne (0)
28. X místo očí	Ano (0,5).....Ne (0)

Celkový počet bodů: 11,5

Bodování této kresby: (zaškrtněte)

☐ Normální (0-2) ☐ Nerozhodné (3-5) ☒ Podezřelý/Vyšetřit (6+)

Poznámky: _____

Tyto výsledky samy o sobě neznamenají diagnózu tělesného, pohlavního nebo citového zneužití. Slouží pouze jako vodítko pro další vyšetření pomocí rozhovoru s dítětem, lékařské prohlídky a soudního posudku.

© 1995 Hardin/Peterson

Případ 2 Kinetická kresba rodiny

Tato kresba a vyplněný dotazník jsou převzaty z knihy Děti v tísní. (Peterson; Hardin, 2002)

Komentář ke kresbě

Na této kresbě, jejíž autorkou je sedmiletá dívka, upoutá pozornost zejména pes, který visí na stromě a osoba (otec) stojící u něj. Jedná se o vykreslení nestandardní situace, která poukazuje na násilí a agresi. Osoba stojící u psa je také jedinou osobou na obrázku, která se neusmívá, která se mračí. Je tedy patrné, že bratr autorky kresby a autorka sama (dvě osoby vlevo kresby) působí harmonickým, bezproblémovým dojmem, stejně jako matka stojící vpravo. Strom umístěný uprostřed kresby může být symbolikou hranice, která je mezi dětmi a dospělými (zejména otcem) v rodině. Autorka kresby, její bratr a matka působí jako by byli na kresbě nakresleni více vpředu a otec a pes spíše v pozadí. Celkově kresba působí značně nevyváženě.

Na následující straně je uveden vyplněný screeningový dotazník pro kinetickou kresbu rodiny (Peterson; Hardin, 2002).

SCREENINGOVÝ DOTAZNÍK PRO KINETICKOU KRESBU RODINY

Self-test 5

Jméno: Susan

Datum: 01. 6. 1991

Věk: 7

KVALITATIVNÍ

Červené značky

Žluté značky

Zelené značky

I. Celková kvalita kresby

1. Zvláštnost/Neobvyklost
2. Pocit/Nálada
3. Uspořádání

- ☐ Velmi zvláštní
☐ Depresivní/Hněvová
☐ Neuspořádaná

- ☒ Poněkud zvláštní
☒ Smíšené pocity
☐ Částečně uspořádaná

- ☐ Normální
☐ Veselá/Spokojená
☒ Uspořádaná

II. Vnímání členů rodiny dítětem

1. Velikost
2. Tvar
3. Distorze

- ☒ Velmi disproporční
☐ Velmi disproporční
☐ Nadměrná

- ☐ Částečná disproporce
☐ Částečná disproporce
☒ Částečná

- ☐ Proporční
☒ Proporční
☐ Žádná

III. Sebepercepce dítěte v rodinném systému

1. Velikost
2. Tvar
3. Distorze

- ☐ Velmi disproporční
☐ Velmi disproporční
☐ Nadměrná

- ☒ Částečná disproporce
☒ Částečná disproporce
☐ Částečná

- ☐ Proporční
☐ Proporční
☒ Žádná

Vzhledem ke komplikovanému charakteru kinetické kresby rodiny nelze zvláštnost a uspořádání kvantifikovat. Pokud kresba vykazuje přílišnou neuspořádanost (chaos) či zvláštnost, je vždy nezbytný rozhovor s dítětem, neboť tyto faktory nelze do bodovacího systému zahrnout.

KVANTITATIVNÍ

IV. Styly (Postavu označte na příslušném řádku)

1. Opouzdření Ano (2,0) otec (vlevo strom, vpravo pes) Ne (0)
2. Ohraničení Ano (2,0) autorka kresby Ne (0)
3. Vopsaná slova Ano (1,0) Ne (0)
4. Rozmístění po okrajích Ano (1,0) Ne (0)
5. Podtržení jednotlivých postav Ano (0,5) Ne (0)
6. Šrafování u horního okraje Ano (0,5) Ne (0)
7. Šrafování u dolního okraje Ano (0,5) Ne (0)

V. Pojednání postav (Postavu označte na příslušném řádku)

1. Průhlednost Ano (2,0) Ne (0)
2. Vynočená postava nebo sám autor(ka) kresby Ano (2,0) Ne (0)
3. Jedna či více postav na rubu papíru Ano (1,0) Ne (0)
4. Gumování Ano (1,0) Ne (0)
5. Plovoucí/Vznášející se postavy Ano (1,0) matka Ne (0)
6. Visící postavy Ano (1,0) pes Ne (0)
7. Padající postavy Ano (0,5) Ne (0)
8. Nakloněné postavy Ano (0,5) Ne (0)
9. Neúplné postavy (vynočené části těla) Ano (0,5) Ne (0)
10. Extenze/Dlouhé nohy, ruce, náčíní Ano (0,5) matka Ne (0)

VI. Činnosti s negativními aspekty (Postavu označte na příslušném řádku)

1. Sexuálně zabarvené Ano (2,0) Ne (0)
2. Agrese/Zbraně Ano (2,0) otec Ne (0)
3. Strach/Úzkost Ano (2,0) Ne (0)
4. Odstup/ Izolace Ano (1,0) Ne (0)
5. Obvinění/Zesměšnění Ano (1,0) Ne (0)
6. Submise/Soutěžení Ano (0,5) Ne (0)
7. Bariéry Ano (0,5) strom Ne (0)

☐ Normální (0-2) ☐ Nerozhodný (3-5) ☒ Podezřelý/Vyšetřit (6+) Celkový počet bodů: 9

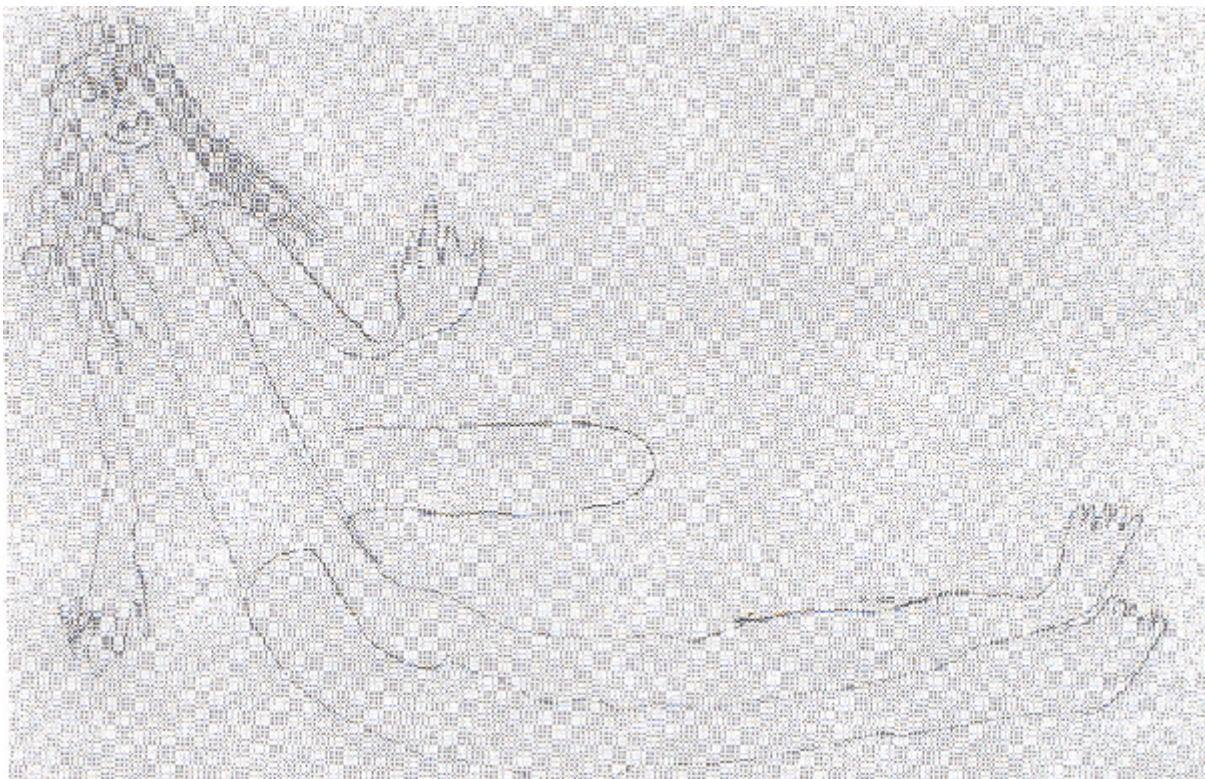
Poznámky:

Tyto výsledky samy o sobě neznamenaají diagnózu tělesného, pohlavního nebo citového zneužití. Slouží pouze jako vodítko pro další vyšetření pomocí rozhovoru s dítětem, lékařské prohlídky a soudního posudku.

© 1995 Peterson/Hardin (Upraveno: podle Burns & Kaufman, 1972)

Případ 3 Kresba lidské postavy (sexuálně zneužitá dívka)

Kresba sedmileté dívky, která byla otcem sexuálně zneužita (z archivu H. Halfarové) (Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995)

Komentář ke kresbě

Kresba na první pohled upoutá zejména následujícími znaky: extrémně dlouhé provedení nohou, velké ruce i přikreslený náznak mužského pohlavního orgánu na dívčím těle. Domnívám se, že tyto znaky dostatečně poukazují na zvláštnost kresby, přestože v obličeji dítěte nejsou znázorněny znaky typické pro kresbu sexuálně zneužitého dítěte, jako jsou pilovité, vyceněné zuby.

Na následující straně je uveden vyplněný screeningový dotazník pro dětskou kresbu lidské postavy (Peterson; Hardin, 2002).

SCREENINGOVÝ DOTAZNÍK PRO DĚTSKOU KRESBU LIDSKÉ POSTAVY

Jméno: DIVKA Datum: _____ Věk: 7

1. Explicitně vyvedené genitálie	Ano (3.0).....	Ne (0)
2. Zakryté genitálie	Ano (3.0).....	Ne (0)
3. Vynechané genitální partie	Ano (3.0).....	Ne (0)
4. Vynechaná střední část postavy	Ano (3.0).....	Ne (0)
5. Opouzdření	Ano (3.0).....	Ne (0)
6. Dokreslené ovocné stromy	Ano (3.0).....	Ne (0)
7. Postava opačného pohlaví	Ano (3.0).....	Ne (0)
8. Maličká postavička	Ano (2.0).....	Ne (0)
9. Špatné napojení částí těla/Nakreslená obluda	Ano (2.0).....	Ne (0)
10. Odříznuté ruce	Ano (2.0).....	Ne (0)
11. Vynechané končetiny (ruce a nohy)	Ano (2.0).....	Ne (0)
12. Přikreslený nebo zdůrazněný pupík	Ano (2.0).....	Ne (0)
13. Pilovité/Vyceněné zuby	Ano (2.0).....	Ne (0)
14. Velké ruce	Ano (2.0).....	Ne (0)
15. Průhlednost	Ano (2.0).....	Ne (0)
16. Nakloněná postava	Ano (1.0).....	Ne (0)
17. Zdůrazněné genitálie	Ano (1.0).....	Ne (0)
18. Nohy pevně přitisknuté k sobě	Ano (1.0).....	Ne (0)
19. Odříznutý pas	Ano (1.0).....	Ne (0)
20. Extenze/Dlouhé paže/ Dlouhé nohy	Ano (1.0).....	Ne (0)
22. Motýli	Ano (0,5).....	Ne (0)
23. Srdíčka	Ano (0,5).....	Ne (0)
24. Poletující ptáci	Ano (0,5).....	Ne (0)
25. Déšť/Mraky	Ano (0,5).....	Ne (0)
26. Stínování obličeje	Ano (0,5).....	Ne (0)
27. Jednorožci	Ano (0,5).....	Ne (0)
28. X místo očí	Ano (0,5).....	Ne (0)

Celkový počet bodů: 8

Bodování této kresby: (zaškrtněte)

☐ Normální (0-2)

☐ Nerozhodné (3-5)

☒ Podezřelé/Vyšetřit (6+)

Poznámky: _____
 _____
 _____
 _____
 _____

Tyto výsledky samy o sobě neznamenají diagnózu tělesného, pohlavního nebo citového zneužití. Slouží pouze jako vodítko pro další vyšetření pomocí rozhovoru s dítětem, lékařské prohlídky a soudního posudku.

© 1995 Hardin/Peterson

Případ 4 Kresba lidské postavy (sexuálně zneužitá dívka)

Kresba třináctileté dívky, která byla otcem sexuálně zneužita (z archivu H. Halfarové) (Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995)

Komentář ke kresbě

Tato kresba třináctileté dívky je zvláštní už na první pohled. To, že dívka postavu jakoby rozpůlila a napůl nakreslila mužské a napůl ženské tělo není běžné. Dívka nakreslila postavu bez oblečení, přičemž vedle postavy přidala obrázek vykreslující pohlavní orgány a to jak muže, tak ženy. Přestože obličej osoby působí harmonicky (pokud tedy nebereme v úvahu, že půl obličeje je ženský a půl mužský), chybí na něm typické znaky zneužívání jako pilovité zuby atd. Ruce i nohy jsou nakresleny standardním způsobem. Celkově obrázek působí nestandardně a jistě by se měl stát předmětem dalšího zkoumání dítěte. Nezbytný by byl samozřejmě rozhovor nad obrázkem, případně využití dalších diagnostických metod.

Na následující straně je uveden vyplněný screeningový dotazník pro dětskou kresbu lidské postavy (Peterson; Hardin, 2002).

SCREENINGOVÝ DOTAZNÍK PRO DĚTSKOU KRESBU LIDSKÉ POSTAVY

Jméno: DÍVKA Datum: _____ Věk: 13

1. Explicitně vyvedené genitálie	<u>Ano (3.0)</u> .....Ne (0)
2. Zakryté genitálie	Ano (3.0).....Ne (0)
3. Vynechané genitální partie	Ano (3.0).....Ne (0)
4. Vynechaná střední část postavy	Ano (3.0).....Ne (0)
5. Opouzdření	Ano (3.0).....Ne (0)
6. Dokreslené ovocné stromy	Ano (3.0).....Ne (0)
7. Postava opačného pohlaví	<u>Ano (3.0)</u> .....Ne (0)
8. Maličká postavička	Ano (2.0).....Ne (0)
9. Špatné napojení části těla/Nakreslená obluda	Ano (2.0).....Ne (0)
10. Odříznuté ruce	Ano (2.0).....Ne (0)
11. Vynechané končetiny (ruce a nohy)	Ano (2.0).....Ne (0)
12. Přikreslený nebo zdůrazněný pupík	Ano (2.0).....Ne (0)
13. Pilovité/Vyceněné zuby	Ano (2.0).....Ne (0)
14. Velké ruce	Ano (2.0).....Ne (0)
15. Průhlednost	Ano (2.0).....Ne (0)
16. Nakloněná postava	Ano (1.0).....Ne (0)
17. Zdůrazněné genitálie	Ano (1.0).....Ne (0)
18. Nohy pevně přitisknuté k sobě	Ano (1.0).....Ne (0)
19. Odříznutý pas	Ano (1.0).....Ne (0)
20. Extenze/Dlouhé paže/ Dlouhé nohy	Ano (1.0).....Ne (0)
21. Duhý	Ano (0,5).....Ne (0)
22. Motýli	Ano (0,5).....Ne (0)
23. Srdíčka	Ano (0,5).....Ne (0)
24. Poletující ptáci	Ano (0,5).....Ne (0)
25. Déšť/Mraky	Ano (0,5).....Ne (0)
26. Stínování obličeje	Ano (0,5).....Ne (0)
27. Jednorožci	Ano (0,5).....Ne (0)
28. X místo očí	Ano (0,5).....Ne (0)

Celkový počet bodů: 6

Bodování této kresby: (zaškrtněte)

☐ **Normální (0-2)**

☐ **Nerozhodné (3-5)**

☒ **Podezřelé/Vyšetřit (6+)**

Poznámky: _____
 _____
 _____
 _____
 _____

Tyto výsledky samy o sobě neznamenají diagnózu tělesného, pohlavního nebo citového zneužití. Slouží pouze jako vodítko pro další vyšetření pomocí rozhovoru s dítětem, lékařské prohlídky a soudního posudku.

© 1995 Hardin/Peterson

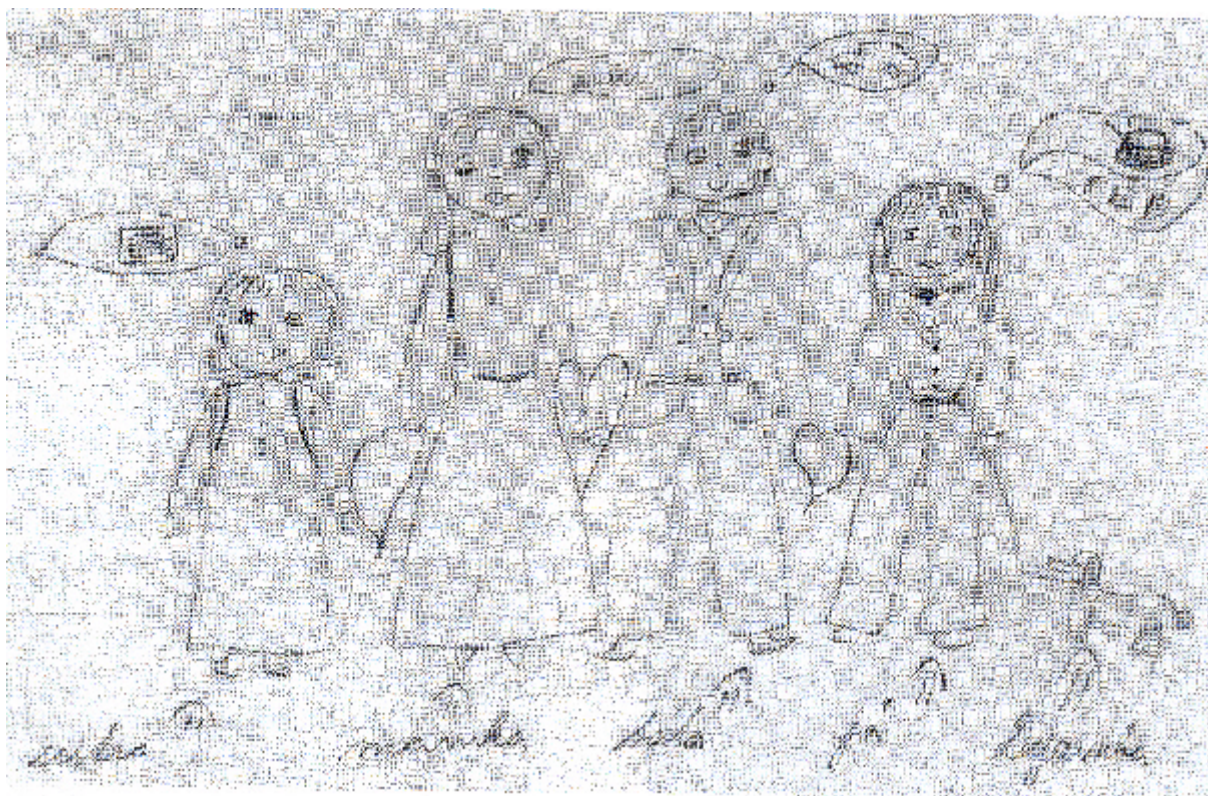

Případ 5 Kresba rodiny (sexuálně zneužívané dívky)

Kresba třináctileté sexuálně zneužívané dívky.

(Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995)

Tato kresba byla vybrána záměrně, aby ukázala, že ne vždy je z kresby vždy na první pohled patrné, že je nakreslena sexuálně zneužívaným dítětem.

Komentář ke kresbě

Třináctiletá dívka ve své kresbě znázornila všechny členy své rodiny včetně psa. Všichni členové se drží za ruce a jsou spojeni srdíčky. Zneužívaná dívka je rukama spojena s otcem, její sestra s matkou. Celkově toto propojení působí harmonicky, je ale možné, že vzájemné držení jednotlivých členů za ruce a zdůrazněné semknutí pomocí srdíček je jen demonstrací lásky mezi jednotlivými členy, kterému zneužívaná dívka nerozumí. Otec jí má rád, ale zároveň jí ubližuje. Protože pouto mezi členy rodiny je silné, dívka ho nedokáže přetrnout tím, že by oznámila, že je otcem zneužívána. Domnívám se, že bubliny znázorněné nad postavami znázorňují to, co jednotlivé členy zajímá nejvíce: matku práce, otce auto, sestru televize a

zneužívanou dívku hudba. Je tedy možné, že rodiče mají na své děti málo času a jejich děti strádají, proto také u obou dětí vítězí televize, rádio a nikoliv příroda, sport, kamarádi. Zneužívaná dívka drží psa, což budí dojem, že se snaží připoutat alespoň k němu. Jemu se může svěřit se svými problémy, on nepromluví, on ji nebude soudit. Závěrem se domnívám, že kresba může spíše poukazovat na drobné citové strádání, ne ovšem na sexuální zneužívání.

Pokud bychom na tomto místě použili screeningový dotazník L. W. Petersonové a M. E. Hardina a tuto kresbu hodnotili kvantitativně, nedosáhl by součet bodů dotazníku takového počtu, který by doporučoval další vyšetření dítěte.

4.2 Výzkumné šetření

Charakteristika výzkumu

Projekt výzkumu

Ve výzkumu byla mapována informovanost o problematice syndromu CAN a dětské kresbě jako jedné z diagnostických technik mezi českými učiteli základních škol ve Středočeském kraji pomocí dotazníku vlastní konstrukce.

Výzkum probíhal od srpna 2006, kdy byl vytvořen dotazník do začátku listopadu 2006, kdy byl ukončen sběr dat a tato data byla zpracována a vyhodnocena.

Popis vzorku

Vzorek byl stanoven záměrným výběrem, přičemž jsem se ale snažila zahrnout základní školy z různých regionů Středočeského kraje. Zastoupení škol je následující:

2 pražské ZŠ, 1 ZŠ v Čáslavi, 1 ZŠ v Uhlířských Janovicích, 2 ZŠ v Poděbradech, 2 vesnické školy (Zvoleněves, Velvary).

Záměrný výběr byl zvolen ze dvou důvodů:

- chtěla jsem vybrat různé typy škol – pražská škola, škola na menším městě a vesnická škola
- využila jsem kontaktů, které na uvedené školy mám a ochotu uvedených škol spolupracovat

Použité výzkumné nástroje

Pro uvedené empirické šetření byl využit dotazník vlastní konstrukce, který lze charakterizovat jako nestandardizovaný. Dotazník byl vytvořen ve

formě tištěného formuláře. Tento dotazník je v úplné podobě uveden v příloze č. 3 této diplomové práce.

Členění položek dotazníku

Součástí dotazníku bylo celkem 24 otázek či položek, které byly kladeny tak, aby mapovaly informovanost učitelů českých základních škol ve Středočeském kraji o problematice syndromu CAN a možnosti využití dětské kresby jako jedné z diagnostických prostředků.

Využila jsem otázek otevřených i uzavřených. Bylo použito celkem 4 otevřených otázek (č.4a,13a,16a,17) a celkem 20 uzavřených otázek (č. 1,2,3,4b,5,6,7,8,9,10,11,12,13b,14,15,16b,18,19,20,21). Ve větším počtu tedy byly zastoupeny uzavřené otázky a to zejména z důvodu snazšího zpracování a dále větší přehlednosti při závěrečném hodnocení uvedeného zpracování. Otevřené otázky byly využity v případech, kdy bylo třeba, aby učitelé sami hledali vhodné odpovědi.

V dotazníku byly zároveň využity otázky kontaktní (č.1,2), které byly zpracovány, nárazníková (buffo) otázka (č.15), tato otázka nebyla zpracována. V úvodu dotazníku bylo využito identifikačních otázek nebo spíše vyplnění identifikačních údajů o učitelích (jméno, délka pedagogické praxe, dosažené vzdělání atd.).

Jak již bylo výše zmíněno, dotazník obsahuje 21 otázek (přičemž tři otázky obsahují i tzv. podotázky), celkový počet otázek tedy činí 24. Z tohoto celkového počtu otázek jich bylo 13 využito pro vytvoření hypotéz a k jejich následnému potvrzení či vyvrácení. Stanovila jsem 3 základní hypotézy (H1,H2,H3).

Cíl výzkumu

Cílem výzkumu bylo zmapovat informovanost o problematice CAN mezi českými učiteli základních škol ve Středočeském kraji. Od počátku jsem

nezamýšlela podat přesné statistické údaje ani kvantifikovat všechna získaná data. Mým cílem bylo spíše poskytnout náhled na informovanost o problematice a zjistit, jaký je zájem o danou problematiku mezi českými učiteli základních škol ve Středočeském kraji. Z tohoto důvodu jsem při zpracování jen některých otázek dotazníku získané údaje kvantifikovala, tedy jsem stanovila hypotézy, které byly následně potvrzeny či vyvráceny. Některé otázky jsem využila spíše pro poskytnutí náhledu na informovanost o syndromu CAN a možnosti využití dětské kresby jako jedné z diagnostických technik. Informace získané z těchto otázek byly využity v závěrečné diskusi.

Hypotézy

Stanovila jsem tři základní hypotézy. Pro jejich potvrzení či vyvrácení jsem použila data získaná z otázek dotazníku vlastní konstrukce, který je uveden v příloze číslo 3. Čísla otázek uvádím pod jednotlivými hypotézami.

K potvrzení či vyvrácení H3 jsem použila jen jednu otázku z dotazníku, protože se domnívám, že je dostačující k potvrzení či vyvrácení této hypotézy.

H1 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji nezná (dostatečně) problematiku diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby.

Otázky číslo: 4a, 6, 7, 8, 10, 11, 12

H2 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji má zájem naučit se pracovat s dětskou kresbou jako jednou z technik při diagnostice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte.

Otázky číslo: 14, 18, 19, 20, 21

H3 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji se během své pedagogické praxe (ať už jakkoli dlouhé) setkala s dítětem, u kterého bylo prokázáno, že se jedná o dítě týrané, zneužívané či zanedbávané.

Otázka číslo: 2.

Zpracování dat

Data získaná z dotazníků byla shromážděna do tří tabulek podle stanovených hypotéz, které měly být potvrzeny či vyvráceny. Tyto tabulky jsou uvedeny v příloze číslo 4 této diplomové práce. V hlavní části této práce uvádím pouze shrnutí získaných údajů. Pro zpracování byly vyloučeny ty dotazníky (celkem jeden), které vyplnili respondenti, kteří nespádali do stanoveného souboru.

Výsledky

Ověření hypotéz

H1 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji nezná (dostatečně) problematiku diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby.

Hypotéza H1 byla ověřována na sedmi výzkumných otázkách.

U šesti otázek byla hypotéza potvrzena.

V případě jedné výzkumné otázky nebyla hypotéza potvrzena.

Závěrem lze tedy říci, že v 85,7% byla hypotéza (H1) potvrzena.

Závěr pro H1

Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji nezná (dostatečně) problematiku diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby.

H2 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji má zájem naučit se pracovat s dětskou kresbou jako jednou z technik při diagnostice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte.

Hypotéza (H2) byla ověřována pěti výzkumnými otázkami.

Ve všech pěti případech (tedy ve všech 5 výzkumných otázkách) byla hypotéza potvrzena.

Lze tedy konstatovat, že hypotéza (H2) byla potvrzena ve 100% případech.

Závěr pro H2:

H2 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji má zájem naučit se pracovat s dětskou kresbou jako jednou z technik při diagnostice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte.

H3 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji se během své pedagogické praxe (ať už jakkoli dlouhé) setkala s dítětem, u kterého bylo prokázáno, že se jedná o dítě týrané, zneužívané či zanedbávané.

Hypotéza H3 byla ověřena jednou výzkumnou otázkou.

Hypotéza (H3) nebyla potvrzena.

Závěr pro H3

Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji se během své pedagogické praxe (ať už jakkoli dlouhé) nesetkala s dítětem, u kterého bylo prokázáno, že se jedná o dítě týrané, zneužívané či zanedbávané.

Poznámka k H3:

Dva respondenti uvedli, že nemají žádnou pedagogickou praxi a že ve školním roce 2006-2007 učí na základní škole prvním rokem. Oba tito respondenti uvedli, že se během své praxe nesetkali s dítětem, u kterého bylo prokázáno, že se jedná o dítě týrané, zneužívané či zanedbávané. Znamená to tedy, že neměli možnost se s takovým dítětem setkat, neboť dotazníky byly vyplňovány v září roku 2006, tedy v době úplného počátku pedagogické práce respondentů.

Přestože tato hypotéza nebyla prokázána, že nutné vzít v úvahu fakt, že pokud bychom tyto dva učitele do přehledu nezapočítali, 19 respondentů by uvedlo ANO a 20 NE, tedy, že se nesetkali s dítětem, u kterého bylo prokázáno, že se jedná o dítě týrané, zneužívané či zanedbávané, hypotéza by tak byla téměř potvrzena.

Je také nutné poznamenat, že někteří z učitelů, kteří uvedli, že se při své pedagogické činnosti nesetkali s týraným, zneužívaným či zanedbávaným dítětem, se s takovým dítětem mohli setkat, aniž by o tom věděli.

Závěry výzkumu

Obsahové závěry

Z dat, která jsem z dotazníku získala, vyplývá, že většina českých učitelů základních škol ve Středočeském kraji nemá příliš hluboké znalosti problematiky syndromu CAN a možnosti využití dětské kresby jako jedné z diagnostických technik při diagnostice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. Zároveň ale ze sebraných dat vyplývá, že tito učitelé mají o tuto problematiku zájem a že by většina z nich přivítala možnost získání informací o dané problematice.

Závěry metodologické

Použitý dotazník byl sestaven, aby pouze mapoval situaci informovanosti o problematice CAN mezi českými učiteli.

Návratnost dotazníků činila 42 %. Rozdáno bylo 100 dotazníků. 42 dotazníků bylo získáno zpět s vyplněnými údaji, přičemž jeden z dotazníků nemohl být k výzkumu využit, poněvadž byl vyplněn učitelem speciální školy zabývajícím se problematikou CAN a poskytl by tak zkreslené údaje. Vzorek tedy činí 41 respondentů. Poměrně nízká návratnost dotazníků byla pravděpodobně způsobena délkou dotazníku, nepřítomností zpracovatele při vyplnění dotazníků a zároveň vytížeností učitelů na začátku školního roku, kdy byly dotazníky vyplňovány.

Co se týče reprezentativnosti vzorku, bylo mou snahou do výzkumu zahrnout různé typy škol: pražská, škola na malém městě, vesnická škola. Při konečném zpracování dat ale vyšlo najevo, že pražské školy zastoupilo pouze 6 respondentů, vesnické školy 10 respondentů a školy z malých měst 25 respondentů.

Závěry o praktickém využití nových poznatků a o dalších perspektivách výzkumu

Výzkumné šetření, které je součástí této diplomové práce, mělo přinést jen základní náhled na danou problematiku. Bylo by jistě přínosem rozšířit výzkumné šetření na oblast celé České republiky, rozšířit vzorek, a provést hlubší a přesnější statistické šetření.

Zároveň by v případě dalšího výzkumného šetření bylo vhodné zajistit, aby zadavatel/zpracovatel (v tomto případě má osoba), byl přítomen při vyplnění údajů dotazníku. Domnívám se, že by se tak mohla zvýšit návratnost dotazníků. Je ovšem možné, že by přítomnost zadavatele/zpracovatele mohla zároveň snížit upřímnost výpovědí respondentů.

Diskuse

Uvedená diskuse se vztahuje k výsledkům výzkumného šetření (dotazníku vlastní konstrukce), které nebyly využity k stanovení, potvrzení či vyvrácení hypotéz, a které doplňují již výše uvedené informace vyplývající v výzkumného šetření.

Z provedeného výzkumu vyplývá, že většina učitelů základních škol ve Středočeském kraji má zájem o získávání informací o nových metodách práce s žáky. Tyto informace poté většina z nich získává samostudiem či v rámci nejrozličnějších kurzů dalšího vzdělávání pedagogů. Jako překážky pro účast na dalším vzdělávání (formou kurzů, přednášek apod.) poté zmínění učitelé uvedli časový faktor, vzdálenost místa konání kurzu od bydliště a benevolenci ředitelů škol při absenci učitelů při výuce z důvodu účasti na kurzech dalšího vzdělávání. Domnívám se, že pozitivní je fakt, že učitelé mají o další vzdělávání zájem, stejně jako ředitelé škol mají zájem o další vzdělávání svých učitelů. Často je ale účast na různých seminářích, kurzech či na dalších formách sebevzdělávání podmiňována dalšími faktory. Vzhledem k náročnosti pedagogické práce, příprav na hodinu, další pedagogické činnosti učitelů

apod. se domnívám, že se často jedná o oprávněné argumenty stran pedagogů i ředitelů. Co se týče ředitelů škol, je nutné zajistit plynulou výuku, zajistit finanční ohodnocení pro učitele, kteří suplují v daných hodinách za učitele účastnících se kurzů. To vše klade nemalé finanční nároky a zároveň i nároky na zajištění plynulosti výuky, zajištění změn v rozvrzích hodin učitelů atd.

Z provedeného výzkumného šetření dále vyplývá, že 5 ze 41 dotázaných respondentů vůbec nezná problematiku syndromu CAN. Domnívám se, že je tedy na místě zajistit dostatek možností pro další vzdělávání učitelů, dostatek odborné literatury do škol, motivovat učitele k dalšímu studiu a sebevzdělávání v oblasti této problematiky. Do povědomí učitelů by se měly dostat organizace, jakými jsou Dětské krizové centrum, SPONDEA, Fond ohrožených dětí, Nadace Naše dítě, které často nabízejí nejrozličnější programy týkající se problematiky syndromu CAN nejen pro žáky a studenty, ale i pro jejich učitele.

Přestože většina učitelů českých základních škol ve Středočeském kraji problematiku dětské kresby jako diagnostické techniky při práci s týranými, zneužívanými a zanedbávanými dětmi nezná, považuje ji za zajímavou a důležitou součást vzdělání učitele. Bylo by tedy vhodné podchytit tento zájem a umožnit učitelům přístup ke kvalitní literatuře a dalším možným způsobům zvýšení informovanosti o problematice syndromu CAN a možnosti využití dětské kresby jako jedné z diagnostických technik.

5. Doporučení pro učitele a další pedagogické pracovníky

Následující kapitola této diplomové práce se věnuje podání základních a utříděných informací týkajících se problematiky syndromu CAN pro pedagogické pracovníky základních škol. Mým cílem nebylo podat úplný a přesný výčet informací, ale spíše základní přehled této problematiky.

Jak již bylo zmíněno projektivní metoda, respektive dětská kresba jako diagnostická metoda, má své nesporné výhody. Je tedy na učitelích a pedagogických pracovnících, aby využili možnosti tuto metodu užívat. Ráda bych v této souvislosti nabídla učitelům a pedagogickým pracovníkům přehled doporučení pro práci s dětskou kresbou, které je vlastně cílem této diplomové práce.

Doporučení číslo 1

Láska k dětem a zájem o svou práci je předpokladem nejen pro uspokojivý výkon práce učitele, ale zároveň předpokladem pro vytvoření atmosféry plné důvěry, otevřenosti, pohody v práci s žáky. Učitel, který je empatický, se snáze dokáže vžít do situace, ve které se žák nachází, do jeho pocitů, myšlenek. Jen učiteli, který dítě nikdy neodmítne, za kterým si dítě může kdykoli přijít pro radu, aniž by bylo odmítnuto či dokonce poníženo, se dítě dokáže otevřít a svěřit. Nepochybně se dítě může ocitnout v situaci, kdy své myšlenky nemůže, nechce, nebo má strach vyjádřit. Může ale směrem k učiteli vysílat signály skrytě – třeba v podobě kresby. Je na učiteli, aby tyto signály zachytil. Důležité tedy je, aby učitelé byli otevření ke svým žákům, své žáky vždy vyslechli, pokud se na učitele obrátí se svými problémy, nikdy je neodmítali a nezesměšňovali. I jedno odmítnutí či zesměšnění může znamenat vytvoření bariéry mezi učitelem a žákem, kterou bude v budoucnu těžké překonat.

Doporučení číslo 2

Učitel by měl být seznámen se základními informacemi týkajícími se syndromu CAN. Měl by být připraven na to, že se může dostat do kontaktu s týraným, zneužívaným a zanedbávaným dítětem. Je to důležité zejména proto, aby se učitel nezapletl do kontaktu s takovým dítětem. Pro učitele je důležité mít jistotu v to, jak s takovým dítětem jednat, jak se k němu chovat. Teoretické informace o syndromu CAN jsou součástí teoretické části této diplomové práce.

Doporučení číslo 3

Učitel by při práci s týraným, zneužívaným a zanedbávaným dítětem neměl zůstat sám. Měl by se poradit s jiným pedagogem, výchovným poradcem, psychologem, lékařem, snažit se kontaktovat pedagogicko-psychologickou poradnu. Při spolupráci s ostatními pedagogickými pracovníky či s pracovníky pedagogicko-psychologické poradny, je ale nutná obezřetnost. Dítě nesmí získat pocit, že si o něm všichni povídají za jeho zády. Takové jednání pedagogů ho může zastrašit, zablokovat jeho snahu vytěsnit problém navenek. Multidisciplinární přístup a kooperace na řešení problémů dítěte je tedy důležitá, ale na místě je obezřetnost. Dítě nesmí mít pocit, že si o něm povídají za jeho zády lidé, které nezná nebo ti, kterým nedůvěřuje.

Doporučení číslo 4

Dítě je nutné doprovázet. Musí mít pocit, že není samo, že existuje někdo, s kým dítě může o svém problému komunikovat třeba i beze slov. Je důležité, aby učitelé stáli při dítěti a byli mu oporou. Aby se našli nejlepší řešení v jeho často tíživé situaci.

Doporučení číslo 5

Pedagogičtí pracovníci by měli být seznámeni se základními indikátory týrání a zneužívání v dětské kresbě, mezi něž patří:

špatné napojení částí těla; stínování obličeje; stínování těla a /nebo končetin; stínování rukou a/ nebo krku; výrazová asymetrie končetin; nakloněná postava; maličká postavička; obrovská postava; průhlednost; maličká hlavička; šilhající oči; zuby; krátké paže; dlouhé paže; paže přitisknuté k tělu;	velké ruce; odříznuté ruce; nohy přitisknuté k sobě; genitálie; strašidelná a groteskní postava; spontánní kresba 3 a více postav; mraky; chybí oči; chybí nos; chybí ústa; chybí trup; chybí paže; chybí nohy; chybí chodidla; chybí krk.
---	--

(Peterson, Hardin 2002)

Zároveň by pedagogičtí pracovníci měli mít možnost nahlédnout do uvedených informací týkajících se možnosti interpretace dětské kresby. Jednou z možností pro pedagogy je použít screeningový dotazník, jehož autory jsou L. W. Petersonová a M. E. Hardin. Pokud se učitelé naučí s tímto screeningovým dotazníkem pracovat, může se stát diagnostickým nástrojem, který pomůže odhalit týrání, zneužívání či zanedbávání dítěte.

Je však zároveň nutné podotknout, že ne na všech kresbách týraných a zneužívaných dětí jsou viditelné indikátory týrání a zneužívání. V některých případech může kresba na první dojem působit dobrým dojmem, případně na nás může tato kresba zanechat pouze zvláštní dojem, i když indikátory týrání a zneužívání nejsou v kresbě zřetelně vyjádřeny. Je tedy nutné říci, že kvantitativní (bodové) hodnocení kresby, tedy využití screeningového dotazníku, není vždy dostačující. Je třeba citlivé vnímání kresby, rozhovor s dítětem týkající se kresby, pozorování dítěte při kresbě (pokud je to možné).

Tento postup je velmi náročný, a proto je vhodné v případě jakýchkoli pochybností požádat o konzultaci či pomoc psychologa, či se obrátit na některou z dostupných organizací zabývajících se problematikou syndromu CAN.

Učitel není tím, kdo zajišťuje komplexní diagnostiku a terapii. Protože se ale učitelé pohybují mezi svými žáky a mají často přístup k jejich kresbám, je jejich úkolem být obezřetní a v případě jakékoli pochybnosti o kresbě dítěte neváhat a ve spolupráci s dalšími odborníky kresbu prověřit. I jeden zachráněný život má smysl.

V této diplomové práci (v příloze) uvádím výše zmíněný screeningový dotazník, který se může stát jedním z diagnostických nástrojů pro učitele pro diagnostiku týraného a zneužívaného dítěte. Tento dotazník, jehož autorem jsou L. W. Petersonová a M. E. Hardin, byl vytvořen ve dvou provedeních. První z nich slouží k diagnostice kresby lidské postavy (příloha č. 1), druhý z nich k diagnostice kinetické kresby rodiny (příloha č. 2). Podrobné návody pro vyplnění těchto dotazníků jsem záměrně umístila do hlavní části textu pro kresbu lidské postavy, protože jsou součástí doporučení pro učitele, která jsou výstupem této práce. Z tohoto důvodu nebyly umístěny do příloh diplomové práce. Nejprve uvádím podrobný návod pro kresbu lidské postavy, poté pro kinetickou kresbu rodiny.

Podrobný výklad ke screeningovému dotazníku pro dětskou kresbu lidské postavy.

Tyto údaje jsou doslovně přejaty z následujícího zdroje: **(PETERSON, L. W. ; HARDIN, M. E. *Děti v tísní*. Praha:TRITON, 2002, s. 42 – 55)**

1. Explicitně vyvedené genitálie

Dítě otevřeně nakreslí či vyznačí penis, vagínu, pubické ochlupení nebo prsy. I v případě, že podle lékařova názoru genitálie nejsou zobrazeny jako odhalené (obnažené), ale dítě říká: „Tohle je penis, prsa nebo vagína.“, zaznamenejte body podle interpretace dítěte. Pokud je jedna část zakrytá, a druhá explicitně zobrazená, započítáváme explicitní zobrazení.

Poznámka:

Genitálie musí být umístěny přibližně na patřičných (správných) místech na těle nebo je dítě musí označit jako genitálie či druhotné pohlavní znaky.

Nehodnotí se:

Pokud se dítě jednoznačně nevyjádří, nebodujeme takové objekty na obrázku, které nejsou patřičně (správně) umístěny na těle, ale mohly by tvarem připomínat penis, vagínu či prsa.

2. Zakryté genitálie

Tyto tělesné partie jsou zakryté jinými nakreslenými objekty.

Poznámka:

- a) Započítáváme podprsenky, kalhotky a šortky.
- b) Započítáváme objekty na obrázku, které překrývají (skrývají) oblast prsou nebo genitálií.
- c) Do hodnocení **zahrnujeme** stínování podprsenek, kalhotek a šortek.

Nehodnotí se:

- a) Stínování částí těla. Je-li jedna část těla zakrytá, ale druhá explicitně zobrazená, hodnotíme kresbu jako explicitní.
- b) Zde nebodujeme postavy s odříznutým pasem.
- c) Zde nebodujeme vynechanou střední část těla.

3. Vynechané genitální partie

Jakákoli z těchto partií je opominuta v jinak dokončené, ucelené kresbě. Dítě tyto partie prostě nenakreslilo.

Nehodnotí se:

- a) Vynechání celého trupu nebo přeříznutou postavu hodnotíme jinde.
- b) Schematické panáčky a „pulce“ hodnotíme jinde.

4. Vynechaná střední část postavy

Nepřítomnost hlavy nebo trupu (torza). Bodujeme zde „pulce“ a „hlavonožce“ – postavy, které mají jen hlavu, z níž vyčnívají nohy a ruce.

Nehodnotí se:

- a) Nepřítomnost prsou a genitálií.
- b) Schematičtí panáčky.
- c) Chybějící končetiny jsou normální u dětí ve věku 3-5 let.
- d) Postavy přeříznuté v pase.

5. Opouzdření

Postava je buď částečně, nebo úplně ohraničena nakreslenou linkou nebo linkami.

Poznámka:

- a) Jakákoli snaha ohraničit, „obezdít“ či uzavřít hlavní postavu v kresbě se počítá jako opouzdření.
- b) Postavu, která je úplně nebo téměř obklopena stínováním, jakoby temnotou, hodnotíme jako opouzdřenou.
- c) Prvky použité k ohraničení postavy, například domy, švihadla atd., považujeme za opouzdření.

6. Dokreslené ovocné stromy

Dítě spontánně přikreslí na obrázek ovocný strom.

Poznámka:

Strom musí být zjevně ovocný (jakýkoli druh) nebo jej tak dítě musí samo označit.

Nehodnotí se:

- a) borovice;
- b) kokosové palmy;
- c) palmy.

7. Postava opačného pohlaví

Postava je opačného pohlaví než dítě.

Poznámka:

Nakreslená postava je zjevně jiného pohlaví než dítě nebo ji tak dítě označí.

Příklad:

Holčička nakreslí zjevnou mužskou postavu nebo ji tak označí.

8. Maličká postavička

Postava menší než 6 cm na výšku.

9. Špatně napojené části těla/ Nakreslená obluda

Lidská postava působí zdeformovaně. Existuje určitá míra tolerance pro „nedokonalou“ kresbu, ale **disproporční** části těla ve vztahu k celé postavě považujeme za distorze.

Poznámka:

- a) Započítáváme zde schematické panáčky, včetně **oblečených**.
- b) Bodujeme strašidla a strašidelné postavy.
- c) Hodnotíme nespojitě, rozmetané části těla.

Nehodnotí se:

- a) „pulci“ a „hlavonožci“;
- b) velké ruce;
- c) maličká postavička;
- d) disproporční genitálie;
- e) postavy s chybějícími částmi těla;
- f) disproporční ruka.

10. Odříznuté ruce

Na obrázku jsou nakreslené paže, ale ruka (nebo ruce) nikoli.

Poznámka:

- a) Body připočteme i tehdy, chybí-li jen **jedna ruka**.

- b) Ruce v kapsách nebo za zády se **počítají** jako odříznuté ruce.

Nehodnotí se:

- a) Ruce, připomínající rukavice na koncích dvourozměrných paží, naznačených pouze jednou čarou.
- b) Vynechané celé tělo, **včetně rukou**.
- c) Chybějící paže, **včetně rukou**.
- d) Čárky, představující prsty na konci paže, nakreslené jednoduchou nebo dvojitou čarou.

11. Vynechané končetiny (ruce a nohy)

Na obrázku chybí ruce nebo nohy.

Poznámka:

Chybí-li jen jedna ruka nebo noha, považujeme to za vynechání končetin. Nakreslené části těla (ruce a nohy), které nejsou připojené k trupu, považujeme za končetiny.

Nehodnotí se:

- a) chybějící tělo (trup);
- b) chybějící ruce;
- c) chybějící chodidla;
- d) křídlovité paže;
- e) oddělené (ale nakreslené) ruce a nohy.

12. Přikreslený a zdůrazněný pupík

Na obrázku je dobře vidět pupík nebo jej dítě označí.

Poznámka:

Pupík **musí** být v dolní části břicha, pokud není výslovně označen jinde.

Nehodnotí se:

Lidská postava má přikreslené knoflíky, které jsou součástí oblečení.

13. Pilovité/Vyceněné zuby

Celá ústa nakreslená s důrazem na zuby. Svěšená ústa pilovitého tvaru.

14. Velké ruce

Ruce jsou **skoro** tak velké nebo větší než obličej postavy.

Poznámka:

- a) Patří sem velké paže, které vypadají **křídlovitě**.
- b) Pokud má postava jen jednu velkou ruku, řadíme ji do této kategorie.
- c) Křídlovité paže představují spojené paže a ruce, a tudíž bychom je měli započít jako velké ruce.

15. Průhlednost

Hodnotí se:

- 1) Kolem obrysu nakreslené postavy je vyznačen oděv.
- 2) Na jinak obyčejné kresbě je jedna určitá část postavy vidět skrz nakreslený oděv.

Poznámka:

Patří sem i kresby, na nichž je tělo vidět pod stínovaným (začmáraným) oblečením.

16. Nakloněná postava

Osa postavy je nakloněná o 15° či více. Postava vypadá, že se každou chvíli překotí, nezávisle na tom, zda něco dělá, nebo je nehybná. Postavy, které se opírají o nějaký předmět, bodujeme tehdy, když se naklání v 15° či větším úhlu.

Nehodnotí se:

Postava, která leží **zcela** horizontálně.

17. Zdůrazněné genitálie

Zdůraznění penisu, vagíny, prsou či hýždí výraznými tahy, podrobným vykreslením nebo zvětšením.

Poznámka:

- a) Započítávají se zde nakreslené poklopce na kalhotách.
- b) Bodujeme zde zdůraznění linie těla ve tvaru přesýpacích hodin.
- c) Patří sem i nakreslené genitálie, které **nejsou** zjevně obnažené.

Nehodnotí se:

Obnažené, explicitně vyvedené genitálie nebo druhotné pohlavní znaky.

18. Nohy pevně přitisknuté k sobě

Na kresbě je jen jediná čára, která označuje dvě dvourozměrné nohy přitisknuté k sobě.

19. Odříznutý pas

Na obrázku chybí spodní část těla: buď kresba končí v půli těla u okraje papíru, nebo spodní část není nakreslena, i když na ní zbývá místo.

Poznámka:

Postava **nemusí** být odříznutá **přesně** u pasu. Může to být o něco níž nebo o něco výš.

Nehodnotí se:

- a) Jsou-li vynechané **pouze** nohy.
- b) Jsou-li vynechané končetiny.
- c) Je-li vynechané (celé) tělo.

20. Extenze/ Dlouhé paže/ Dlouhé nohy

Dlouhé paže, nohy, čáry, rakety nebo sportovní potřeby. Nejen něco, co má postava v ruce, ale i předměty pevně a neohebné, které dítě může ovládat, aby si udrželo odstup (pálky, vysavače, smetáky). Předměty jako například míče nebo létající draci, které dítě ovládá, nepředstavují extenze.

21. Duhy

Duha, kterou dítě spontánně přikreslí na obrázek.

Poznámka:

Duhu musí představovat **více** než jedna linie, pokud dítě tuto jednoduchou linii výslovně neoznačí jako duhu.

22. Motýli

Dítě spontánně přikreslí na obrázek motýla.

Poznámka:

- a) Motýl musí mít zjevně tvar motýla nebo jej tak dítě musí označit.
- b) Patří sem i motýl, který představuje obtisk, odznak nebo vzor na oděvu lidské postavy.
- c) K započtení stačí jen **jeden** motýl.

Nehodnotí se:

Zde nezapočítáváme jednoduché čáry, které představují ptáky v letu.

23. Srdíčka

Dítě spontánně přikreslí na obrázek srdíčko.

Poznámka:

- a) Srdíčko se **může** vyskytovat kdekoli na obrázku.
- b) Patří sem i srdíčka s iniciálami, šípy apod.

Nehodnotí se:

Anatomicky tvarovaná srdce, která mají představovat biologické orgány zobrazené lidské postavy.

24. Poletující ptáci

Dítě na obrázek spontánně přikreslí letícího ptáka.

Poznámka:

Započítáváme zde jakékoli zobrazení ptáka (nebo ptáků) v letu.

Nehodnotí se:

Pták, který neletí.

25. Déšť/ Mraky

Na obrázku jsou spontánně dokresleny mraky nebo déšť.

26. Stínování obličeje

Nehodnotí se:

Gumování nebo rozmazaný obličej. Stínování, které představuje barvu pleti.

27. Jednorožci

Pokud dítě na obrázek nakreslí jednorožce nebo tak označí nějaký objekt (jednorožec je kůň, kterému z čela vyčnívá roh).

28. X místo očí

Bodujeme pouze tehdy, jsou-li místo obou očí X.

Hodnocení kresby:

- Jakákoliv kresba s celkovým počtem **6** a více bodů je **podezřelá**, s dítětem je nutné vést rozhovor, a navíc je třeba velmi dobře zvážit, zda nemá být posláno na odborné vyšetření, zvláště když k tomu směřují i další podpurné nálezy.
- U jakékoli kresby s celkovým počtem **3 až 5** bodů je výsledek **nerozhodný**, proto je nezbytný rozhovor s dítětem a na základě doplňujících informací je potřeba zvážit, zda je nutné odborné vyšetření. Takové rozhodnutí může usnadnit další návštěva dítěte, případně instrukce „Nakresli mi obrázek vaší rodiny.“
- Kresba s **0 až 2** body je považována za **normální**.

Podrobný výklad ke screeningovému dotazníku pro kinetickou kresbu rodiny. (PETERSON, L. W. ; HARDIN, M. E. *Děti v tísní*. Praha:TRITON, 2002, s. 66 – 101)

I. Celková kvalita kresby: zvláštnost/neobvyklost

Bez znalosti kontextu nemůžeme takovou kresbu ohodnotit jako normální. Kontext zde má klíčový význam. Pokud dítě vytvoří kinetickou kresbu rodiny, na níž jsou všichni mrtví členové jeho rodiny, pak se jedná o velmi zvláštní kresbu. Zvláštnost či neobvyklost musíme bodovat dle toho, co je nám známo o rodině dítěte.

I. Celková kvalita kresby: pocit/nálada

Náladu kresby lze posuzovat nejen podle výrazů v obličejích, podle zobrazených činností a popisků na papíře, ale také podle toho, jaké okolní prvky dítě spontánně přikreslí k rodině. Odborník by měl věnovat pozornost temným mrakům nad členy rodiny, trnitým keřům a dalším podobným prvkům. Některé znaky na kinetických kresbách rodiny bývají často nejasné či neznámé. Při jakýchkoli pochybnostech by se odborník měl zeptat dítěte.

I. Celková kvalita kresby: uspořádání

Pro hodnocení kresby je určující rozmístění lidí, předmětů, slov a dalších znaků na papíře. Příliš mnoho podrobností nebo příliš zaplněný papír ještě nemusí znamenat, že je kresba neuspořádaná, záleží na tom, jaký má dítě k úkolu přístup. Aby byla kinetická kresba rodiny klasifikovaná jako neuspořádaná, musí v ní vládnout chaos nebo jen minimální řád.

II. Vnímá členů rodiny dítětem

Zde hodnotíme velikost, tvar a distorzi podle toho, jak dítě zobrazuje nebo vynechává jednotlivé členy rodiny. Jsou-li na obrázku nakresleni i členové širší rodiny, zvířata či kamarádi, může to znamenat, že dané osoby, či zvířata jsou pro dítě zvláště důležité. Rozměry velikostí a tvarů posuzujeme podle toho, nakolik zobrazení jednotlivých členů rodiny odpovídá skutečnosti. Distorze (zkreslení) se vztahuje k ostatním percepčním odlišnostem (kromě velikosti a tvaru), díky nimž členové rodiny vypadají nezvykle nebo jinak než ve skutečnosti.

III. Sebepercepce dítěte v rodinném systému

Zde se hodnotí, zda velikost, tvar i distorze odpovídají skutečnosti. Odborník by měl tyto rozměry bodovat podle toho, jak se autor(ka) obrázku zobrazil(a) ve vztahu k ostatním členům rodiny

IV. Styly: opouzdření

Patřičný počet bodů přičteme tehdy, když linie, předměty nebo zdi zcela obklopují jednu nebo více postav a oddělují je od zbytku rodiny. Za „opouzdření“ považujeme pouze linie, které jsou součástí kresby. Na jedné kinetické kresbě rodiny se může vyskytovat jak opouzdření, tak ohraničení.

IV. Styly: vepsaná slova

Tuto položku hodnotíme tehdy, když dítě do kresby vpisuje slova – repliky, poznámky a popisky (včetně vyjádření pocitů). Na to se nevztahují jména členů rodiny nebo popisky typu „kočka“, „pes“ atd., které označují obrázky domácích zvířat.

IV. Styly: rozmístění po okrajích

Příslušný počet bodů započteme tehdy, když dítě rozmístí členy rodiny po okrajích papíru neboli pravoúhle. Postavy musejí být nakresleny aspoň na dvou různých stranách papíru. Postavy seskupené pouze podél spodního okraje papíru nepovažujeme za rozmístěné po okrajích.

IV. Styly: podržení jednotlivých postav

O podržení se jedná tehdy, když se pod jednou či více postavami vyskytuje zdůraznění čarou nebo stínovanou plochou. Nezapočítáváme zde plynulou čáru nebo okraj papíru, který je využitý jako společná základna pro postavy.

IV. Styly: šrafování u horního okraje

Pokud dítě nakreslí čáry nebo stínování v horní části papíru nebo nad hlavami nakreslených postav, považujeme to za šrafování u horního okraje. Tmavé čáry, které dítě popíše jako „mraky“, zde

započítáváme, pokud se táhnou pod celým horním okrajem papíru nebo nad hlavami nakreslených postav.

IV. Styly: šrafování u dolního okraje

Pokud dítě nakreslí čaru nebo čáry přes dolní okraj papíru nebo pod nohama nakreslených postav, jedná se o šrafování u dolního okraje. Nezapočítáváme zde čáry, jimiž jsou podtrženy jednotlivé postavy, ani postavy seskupené podél dolního okraje papíru.

V. Pojednání postav: průhlednost

O průhlednost se jedná v následujících případech: a) když dítě nakreslí u jakékoliv postavy přes obrys těla obrys šatů, nebo b) když se na obyčejné kresbě soustředí na jednu určitou část těla, která je vidět přes nakreslený oděv. Nakreslí-li dítě uvnitř postavy miminko nebo vnitřní orgány, nejde o průhlednost.

V. Pojednání postav: vynechaná postava nebo sám autor(ka) kresby

Jde o případy, kdy dítě vynechá jakéhokoli žijícího člena původní rodiny, včetně sebe. V tomto případě je nutné se dítěte zeptat, zda už kinetickou kresbu rodiny dokončilo. Nejsou-li nakresleni zemřelí členové rodiny, nejedná se o vynechání postavy.

V. Pojednání postav: jedna nebo více postav na rubu papíru

Příslušný počet bodů připočteme, pokud dítě umístí jakéhokoli člena rodiny na opačné straně papíru, než je zbytek rodiny.

V. Pojednání postav: gumování

Jedná se o jakékoliv vygumované postavy, nezávisle na tom, zda je dítě znovu nakreslí nebo nikoli.

V. Pojednání postav: plovoucí/vznášející se postavy

Za plovoucí/ vznášející se postavy považujeme postavy oddálené od spodního okraje papíru a případně svírající úhel maximálně 45° vpravo i vlevo od kolmice. Patří sem i samotné hlavy nakreslené nad základnou, pokud jsou v patřičném sklonu.

V. Pojednání postav: visící postavy

Jedná se o jakékoli postavy, zavěšené na nějakém objektu či osobě, a to i tehdy, pokud je dítě takto jen označí. Patří sem i oběšenci nebo postavy volně visící na nějakém objektu.

V. Pojednání postav: padající postavy

Jedná se o jakoukoli postavu, která nestojí na společné základně a odchyluje se od kolmice v úhlu větším než 45°. Patří sem i samotné hlavy nakreslené nad základnou, pokud jsou v odpovídajícím sklonu.

V. Pojednání postav: nakloněné postavy

Za nakloněné považujeme postavy, jejichž vertikální osa je nakloněná o 15° a více. Nakloněná postava vypadá, že se každou chvíli překotí, ať už něco dělá nebo ne. Započítáváme zde i postavy, které se opírají o nějaký objekt, pokud je vertikální osa k nim v úhlu 15° a více (jakoukoli postavu v úhlu nad 45° považujeme za „padající“, nikoli „nakloněnou“).

V. Pojednání postav: neúplné postavy (vynechané části)

Patří sem postavy, které nemají paže, nohy, tělo, ruce nebo chodidla. Postavy přikryté dekou nebo zakryté nějakým předmětem v popředí nepovažujeme za neúplné, pokud z toho, co vidíme, je patrné, že mají hlavní části těla.

V. Pojednání postav: extenze/ dlouhé nohy, ruce, náčiní

Sem řadíme postavy s příliš dlouhými končetinami. Přehnaně velké končetiny, znázorňující pohyb (např. hod nebo běh) považujeme za extenze. Objekty v ruce či na chodidlech, které představují pevné pokračování rukou či nohou, lze brát jako extenze (například pátky, tyče, chůdly), musí však na obrázku představovat nějaký nástroj, náčiní či vybavení. Měkké objekty v ruce postav nepovažujeme za extenze (např. provázky či šňůrky od balónků či draků, lana, pásky, biče).

VI. Činnosti s negativními aspekty: sexuálně zabarvené

Jde o kinetické kresby rodiny, na nichž je zobrazená zjevná nebo naznačená sexuální aktivita, dialog nebo jiný obsah sexuálního charakteru.

VI. Činnosti s negativními aspekty: agrese/zbraně

Jde o kinetické kresby rodiny, na nichž je zobrazená zjevná nebo naznačená agresivní činnost, dialog nebo jiný agresivní obsah. Započítává se zde přítomnost jakýchkoli zřejmých zbraní nebo předmětů použitých jako zbraně. To se vztahuje i na nejasné znaky, které dítě označí jako zbraně.

VI. Činnosti s negativními aspekty: strach/ úzkost

Jedná se o případy, kdy jsou na kresbě zachyceny emoce jako strach a úzkost, a to současně či jednotlivě. Emoce je vyjádřena výrazem obličeje, zobrazenými činnostmi, připsanými slovy nebo spontánně přikreslenými prvky prostředí.

VI. Činnosti s negativními aspekty: odstup/izolace

Patří sem kresby, na nichž je zobrazena nálada, vyjadřující odstup či izolaci. Lze ji sdělit prostřednictvím činností, výrazů v obličeji, připsaných slov či spontánně přikreslených prvků prostředí. Může se jednat o jednu osobu nebo o skupinu postav.

VI. Činnosti s negativními aspekty: obvinění/zesměšnění

Jedná se o případy, kdy lze na kinetické kresbě rodiny rozpoznat pocity obvinění či zesměšnění, vyjádřené prostřednictvím zobrazených činností, výrazů v obličeji, připsaných slov či spontánně dokreslených prvků prostředí.

VI. Činnosti s negativními aspekty: submise/soutěžení

Řadíme sem kresby, na nichž je zachycena submise nebo soutěžení, ať už současně či jednotlivě. Jde o vyjádření pomocí zobrazených činností, výrazů v obličeji, připsaných slov nebo spontánně přikreslených prvků z prostředí. Sportovní činnosti mohou, ale nemusí představovat soutěžení, jde o to, jak dítě k úkolu přistupuje (např. děti, které si házejí míčem, versus dvě závodící děti).

VI. Činnosti s negativními aspekty: bariéry

Sem patří kresby, na nichž dítě nakreslilo nějakou bariéru, překážku. Ta může být realistická (např. zeď) nebo smyšlená (např. velká květina). Nezapočítáváme sem čáry, které děti nakreslí, aby oddělily jednotlivé členy rodiny (např. opouzdrění, ohraničení). Zvíře umístěné mezi členy rodiny není bariérou, pokud se jedná o domácího mazlíčka. Jiná zvířata však považujeme za bariéry (např. slon).

Hodnocení kresby:

- Jakákoliv kresba s celkovým počtem **6** a více bodů je **podezřelá**, s dítětem je nutné vést rozhovor, a navíc je třeba velmi dobře zvážit, zda nemá být posláno na odborné vyšetření, zvláště když k tomu směřují i další podpůrné nálezy.
- U jakékoli kresby s celkovým počtem **3 až 5** bodů je výsledek **nerozhodný**, proto je nezbytný rozhovor s dítětem a na základě doplňujících informací je potřeba zvážit, zda je nutné odborné vyšetření. Takové rozhodnutí může usnadnit další návštěva dítěte, případně instrukce „Nakresli mi obrázek vaší rodiny.“
- Kresba s **0 až 2** body je považována za **normální**.

Poznámka k hodnocení

Pokud kresba nevykazuje žádné indikátory v oddílech IV, V a VI, ale vyznačuje se problémy v oddílu I, II, III je nutné vyloučit poruchy vnímání a motoriky, jako například vývojové zrakové vady nebo dysfunkce – svalovou dystrofii, dětskou mozkovou obrnu (DMO) atd. Tyto první tři oddíly nás také mohou upozornit na děti s menší mentální vyspělostí, než odpovídá jejich věku, nebo na děti vystavené emočnímu či situačnímu stresu, například rozvodu.

Doporučení číslo 6

Důležitou roli při interpretaci dětské kresby hraje použití barvy, které umocňuje myšlenku, která je graficky znázorněna na obrázku. Musíme si ale dát pozor, abychom před tím, než kresbu začneme psychologicky interpretovat, ověřili, zda dítě dobře vidí. Např. u dítěte, u kterého byl diagnostikován daltonismus (barvoslepost), barevný kód ztrácí smysl. Barvy zároveň mohou dopomoci k odhalení daltonismu – „na výkresu se vyskytují tlumené nevýrazné barvy a také barvy, které se zcela liší od skutečnosti (červená tráva, zelená obloha)...“(Davido, 2001)

Barva	Kvalitativní význam
červená	zásadní důležitost, naléhavé emoce či nebezpečí
růžová	zdraví, stejně jako u pleti
fialová	potřeba ovládnutí či podpory
oranžová	úzkost, napětí, pokles energie
modrá	energie
černá	neznámo, strach, hrozba
žlutozlatá	něco vysoce ceněného
bílá	potlačené pocity

(Peterson; Hardin 2002)

V interpretaci kresby nemá barva absolutní hodnotu, ale všeobecně teplé barvy svědčí o vyrovnanosti, tmavé barvy spíše ukazují na tendenci ke smutku, úzkosti, případně odpor k někomu nebo k něčemu. Bledé odstíny spíše vyjadřují citovou nevyrovnanost nebo špatný zdravotní stav.

Je ale důležité při interpretaci symboliky barev přihlížet k mnoha dalším faktorům, kterými jsou například kulturní vlivy, móda, kombinace barev. Zároveň dítě nebude během svého vývoje používat stále stejné barvy.

Učitelé by tedy měli znát alespoň základní symboliku barev. Při interpretaci barev na obrázku je ale nutno se ujistit, zda dítě v průběhu vytváření obrázku mělo k dispozici všechny barvy z barevné škály.

Doporučení číslo 7

Při interpretaci dětské kresby je důležité, abychom znali dítě, které kreslí, ale i jeho kulturní a sociální zázemí. Důležitou roli hraje i pozorování dítěte při malbě: všímat si jeho váhání, obtíží, pozornosti nebo nepozornosti, příběhů, které se zobrazováním spojuje, protože to všechno jsou prvky, které nám při vyšetření pomohou nebo ho upřesňují.

Zásadní roli hraje umístění obrázku na ploše papíru. Vyplnění nebo nevyplnění určité části plochy papíru - vypovídá o úzkosti nebo o intelektuální chudobě.

O osobnosti dítěte mnoho prozrazuje i provedení čar: „jemné a váhavé čáry kreslí utlumené a bojácné děti, nekontrolovanou čáru vytvářejí děti neklidné a agresivní.“(Davido; 2001)

Je samozřejmostí, že je třeba brát v úvahu i zdravotní stav dítěte.

Velmi bohatý podklad pro interpretaci kresby představují zejména obrázky znázorňující postavu nebo postavy. Kresba postavy přináší četné informace o celkové osobnosti dítěte, zejména o jeho afektivitě. Významnou výpovědní hodnotu má, v jakém pořadí jsou postavy malovány. Osoba, která je dítětem milována bývá kreslena jako první v pořadí. Právě tato osoba mívá většinou autoritu. Osoba, která milována není, je nemilována, je často odbyta nebo se na obrázku vůbec nevyskytuje. „Umístění těchto postav na ploše papíru a jejich vzájemné rozmístění otevírá široké možnosti pohledu na afektivní vztahy dítěte s rodinou.“(Davido, 2001) Je samozřejmé, že je nutné posuzovat individuální vzhled postavy, studovat symboliku, která má vždy specifický význam.

Interpretace má mnohem větší hodnotu, pokud je možné interpretovat více tematicky různorodých obrázků jednoho dítěte v jednom věkovém období. „Nutně se v nich musíme dopátrat stejných afektivních a sociálních konstant, dítě se totiž do svého výtvarného projevu vždycky promítne, ať už ztvárňuje jakýkoliv námět.“(Davido, 2001)

Doporučení číslo 8

Je důležité, aby obrázek, který učitel od dítěte získá buď na základě náhodného objevení v sešitě, knize, na lavici žáka nebo nechá třídu namalovat obrázek na téma „nakresli sebe“, byl dále doprovázen rozhovorem o tomto obrázku. Tento rozhovor, který musí být ale vhodně veden, může pomoci poodhalit problém nebo naopak existenci podezření, že dítě je týráno a zneužíváno, vyvrátit. Nikdy bychom ale neměli podceňovat indikátory ukazující na týrání či zneužívání dítěte. Proto je vždy při nejistotě vhodné ihned kontaktovat psychologa pedagogicko psychologické poradny, Dětského krizového centra či další organizace zabývající se prací s týranými, zneužívanými a zanedbávanými dětmi.

Při využití screeningových dotazníků je zapotřebí bodovat kresbu za přítomnosti dítěte, aby bylo možné zeptat se jej na jakékoliv informace, které mohou objasnit, jak dále postupovat (například zda s dítětem vést rozhovor). Pokud například vyvstane podezření na pohlavní zneužití, či tělesné týrání, lze se zaměřit na určité tělesné partie nebo položit více otázek týkajících se těchto partií. Podezřelé indikátory nutně vyžadují, aby rozhovor proběhl s dítětem o samotě, protože v přítomnosti pachatele dítě žádné informace nesdělí. Rozhovor nesmí dítěti přinášet další traumatizaci, neodborné dotazování totiž může být pro dítě bolestné. Při jakýchkoli pochybnostech o schopnosti vést takový rozhovor s dítětem je proto vhodné kontaktovat pedagogicko-psychologickou poradnu, či jakoukoli organizaci zabývající se prací s týranými či zneužívanými dětmi.

Doporučení číslo 9

Nebezpečí v chybné interpretaci a chybné diagnostice spočívá ve stigmatizaci dané rodiny. Je ale třeba říci, že na prvním místě je vždy zajištění zdraví a bezpečnosti dítěte. Dítě je vždy na prvním místě.

Doporučení číslo 10

Pokud se učitelé či pedagogickému pracovníkovi v průběhu rozhovoru nad kresbou dítěte svěří, že je týráno, zneužíváno či zanedbáváno, měl by se učitel řídit následujícími pravidly:

- důvěřujte dítěti, ono ve vás důvěru našlo, když se vám se svým problémem svěřilo;
- při poškození dítěte vyhledejte lékařskou pomoc;
- bezodkladně informujte o všem, co se stalo a co vám bylo svěřeno orgány policie nebo orgány sociálně právní ochrany dětí.

Oddělení sociálně-právní ochrany dětí podává v případě dětí ohrožených týráním, zanedbáváním a zneužíváním návrhy na:

- omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti;
- pozastavení výkonu rodičovských povinností;
- nařízení ústavní výchovy;
- prodloužení či zrušení ústavní výchovy.

Ve struktuře policie pracují specialisté zabývající se trestnou činností mládeže a na mládeži, kteří mají tvořit styčné body při spolupráci s orgány právní ochrany dětí a školami dle závazného pokynu Policejního prezidenta ze dne 21. ledna 2002. Případy, kdy dochází k týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte, má policie zdokumentovat a co nejrychleji a nejdůkladněji vyšetřit.

Doporučení číslo 11

Učitelé by měli své žáky vybavit informacemi o:

- právech dítěte (je vhodné uspořádat projektový den na toto téma, využít informací z internetu, seznámit žáky vhodnou formou s jejich právy), pro pedagogy doporučuji navštívit www.detskaprava.cz, www.crdm.adam.cz, www.amnesty.cz/pruvodce, kde mohou najít spoustu vhodných rad, nápadů a metod, jak své žáky seznámit s jejich právy;
- možnosti využití Linky důvěry Dětského krizového centra (se svými problémy a dotazy se mohou obrátit všichni lidé v krizové životní situaci - tel. číslo na linku důvěry je 241484149 - pracovníci linky důvěry jsou psychologové, sociální pracovníci, právníci a další odborníci se speciálním vzděláním v oblasti telefonické krizové intervence);
- co je považováno za normu a co je již mimo normu, co se chování a jednání s dětmi týče (jestli je či není normální, když je dítě osaháváno, když je často a hrubě bito atd.);
- co mají děti dělat, pokud se stanou obětí týrání a zneužívání, (je vhodné seznámit děti s telefonními čísly na krizová centra, Fond ohrožených dětí, vysvětlit jim, jak postupovat, pokud se jim něco stane);
- že se vždy mohou obrátit na pedagogického pracovníka či výchovného poradce se svým problémem.

Na tomto místě bych ráda uvedla některé kontakty na instituce zabývající se pomocí dětí v krizi (nejedná se o úplný výčet institucí z celé

České republiky, cílem je zaměřit se na dětskou populaci a na zařízení pro týrané a zneužívané děti):

název organizace (město, ve kterém sídlí)	telefonní číslo	populace, na kterou se pomoc organizace zaměřuje	čas, kdy je možné volat
Linka bezpečí (Praha)	800155555	děti	nonstop
Linka důvěry DKC (Praha)	241484149	týrané a zneužívané děti	nonstop
Bílý kruh bezpečí (Praha)	257317100	pomoc obětem trestných činů	nonstop
Dona linka (Praha)	251511313	obětem domácího násilí	nonstop
Dětské krizové centrum (Praha)	241480511	týrané a zneužívané děti	neuvedeno
Krizová linka SPONDEA (Brno)	541235511	zneužívané a týrané děti	nonstop
Krizová linka Dětského krizového centra (Cheb)	469623899	ohrožené děti	neuvedeno
Fond ohrožených dětí (Praha)	224236655 nebo 224221137	děti	nonstop
Linka důvěry RIAPS – Praha	222580697	pro děti a mladé lidi v ČR	nonstop

Zároveň bych ráda na tomto místě uvedla základní seznam krizových center a zařízení pro týrané a zneužívané děti, včetně adres a dalších podrobností o těchto institucích

Fond ohrožených dětí Na Poříčí 6, 110 00 Praha 1 224236655, 224221137 www.fod.cz email: fodeti@volny.cz	Spravedlnost dětem Bítovská 9/1227 140 00 Praha 4 email: info@iustin.cz www.iustin.cz	Ratolest Brno – o.s. Milady Horákové 19 602 00 Brno 545243839, 545241655 ratolest@ratolest.cz www.ratolest.cz
Linka důvěry Vsetín 571413300 (nonstop) Hrbová 1561, 755 01 Vsetín e-mail: ld@vs.inext.cz www.inext.cz/linka	Dětské krizové centrum, o. s. V Zápolí 1250/21 141 00 Praha 4- Michle 241480511 Linka důvěry Dětského krizového centra – nonstop 241484149 internetová linka důvěry problem@дитеkrize.cz www.дитеkrize.cz	SPONDEA při ČČK Brno, o.p.s. Centrum pro týrané, zneužívané a ohrožené děti Štefánikova 1, 602 00 Brno krizová non-stop linka 541235511 www.sky.cz/spondea spondea@sky.cz

Doporučení číslo 12

Pro pedagogy je nezbytně nutná i znalost zákonných úprav týkajících se problematiky syndromu CAN. Dle trestního zákona č.140/1961 Sb. ve znění pozdějších předpisů s účinností od 1. 1. 1994 platí oznamovací povinnost i povinnost přezkazít páchání trestního činu týrání svěřené osoby. To lze učinit i včasným oznámením. Ten, kdo tuto povinnost nesplní, se sám dopouští trestného činu (s trestní sazbou odnětí svobody až na tři roky). Oznámení je nutné učinit orgánům činným v trestním řízení (policie a státní zastupitelství). Oznamovatel je povinen pravdivě sdělit skutečnosti, které týrání dítěte nasvědčují. Přitom neodpovídá za to, zda se spáchání činu podaří prokázat.

„Kdo se hodnověrným způsobem doví, že jiný připravuje nebo páchá trestný čin vlastizrady (§91),..., **týrání svěřené osoby** (§215), vraždy (§ 219), loupeže (§ 234), braní rukojmí (§ 234a), znásilnění (§ 241), **pohlavního zneužívání** podle § 242, ... nebo ohrožení morálního stavu jednotky podle

§288 odst. 2, a spáchání nebo dokončení takového trestného činu nepřekazí, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta. Stanoví-li tento zákon na některý z těchto trestných činů trest mírnější, bude potrestán oním trestem mírnějším.“ (Trestní zákon č. 140/ 1961 Sb. ve znění pozdějších předpisů, § 167 Nepřekažení trestného činu)

„Kdo se hodnověrným způsobem doví, že jiný spáchal trestný čin vlastizrady (§ 91),..., **týrání svěřené osoby** (§215), vraždy (§ 219), genocida (§ 259) nebo používání zakázaného bojového prostředku a nedovoleného vedení boje (§ 262) a takový trestný čin neoznámí bez odkladu státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu nebo místo toho, jde-li o vojáka, velitele nebo náčelníka, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta. Stanoví-li tento zákon na některý z těchto trestných činů trest mírnější, bude potrestán oním trestem mírnějším“ (Trestní zákon č 140/ 1961 Sb. ve znění pozdějších předpisů, § 168 Neoznámení trestního činu)

Trestní zákon v paragrafech 167 a 168 uvádí dvě povinnosti, které má každá fyzická osoba a za jejichž nesplnění hrozí i trestní stíhání – nepřekažení trestného činu a neoznámení trestného činu.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí chrání učitele při jeho postupu na ochranu práv dítěte. Je zde přímo vyzýván k tomu, aby v případě podezření na týrání žáka kontaktoval odborníky. Učitelé by se tedy neměli obávat, že udělají kroky, které budou mimo jejich kompetenci. To, aby se pokusili týranému dítěti co nejúčinněji pomoci, se tak stává nejen součástí zákonné povinnosti, ale i jejich profesionality.

Tento zákon navíc výslovně určuje jako povinnost různým institucím, mimo jiné i škole a školskému zařízení, nahlásit případ ohrožení zdraví nebo života dítěte, a to i tehdy, když se objeví pouze podezření na trestný čin. (U fyzických osob je tento postup formulován jako právo, nikoliv jako povinnost.) Zatímco tedy u trestního zákona je potřeba vycházet z hodnověrného, tedy doloženého předpokladu, v případě zákona 359 stačí mít jen podezření.

(Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.)

Pokud má učitel jistotu, že byl spáchán trestný čin, má ze zákona povinnost obrátit se na orgány činné v trestním řízení, pokud má podezření, zákon určuje školskému zařízení za povinnost nahlásit tuto skutečnost obecnímu úřadu, tedy sociálnímu pracovníkovi z orgánu sociálně právní ochrany dětí (OSPOD).

Doporučení číslo 13

Úkolem pedagogického pracovníka není stanovit komplexní anamnézu, provést objektivní vyšetření a stanovit způsob řešení problému dítěte. Úkolem učitele a pedagogického pracovníka je problém odhalit, objevit, získat si důvěru dítěte, spolupracovat s ním a zajistit odbornou péči pro dítě. Znamená to tedy, že učitel je tím, který může odhalit problematiku a jeho úkolem je zajistit další péči o dítě tím způsobem, že bude kontaktovat polici, sociálně právní odbor, lékaře, psychology. Neznamená to tedy, že učitel bude žáka léčit, sepisovat komplexní anamnézu atd. Jeho úkolem je problém rozpoznat. Je úkolem lékařů učinit objektivní vyšetření (hematomy, otoky, vyšetření genitálu), psychologů sestavit komplexní anamnézu (zdravotní, sociální, rodinnou), policie zajistit věrohodnost výpovědí, zajistit svědecké výpovědi, sociálně právního odboru rozhodnout o umístění dítěte do dětských domovů, kojeneckých ústavů pěstounské péče. Jedná se tedy o multidisciplinární přístup.

6. Závěr

Cílem této diplomové práce bylo zvýšit informovanost o syndromu CAN (syndromu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte) mezi učiteli českých základních škol a zároveň nabídnout a seznámit tyto učitele s nástroji využitelnými při diagnostice týrání a zneužívání u dítěte.

Dítě dovede ve své kresbě i velmi jednoduchou zkratkou zakódovat svou výpověď o světě, ve kterém žije. Formy tohoto vyjádření se mění s věkem a mírou grafomotorických schopností a dovedností dítěte. Obsahová složka kresby nám může napovědět mnoho o tom, co dítě zná, ale i o tom, co pociťuje. Týrání či zneužívání pro dítě znamená značnou zátěž. Dítě se dostává do situace, o které se velmi obtížně dokáže vyjádřit slovy. Své pocity dítě ale přenáší do kresby. Učitel by v ní proto měl umět číst a neměl by váhat poradit se s odborníky, pokud shledá první signály týrání či zneužívání dítěte v jeho kresbě nebo jen náznaky problémů.

Je samozřejmé, že učitel nebude provázet týrané dítě celou terapií v případě prokázání týrání na dítěti, ale může se stát osobou, která na problém poukáže a předá jeho řešení do rukou specialistů na danou problematiku.

Učitelé by se měli alespoň snažit nedopustit, aby děti (žáci) byly bezmocné v situaci ohrožení. Proto je úkolem pedagogů, aby byli pozorní k dětem, všímaví a připravení čelit často nepříjemným situacím, do kterých se mohou dostat, pokud hovoříme o odhalování týrání, zneužívání a zanedbávání v rodině. I kdyby se totiž podařilo zachránit jeden dětský život, tak to vše stálo za to.

Nad zlato dražší klenot jest dítě, ale nad sklo křehčejší, rozraziti se neb naraziti snadně můž, a škoda odtud nenabytá (tj. nesmírná).

J.

A.

Komenský

PŘÍLOHY

Seznam příloh

Příloha č. 1 Screeningový dotazník pro kresbu lidské postavy

Příloha č. 2 Screeningový dotazník pro kinetickou kresbu rodiny

Příloha č. 3 Dotazník vlastní konstrukce (vyhodnocený v empirické části diplomové práce)

Příloha č. 4 Zpracované výsledky výzkumného šetření (dotazníku vlastní konstrukce)

Příloha č. 5 Dílčí podrobné výsledky výzkumného šetření (dotazníku vlastní konstrukce)

Příloha č. 1 Screeningový dotazník pro kresbu lidské postavy

(Peterson, Hardin, 2002)

SCREENINGOVÝ DOTAZNÍK PRO DĚTSKOU KRESBU LIDSKÉ POSTAVY

Jméno: _____ Datum: _____ Věk: _____

1. Explicitně vyvedené genitálie	Ano (3.0)	Ne (0)
2. Zakryté genitálie	Ano (3.0)	Ne (0)
3. Vynechané genitální partie	Ano (3.0)	Ne (0)
4. Vynechaná střední část postavy	Ano (3.0)	Ne (0)
5. Opouzdření	Ano (3.0)	Ne (0)
6. Dokreslené ovocné stromy	Ano (3.0)	Ne (0)
7. Postava opačného pohlaví	Ano (3.0)	Ne (0)
8. Maličká postavička	Ano (2.0)	Ne (0)
9. Špatné napojení částí těla/Nakreslená obluda	Ano (2.0)	Ne (0)
10. Odříznuté ruce	Ano (2.0)	Ne (0)
11. Vynechané končetiny (ruce a nohy)	Ano (2.0)	Ne (0)
12. Přikreslený nebo zdůrazněný pupík	Ano (2.0)	Ne (0)
13. Pilovité/Vyceněné zuby	Ano (2.0)	Ne (0)
14. Velké ruce	Ano (2.0)	Ne (0)
15. Průhlednost	Ano (2.0)	Ne (0)
16. Nakloněná postava	Ano (1.0)	Ne (0)
17. Zdůrazněné genitálie	Ano (1.0)	Ne (0)
18. Nohy pevně přitisknuté k sobě	Ano (1.0)	Ne (0)
19. Odříznutý pas	Ano (1.0)	Ne (0)
20. Extenze/Dlouhé paže/ Dlouhé nohy	Ano (1.0)	Ne (0)
21. Duhy	Ano (0,5)	Ne (0)
22. Motýli	Ano (0,5)	Ne (0)
23. Srdíčka	Ano (0,5)	Ne (0)
24. Poletující ptáci	Ano (0,5)	Ne (0)
25. Déšť/Mraky	Ano (0,5)	Ne (0)
26. Stínování obličejů	Ano (0,5)	Ne (0)
27. Jednorožci	Ano (0,5)	Ne (0)
28. X místo očí	Ano (0,5)	Ne (0)

Celkový počet bodů: _____

Bodování této kresby: (zaškrtněte)

☐ Normální (0-2)

☐ Nerozhodné (3-5)

☐ Podezřelý/Vyšetřit (6+)

Poznámky: _____
_____
_____
_____
_____

Tyto výsledky samy o sobě neznamenají diagnózu tělesného, pohlavního nebo citového zneužití. Slouží pouze jako vodítko pro další vyšetření pomocí rozhovoru s dítětem, lékařské prohlídky a soudního posudku.

© 1995 Hardin/Peterson

Příloha č. 2 Screeningový dotazník pro kinetickou kresbu rodiny (Peterson, Hardin, 2002)

SCREENINGOVÝ DOTAZNÍK PRO KINETICKOU KRESBU RODINY

Jméno: _____ Datum: _____ Věk: _____

KVALITATIVNÍ	Červené značky	Žluté značky	Zelené značky
I. Celková kvalita kresby			
1. Zvláštnost/Neobvyklost	☐ Velmi zvláštní	☐ Poněkud zvláštní	☐ Normální
2. Pocit/Nálada	☐ Depresivní/Iněvivá	☐ Smíšené pocity	☐ Veselá/Spokojená
3. Uspořádání	☐ Neuspořádaná	☐ Částečně uspořádaná	☐ Uspořádaná
II. Vnímání členů rodiny dítětem			
1. Velikost	☐ Velmi disproporční	☐ Částečná disproporce	☐ Proporční
2. Tvar	☐ Velmi disproporční	☐ Částečná disproporce	☐ Proporční
3. Distorze	☐ Nadměrná	☐ Částečná	☐ Žádná
III. Sebepercepce dítěte v rodinném systému			
1. Velikost	☐ Velmi disproporční	☐ Částečná disproporce	☐ Proporční
2. Tvar	☐ Velmi disproporční	☐ Částečná disproporce	☐ Proporční
3. Distorze	☐ Nadměrná	☐ Částečná	☐ Žádná

Vzhledem ke komplikovanému charakteru kinetické kresby rodiny nelze zvláštnost a uspořádání kvantifikovat. Pokud kresba vykazuje přílišnou neuspořádanost (chaos) či zvláštnost, je vždy nezbytný rozhovor s dítětem, neboť tyto faktory nelze do bodovacího systému zahrnout.

KVANTITATIVNÍ

IV. Styly (Postavu označte na příslušném řádku)

1. Opouzdření	Ano (2,0).....	Ne (0)
2. Ohraničení	Ano (2,0).....	Ne (0)
3. Vepsané slova	Ano (1,0).....	Ne (0)
4. Rozmístění po okrajích	Ano (1,0).....	Ne (0)
5. Podtržení jednotlivých postav	Ano (0,5).....	Ne (0)
6. Šrafování u horního okraje	Ano (0,5).....	Ne (0)
7. Šrafování u dolního okraje	Ano (0,5).....	Ne (0)

V. Pojednání postav (Postavu označte na příslušném řádku)

1. Průhlednost	Ano (2,0).....	Ne (0)
2. Vynechaná postava nebo sám autor(ka) kresby	Ano (2,0).....	Ne (0)
3. Jedna či více postav na rubu papíru	Ano (1,0).....	Ne (0)
4. Gumování	Ano (1,0).....	Ne (0)
5. Plovoucí/Vznášející se postavy	Ano (1,0).....	Ne (0)
6. Visící postavy	Ano (1,0).....	Ne (0)
7. Padající postavy	Ano (0,5).....	Ne (0)
8. Nakloněné postavy	Ano (0,5).....	Ne (0)
9. Neúplné postavy (vynechané části těla)	Ano (0,5).....	Ne (0)
10. Extenze/Dlouhé nohy, ruce, náčini	Ano (0,5).....	Ne (0)

VI. Činnosti s negativními aspekty (Postavu označte na příslušném řádku)

1. Sexuálně zabarvené	Ano (2,0).....	Ne (0)
2. Agrese/Zbraně	Ano (2,0).....	Ne (0)
3. Strach/Úzkost	Ano (2,0).....	Ne (0)
4. Odstup/ Izolace	Ano (1,0).....	Ne (0)
5. Obvinění/Zesměšnění	Ano (1,0).....	Ne (0)
6. Submise/Soutěžení	Ano (0,5).....	Ne (0)
7. Bariéry	Ano (0,5).....	Ne (0)

☐ Normální (0-2)   ☐ Nerozhodný (3-5)   ☐ Podezřelý/Vyšetřit (6+)   Celkový počet bodů: _____

Tyto výsledky samy o sobě naznačují diagnózu tělesného, pohlavního nebo citového zneužití. Slouží pouze jako vodítko pro další vyšetření pomocí rozhovoru s dítětem, lékařské prohlídky a soudního posudku.

© 1995 Peterson/Hardin (Upraveno podle Burnse & Kaufmana, 1972)

Příloha č. 3 Dotazník vlastní konstrukce (vyhodnocený v empirické části diplomové práce)

Vážení,

obracím se na vás s prosbou o vyplnění tohoto dotazníku, jehož výsledky budou využity ke zpracování diplomové práce s názvem Možnosti využití dětské kresby jako jedné z diagnostických technik při práci pedagogů se zneužívanými dětmi. Tato diplomová práce je završením mého studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, oboru pedagogika. Vámi vyplněné údaje budou použity pouze a výhradně pro výše zmíněnou diplomovou práci, bude s nimi zacházeno diskrétně a nebudou nijak zneužity.

Předem děkuji za váš čas věnovaný vyplnění tohoto dotazníku.

Iva Kroužilová

Příložený dotazník prosím vyplňte následujícím způsobem:

Pokud jsou u otázek možnosti výběru, označte vámi vybrané varianty do rámečku křížkem.

Příklad

Setkal/a jste se někdy s problematikou syndromu CAN?

- *ano*
- *ne*

Pokud u otázek nejsou uvedeny možnosti výběru, napište na řádek vaši odpověď.

Vaše jméno (pokud nechcete své jméno uvést, napište prosím, zda tento dotazník vyplňuje muž nebo žena:

.....

Rok vašeho narození.....

Vaše dosažené vzdělání (SŠ, VOŠ, VŠ) (u VŠ uveďte, prosím, zároveň název studované fakulty a vystudované obory, aprobace).....

Počet let, které jste strávil/a pedagogickou činností.....

Město, ve kterém se nachází škola, ve které učíte.....

Město, ve kterém se nachází škola, ve které jste učil/a většinu své pedagogické činnosti

.....

Stupeň, na kterém učíte v současné době (první, druhý).....

Stupeň, na kterém jste učil/a většinu své pedagogické činnosti.....

1) Získáváte rád/a informace o nových metodách práce se žáky?

- ☐ ano
- ☐ ne
- ☐ nevím

2) Setkal/a jste se během své pedagogické praxe s dítětem, u kterého bylo diagnostikováno fyzické, psychické týrání nebo sexuální zneužívání? (Pokud odpovíte ano, označte zároveň, kolikrát jste se s takovým dítětem setkal/a při své pedagogické praxi).

- ☐ ano
  - jednou
  - dvakrát
  - třikrát
  - nevím přesně, ale méně než pětkrát
  - nevím přesně, ale více než pětkrát
  - ..... (pokud ani jedna varianta nevyhovuje, uveďte na tento řádek jinou)
- ☐ ne

3) Kde jste získala/ získáváte informace o problematice syndromu CAN (týraném, zneužívaném a zanedbávaném dítěti)? (Označte všechny možné varianty).

- ☐ během studia vysoké školy
- ☐ během studia střední školy
- ☐ během studia vyšší odborné školy
- ☐ samostudiem .....
- ☐ na kurzech dalšího vzdělávání pedagogů.....
- ☐ z jiných zdrojů.....
- ☐ problematiku syndromu CAN neznám

4) a) Uveďte, které instituce či organizace byste kontaktoval/a v případě, že byste měl/a u svého žáka/žákyně podezření na týrání, sexuální zneužívání či zanedbávání ?

.....

.....

.....

4) b) Názvy těchto institucí či organizací jsem: (označte všechny správné varianty)

- ☐ znal/a z paměti
- ☐ vyhledal/a na internetu
- ☐ konzultoval/a s kolegou/kolegyní ve škole, ve které pracuji
- ☐ konzultoval/a s kamarádem, kamarádkou
- ☐ vůbec neznal/a a nechtěl/a nikde vyhledávat

5) Setkal/a jste se někdy s dětskou kresbou jako jednou z možností diagnostiky týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte?

- ☐ ano
- ☐ ne
- ☐ nevím

6) Uměl/a byste využít dětskou kresbu jako jednu z metod, která pomůže odhalit týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte?

- ☐ ano
- ☐ ne
- ☐ nevím

7) Znáte nějakou dostupnou literaturu, kterou byste použil/a, pokud byste měl/a podezření, že kresba, se kterou jste se setkala, vykazuje známky týrání, zneužívání či zanedbávání dítěte?

- ☐ ano (její název je.....)
- ☐ ano (ale neznám její název)
- ☐ ne (ale rád/a bych si ji přečetl/a, kdyby byla dostupná)
- ☐ ne (tato problematika mě nezajímá)

8) Označte všechny barvy, které v dětské kresbě mohou poukazovat na strach, hrozbu, nebezpečí a naléhavé emoce dítěte.

- ☐ červená
- ☐ růžová
- ☐ fialová
- ☐ světle modrá
- ☐ tmavě modrá
- ☐ černá
- ☐ hnědá

9) U otázky číslo 8 (označování barev) jsem barvy označoval podle následujících kritérií.

- mám nějaké znalosti této problematiky, snažil jsem se jich využít
- něco jsem věděl/a, něco jsem hádal/a
- vůbec jsem nevěděl/a, jen jsem tipoval/a
- snažil/a jsem se o problematice přemýšlet a vybírat citem a dle intuice
- postupoval/a jsem podle jiných kritérií.....

10) Které z uvedených znaků si myslíte, že ve své kresbě může zaznamenat dítě mladšího a středního školního věku (6-14 let), které je sexuálně zneužíváno? Označte všechny správné varianty.

- odříznutý pas – na obrázku chybí spodní část těla – buď kresba končí v půli těla u okraje papíru, nebo spodní část není nakreslena, i když na ní zbývá místo
- vynechané genitální partie – jakákoliv z těchto partií je opominuta v jinak dokončené, ucelené kresbě (nejde tedy o schematické panáčky)
- ležící postava – postava, která leží zcela horizontálně
- pokud jsou místo očí nakresleny tyto znaky: X X
- dítě spontánně dokreslí ovocný strom, přestože zadání kresby zní: „Nakreslete jednu jakoukoli postavu.“
- dítě spontánně přikreslí kokosové palmy, přestože zadání kresby zní: „Nakreslete jednu jakoukoli postavu.“
- duha, kterou dítě spontánně přikreslí na obrázek
- na obrázek jsou spontánně dokresleny déšť a mraky
- lidská postava má dokresleny knoflíky, které jsou součástí oblečení
- dítě na obrázek spontánně dokreslí letícího ptáka
- dítě na obrázek dokreslí ptáka, který neletí
- nohy pevně přitisknuté k sobě- na kresbě je jedna jediná čára, která označuje dvě dvourozměrné nohy přitisknut k sobě

11) Které z uvedených znaků si myslíte, že ve své kresbě postavy může zaznamenat dítě mladšího a středního školního věku (6-14 let), které je fyzicky a psychicky týráno? Označte všechny správné varianty.

- pilovité zuby/ vyceněné zuby (celá ústa jsou nakreslena s důrazem na zuby)
- znázorněné velké ruce
- odříznuté ruce (na obrázku jsou nakreslené paže, ale ruce nikoliv)
- čárky, představující prsty na konci paže, ale ruce nikoliv
- průhlednost postav (kolem obrysu nakreslené postavy je vyznačen oděv)
- srdíčka – anatomicky tvarovaná srdce, která mají představovat biologické orgány zobrazené lidské postavy
- motýli – dítě na obrázek spontánně dokreslí motýla

12) Je vhodné vést s dítětem o jeho kresbě, která nese známky týrání, zneužívání či zanedbávání, rozhovor?

- ano
- ne
- nevím

13)a) Uved'te názvy konkrétních organizací, které se zabývají problematikou syndromu CAN.

.....

.....

13 b) Názvy těchto organizací jsem se dozvěděla:

- ☐ během studia vysoké školy
- ☐ během studia střední školy
- ☐ samostudiem.....
- ☐ na kurzech dalšího vzdělávání pedagogů.....
- ☐ z jiných zdrojů.....

14) Pokud by se vám do rukou dostala příručka o možnosti využití dětské kresby jako jednoho z možných diagnostických prostředků pro odhalení týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte, přečetl/a byste si ji?

- ☐ ano, se zájmem
- ☐ ano, ale pouze pokud by mi to někdo nařídil
- ☐ ano, ale pouze pokud by mi zbyl čas
- ☐ nevím
- ☐ ne, tato problematika mě nezajímá
- ☐ ne, tuto problematiku nepovažuji za potřebnou pro mou práci
- ☐ ne, všechno o dané problematice už vím
- ☐ jiné stanovisko.....

15) Pokud by se u vašeho žáka vyskytovaly známky týrání a zneužívání a neměl/a byste jistotu, že se o týrání či zneužívání jedná, jak se domníváte, že byste reagoval/a ?

- ☐ určitě bych chtěl/a situaci objasnit
- ☐ raději bych se objasnění situace vyhnul/a, abych dítěti ještě více neublížil/a
- ☐ raději bych se objasnění situace vyhnul/a, protože by se mohlo stát, že bych se mýlil/a a dítě by tak mohlo být mým jednáním poškozeno
- ☐ nevím, jak bych reagoval/a
- ☐ už jsem v takové situaci byl/a a reagoval/a jsem takto.....

16) a) Termín citová subdeprivace znamená

.....

.....

16)b) Na otázku 16 a) Co je citová subdeprivace ? (Zaškrtněte všechny správné varianty):

- ☐ znám odpověď a jsem si jí jistý/á (tuto odpověď jsem znal/a a nemusel/a jsem si jí vyhledat v jiných zdrojích či se s někým o dané problematice poradit)
- ☐ znám odpověď a jsem si jí jistý/á (tuto odpověď jsem, ale musel/a vyhledat či se s někým poradit)
- ☐ nejsem si jistý/á, zda má odpověď je správná
- ☐ neznám odpověď a nehledal/a jsem ji v žádných zdrojích
- ☐ neznám odpověď a nehledal/a jsem ji v žádných zdrojích, protože mě daná problematika nezajímá
- ☐ neznám odpověď, ale zajímala by mě

17) Kterí profesionálové se zabývají problematikou syndromu CAN (týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte)?

.....

.....

18) Měli by pedagogové na základních školách mít alespoň základní znalosti ohledně typických znaků týrání, zneužívání a zanedbávání v dětské kresbě?

- ☐ ano
- ☐ ne
- ☐ nevím

19) Byl/a byste ochoten/ochotna věnovat svůj volný čas nastudování brožury týkající se diagnostiky týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte pomocí dětské kresby?

- ☐ ano
- ☐ ne
- ☐ nevím

20) Zúčastnil/a byste se semináře o možnosti diagnostiky týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte pomocí dětské kresby, kdyby se takový seminář konal a byl vám nabídnut?

- ☐ ano
- ☐ ne
- ☐ nevím, záleželo by na.....

21) Má, dle vašeho názoru nějaký význam, aby pedagogové byli seznámeni s možnostmi dětské kresby jako jedné z diagnostických technik pro stanovení týrání, zneužívání či zanedbávání dítěte?

- ☐ ano
- ☐ ne
- ☐ nevím, záleží na.....

Děkuji vám za čas strávený vyplněním tohoto dotazníku.

Iva Kroužilová

Příloha č. 4 Zpracované výsledky výzkumného šetření (dotazníku vlastní konstrukce)

Výzkumné otázky, které byly respondentům doloženy, jsou uvedeny v dotazníku umístěném v příloze č. 3 této diplomové práce. V níže uvedených tabulkách uvádím jen čísla těchto otázek.

H1 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji nezná (dostatečně) problematiku diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby.

Výzkumná otázka číslo	Zastoupení respondentů <u>znajících</u> danou oblast problematiky syndromu CAN a dětské kresby	Zastoupení respondentů <u>neznajících</u> danou oblast problematiky syndromu CAN a dětské kresby	Závěr
4a	17 z celkového počtu 41 (tedy 41,5%)	24 z celkového počtu 41 (tedy 58,5%)	Většina respondentů tuto oblast problematiky syndromu CAN a dětské kresby nezná
6	4 z celkového počtu 41 (tedy 9,8%)	14 z celkového počtu 41 (tedy 34,1%) + 23 respondentů (tedy 56,1%) uvedlo, že si není problematikou jisto	Většina respondentů tuto oblast problematiky syndromu CAN a dětské kresby nezná nebo si jí není jista
7	12 z celkového počtu 41 (tedy 29,3%)	29 z celkového počtu 41 (tedy 70,7%)	Většina respondentů tuto oblast problematiky syndromu CAN a dětské kresby nezná
8	6 z celkového počtu 41 (tedy 14,6%)	35 z celkového počtu 41 (tedy 85,4%)	Většina respondentů tuto oblast problematiky syndromu CAN a dětské kresby nezná
10	0 z celkového počtu 41 (tedy 0%)	41 z celkového počtu 41 (tedy 100%)	Většina respondentů tuto oblast problematiky syndromu CAN a dětské kresby nezná
11	0 z celkového počtu 41 (tedy 0%)	41 z celkového počtu 41 (tedy 100%)	Většina respondentů tuto oblast problematiky syndromu CAN a dětské kresby nezná
12	25 z celkového počtu 41 (tedy 61%)	16 z celkového počtu 41 (tedy 39%)	Většina respondentů tuto oblast problematiky syndromu CAN a dětské kresby zná

H2 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji má zájem naučit se pracovat s dětskou kresbou jako jednou z technik při diagnostice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte.

Výzkumná otázka číslo	Zastoupení respondentů <u>majících zájem</u> o získání poznatků o dětské kresbě	Zastoupení respondentů <u>nemajících zájem</u> o získání poznatků o dětské kresbě	Závěr
14	33 z celkového počtu 41 (tedy 80,5%)	8 z celkového počtu 41 (tedy 19,5%)	Většina respondentů <u>má zájem</u> o získání poznatků o dětské kresbě
18	40 z celkového počtu 41 (tedy 97,6%)	0 z celkového počtu 41 (tedy 0%) + 1 respondent (tedy 2,4%) uvedl jako odpověď nevím	Většina respondentů <u>má zájem</u> o získání poznatků o dětské kresbě
19	39 z celkového počtu 41 (tedy 95,1%)	0 z celkového počtu 41 (tedy 0%) + 2 respondenti (tedy 4,9%) uvedli jako odpověď nevím	Většina respondentů <u>má zájem</u> o získání poznatků o dětské kresbě
20	26 z celkového počtu 41 (tedy 63,4%)	2 z celkového počtu 41 (tedy 4,9%) + 13 respondentů (tedy 31,7%) uvedlo jako svou odpověď nevím	Většina respondentů <u>má zájem</u> o získání poznatků o dětské kresbě
21	41 z celkového počtu 41 (tedy 100%)	0 z celkového počtu 41 (tedy 0%)	Většina respondentů <u>má zájem</u> o získání poznatků o dětské kresbě

H3 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji se během své pedagogické praxe (ať už jakkoli dlouhé) setkala s dítětem, u kterého bylo prokázáno, že se jedná o dítě týrané, zneužívané či zanedbávané.

Výzkumná otázka číslo	Zastoupení respondentů, kteří se během pedagogické práce <u>setkali</u> s týraným nebo zneužívaným dítětem	Zastoupení respondentů, kteří se během pedagogické práce <u>nesetkali</u> s týraným nebo zneužívaným dítětem	Závěr
2	19 z celkového počtu 41 (tedy 46,3 %)	22 z celkového počtu 41 (tedy 53,7%)	Většina respondentů se během pedagogické práce nesetkala s týraným nebo zneužívaným dítětem.

Příloha č. 5 Dílčí podrobné výsledky výzkumného šetření (dotazníku vlastní konstrukce)

V této příloze podrobněji uvádím, jakým způsobem jsem zpracovala údaje získané z dotazníku vlastní konstrukce.

Jak již bylo výše zmíněno, dotazník obsahuje 21 otázek (příčemž tři otázky obsahují i podotázky), celkový počet otázek je tedy 24. Z tohoto celkového počtu otázek jich bylo 13 využito pro vytvoření hypotéz a jejich následném potvrzení či vyvrácení. Stanovila jsem 3 základní hypotézy (H1,H2,H3), přičemž H1 a H2 se skládají z dílčích hypotéz:

H1 – H1a, H1b,H1c,H1d,H1e,H1f,H1g

H2 – H2a, H2b,H2c,H2d,H2e

H3

Každá dílčí hypotéza (např. H1a) byla potvrzena či vyvrácena na základě údajů získaných vždy z jedné výzkumné otázky. Číslo dané otázky je při tomto podrobném zpracování uvedeno pod danou dílčí hypotézou.

H1 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji nezná (dostatečně) problematiku diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby.

H1a Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji nedokáže vyjmenovat alespoň 3 instituce či organizace, které by kontaktovali v případě podezření na týrání, zneužívání či zanedbávání u jejich žáka.

Otázka 4a

3 a více organizací či institucí vyjmenovalo 17 respondentů = 41,5%

2 a méně organizací či institucí vyjmenovalo 24 respondentů = 58,5%

Hypotéza (H1a) byla potvrzena

H1b Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji se domnívá, že by neuměli, nebo nevědí, zda by uměli použít dětskou kresbu jako jednu z metod, která pomůže odhalit týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte.

Otázka č. 6

ANO uměl/a bych využít dětskou kresbu jako diagnostickou metodu při odhalení týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte - uvedli 4 respondenti – t.j. 9,8%

NE neuměl/a bych využít dětskou kresbu jako diagnostickou metodu při odhalení týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte - uvedlo 14 respondentů – t. j. 34,1%

NEVÍM – uvedlo 23 respondentů, t.j. 56,1%

Hypotéza (H1b) byla potvrzena.

H1c Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji nezná dostupnou literaturu, kterou by použila, pokud by měla podezření, že kresba, se kterou se učitel/ka setkal/a, vykazuje známky týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte.

Otázka č. 7

Respondenti, kteří uvedli, že znají dostupnou literaturu a uvedli příklad konkrétní knihy a autora knihy - 4 respondenti t.j. 9,8%

Respondenti, kteří uvedli, že znají dostupnou literaturu, ale neuvedli příklad konkrétní knihy a autora - 8 respondentů t.j. 19,5%

Respondenti, kteří neznají dostupnou literaturu - 29 respondentů t.j. 70,7%

Hypotéza (H1c) byla potvrzena.

H1d Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji nedokáže z uvedených možností správně označit barvy, které v dětské kresbě mohou poukazovat na strach, hrozbu, nebezpečí a naléhavé emoce dítěte a zároveň neoznačit ty barvy, které na strach, hrozbu, nebezpečí a naléhavé emoce dítěte nepoukazují.

Otázka číslo 8

Hodnocení: Respondenti měli z uvedených barev (červená, růžová, fialová, světle modrá, tmavě modrá, černá a hnědá) vybrat ty barvy, které v dětské kresbě mohou poukazovat na strach, hrozbu, nebezpečí a naléhavé emoce dítěte. Správné varianty byly červená a černá. Každý respondent mohl za svou odpověď získat maximálně +2 body (pokud označili právě dvě správné barvy a neoznačili žádné nesprávné varianty). Za každou nesprávně označenou barvu, byl respondentovi odečten bod. V konečném součtu se sečetly + body a – body, které stanovily konečné bodové skóre.

+2 body, tedy správné dvě barvy z výběru označilo 6 respondentů t.j. 14,6%

méně než +2 body, tedy ne zcela správné barvy z výběru označilo 35 resp. t.j. 85,4%

Hypotéza (H1d) byla potvrzena.

H1e Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji nedokáže vybrat z uvedených možností typické znaky, které ve své kresbě může zaznamenat dítě mladších a středního školního věku (6-14let), které je sexuálně zneužíváno.

Otázka č. 10

Hodnocení: Respondenti měli za úkol vybrat z uvedených dvanácti možností ty varianty, které jsou typickými znaky dětské kresby, které může zaznamenat sexuálně zneužívané dítě. Za každou nesprávně označenou variantu byl odečten 1 bod. V konečném součtu se sečetly + body a – body, které stanovily konečné bodové skóre.

+8 bodů, tedy všechny správné odpovědi a žádnou nesprávnou variantu označilo 0 respondentů t.j. 0%

méně než +8 bodů tedy ne zcela správné varianty z výběru označilo 41 resp. tj 100% respondentů

Hypotéza (H1e) byla potvrzena.

H1f Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji neumí vybrat z uvedených možností typické znaky, které ve své kresbě může zaznamenat dítě mladších a středního školního věku (6-14let), které je fyzicky a psychicky týráno.

Otázka č. 11

Hodnocení: Respondenti měli za úkol vybrat z uvedených 7 možností ty varianty, které jsou typickými znaky dětské kresby, které může zaznamenat fyzicky a psychicky týrané dítě. Za každou nesprávně označenou variantu byl odečten 1 bod. V konečném součtu se sečetly + body a – body, které stanovily konečné bodové skóre.

+6 bodů, tedy všechny správné odpovědi a žádnou nesprávnou variantu označilo 0 respondentů t.j. 0% .

méně než +6 bodů tedy ne zcela správné varianty z výběru označilo 41 respondentů- tj. 100% respondentů

Hypotéza (H1f) byla potvrzena.

H1g Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji se nesprávně domnívá, že není vhodné vést s dítětem o jeho kresbě, která nese známky týrání, zneužívání a zanedbávání, rozhovor.

Otázka č. 12

25 respondentů t.j. 61% respondentů se domnívá, že je vhodné o dětské kresbě, která nese známky týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte rozhovor o této kresbě

6 respondentů t.j. 14,6% respondentů se domnívá, že není vhodné o dětské kresbě, která nese známky týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte rozhovor o této kresbě

9 respondentů t.j. 22% respondentů se neumí vyjádřit k faktu, zda je vhodné o dětské kresbě, která nese známky týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte rozhovor o této kresbě

1 respondent, tj. 2,4% uvedl jako svou odpověď, že je i není vhodné o dětské kresbě, která nese známky týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte, vést rozhovor.

Hypotéza (H1g) nebyla potvrzena.

Závěr pro H1

Hypotéza H1 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji nezná (dostatečně) problematiku diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby

H1 byla ověřována sedmi otázkami (č. 4a, 6, 7, 8, 10, 11, 12), které byly položeny vždy 41 respondentům.

V 6 případech (H1a, H1b, H1c, H1d, H1e, H1f) byla hypotéza potvrzena.

V 1 případě (H1g) nebyla hypotéza potvrzena.

Závěrem lze tedy říci, že v 85,7% případů byla hypotéza potvrzena.

H2 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji má zájem naučit se pracovat s dětskou kresbou jako jednou z technik při diagnostice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte.

H2a Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji by si přečetla příručku o možnosti využití dětské kresby jako jedné z diagnostických technik při odhalování týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte, kdyby se jim tato příručka dostala do rukou.

Otázka č. 14

33 respondentů ze 41 tj. 80,5% odpovědělo, že by si danou příručku přečetli se zájmem
8 respondentů ze 41 tj. 19,5% odpovědělo, že by si danou příručku přečetlo pouze tehdy, pokud by jim zbyl čas

3 respondenti ze 41 tj. 7,3% odpověděli, že neví, zda by si danou příručku přečetli

0 respondentů tj. 0% odpovědělo, že by si danou příručku nepřečetlo

Hypotéza (H2a) byla potvrzena

H2b Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji se domnívá, že by pedagogové na českých základních školách měli mít alespoň základní znalosti týkající se typických znaků týrání, zneužívání a zanedbávání v dětské kresbě.

Otázka č. 18

40 respondentů z 41 tj. 97,6% uvedlo, že učitelé na českých základních školách **mají mít základní** znalosti týkající se typických znaků týraných, zneužívaných a zanedbávání v dětské kresbě.

0 respondentů, tj. 0% uvedlo že učitelé na českých základních školách nemají (nemusí) mít základní znalosti týkající se typických znaků týraných, zneužívaných a zanedbávání v dětské kresbě.

1 respondent, t.j. 2,4% uvedl že neví, jestli učitelé na českých základních školách mají mít základní znalosti týkající se typických znaků týraných, zneužívaných a zanedbávání v dětské kresbě

Hypotéza (H2b) byla potvrzena

H2c Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji by byla ochotna věnovat svůj volný čas nastudování brožury týkající se diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby.

Otázka č. 19

39 respondentů ze 41 tj. 95,1% **by bylo ochotno** věnovat svůj volný čas nastudování brožury týkající se diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby.

0 respondentů tj. 0% **by nebylo** ochotno věnovat svůj volný čas nastudování brožury týkající se diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby.

2 respondenti ze 41 tj. 4,9% **neví, zda by byli ochotni** věnovat svůj volný čas nastudování brožury týkající se diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby.

Hypotéza (H2c) byla potvrzena.

H2d Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji by se zúčastnila semináře o možnosti diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby, kdyby se takový seminář konal a byl by jim nabídnut.

Otázka č. 20

26 respondentů ze 41 tj. 63,4% uvedlo, že se zúčastnili semináře o možnosti diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby, kdyby se takový seminář konal a byl by jim nabídnut.

2 respondenti ze 41 tj. 4,9% uvedli, že by se nezúčastnili semináře o možnosti diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby, kdyby se takový seminář konal a byl by jim nabídnut.

13 respondentů ze 41, tj. 31,7% uvedli, že neví, zda by se zúčastnila semináře o možnosti diagnostiky týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí pomocí dětské kresby, kdyby se takový seminář konal a byl by jim nabídnut. (uvedeny byly různé podmínky pro případnou účast: závislost na vzdálenosti bydliště od místa konání semináře, časové možnosti, důvěryhodnost kurzu atd.)

Hypotéza (H2d) byla potvrzena.

H2e Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji se domnívá, že má význam, aby pedagogové byli seznámeni s možnostmi využití dětské kresby jako jedné z diagnostických metod pro stanovení týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte.

Otázka č. 21

41 respondentů ze 41. tj. 100% respondentů uvedlo, že má význam, aby pedagogové byli seznámeni s možnostmi využití dětské kresby jako jedné z diagnostických technik pro stanovení týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte.

Hypotéza (H2e) byla potvrzena.

Závěr pro H2:

H2 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji má zájem naučit se pracovat s dětskou kresbou jako jednou z technik při diagnostice týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte.

H2 byla ověřována 5 otázkami (č. 14, 18, 19, 20, 21), na které vždy odpovídalo 41 respondentů.

Ve všech pěti případech (tedy na 100% otázek) byla hypotéza potvrzena.

Lze tedy konstatovat, že hypotéza byla potvrzena ve 100% případech.

H3 Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji se během své pedagogické praxe (ať už jakkoli dlouhé) setkala s dítětem, u kterého bylo prokázáno, že se jedná o dítě týrané, zneužívané či zanedbávané.

Otázka č. 2

19 respondentů tj. 46,3% uvedlo, že se během své praxe setkala s dítětem, u kterého bylo prokázáno, že se jedná o dítě týrané, zneužívané či zanedbávané.

22 respondentů tj. 53,7% uvedlo, že se během své praxe nesetkala s dítětem, u kterého bylo prokázáno, že se jedná o dítě týrané, zneužívané či zanedbávané.

Hypotéza H3 nebyla potvrzena.

Závěr pro H3:

Většina (více než 50%) učitelů na českých základních školách ve Středočeském kraji se během své pedagogické praxe (ať už jakkoli dlouhé) nesetkala s dítětem, u kterého bylo prokázáno, že se jedná o dítě týrané, zneužívané či zanedbávané.

Literatura

ADAMSOVÁ, C.; FAYOVÁ, J. *Už žádná tajemství*. Praha: Themis, 1997.
ISBN 80-8582-131-1.

BABYRÁDOVÁ, H. *Symbol v dětském výtvarném projevu*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. ISBN 80-210-2079-2.

BENTOVIM, A. *Týrání a sexuální zneužívání v rodinách*. Praha: Grada, 2000.
ISBN 80-7169-629-3.

ČÁP, J.; MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001.
ISBN 80-7178-463-X.

DAVIDO, R. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál, 2001.
ISBN 80-7178-449-4.

DUNOVSKÝ, J.; DYTRYCH, Z.; MATĚJČEK, Z. a kol. *Týrané, zneužívané a zanedbané děti*. Praha: Grada Publishing, 1995. ISBN 80-7169-192-5.

ŘURÍČ, P. *Úvod do pedagogické psychologie*. Praha: SPN, 1978. ISBN -

GJURÍČOVÁ, Š.; KOCOURKOVÁ, J.; KOUTEK, J. *Podoby násilí v rodině*. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-416-3.

HADJ-MOUSSOVÁ, Z.; DUPLINSKÝ, J. a kol. *Diagnostika. Pedagogicko-psychologické poradenství II*. Praha: Univerzita Karlova v Praze-Pedagogická fakulta, 2002. ISBN 80-7290-101-X.

KOUKOLÍK, F.; DRTILOVÁ, J. *Vzpouza depravantů*. Praha: Makropulos, 1996.
ISBN 80-9017-768-9.

LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 1998. ISBN 80-7169-198-X.

LANGMEIER, J.; MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum, 1974. ISBN -

MALÁ, E.; RABOCH, J.; SOVÁK, Z. *Sexuálně zneužívané děti*. Praha: Psychiatrické centrum, 1995. ISBN 80-85121-99-9.

MAŇÁK, J.; ŠVEC, V. *Cesty pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2004. ISBN 80-7315-078-6.

MATĚJČEK, Z. Možnosti využití kresebného projevu dítěte v psychologické praxi. *Československá psychologie*, 1957 roč. I, č.1, s. 53-60. ISSN –

MATĚJČEK, Z. *Praxe dětského psychologického poradenství*. Praha: SPN, 1991. ISBN 80-04-24526-9.

MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1986. ISBN -

MATĚJČEK, Z.; BUBLEOVÁ, V.; KOVAŘÍK, J. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Praha: PC, 1997. ISBN 80-85121-81-1.

MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0332-7.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-24-9.

MLČÁK, Z. *Diagnostické využití dětské kresby v práci učitele*. Ostrava: Scholaforum, 1996. ISBN 80-86058-05-0.

MUFSONOVÁ, S.; KRANZOVÁ, R. *O týrání a zneužívání*. Praha: Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-194-8.

NOVÁK, T. *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Olomouc: Rubico, 2004. ISBN 80-7346-037-8.

NOVÁK, T. Kresba dítěte nám pomáhá nahlédnout do jeho psychiky. *Rodina a škola*, 2006, roč. 13, č. 7. s. 22-23. ISSN 0035-7766.

PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-7184-569-8.

PESCHAKOVÁ, L. Vývin kresby postavy člověka u dětí. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. 3, 1967/68, s. 259-280. ISSN -

PETERSON, L. W.; HARDIN, M. E. *Děti v tísní*. Praha: TRITON, 2002. ISBN 80-7254-237-0.

PÖTHE, P. *Dítě v ohrožení*. Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86103-21-8.

PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-579-2.

ŘÍČAN, P.; KREJČÍŘOVÁ, D. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1049-8.

SVOBODA, M.; KREJČÍŘOVÁ, D.; VÁGNEROVÁ, M. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-545-8.

ŠVANCARA, J. a kol. *Diagnostika psychického vývoje*. Praha: Avicenum, 1980. ISBN -

UŽDIL, J. *Čáry, klikyháky, ptáci a auta*. Praha: SPN, 2002. ISBN 80-7178-599-7.

UŽDIL, J. *Vnímání a výtvarný projev dospívající mládeže*. Praha, SPN, 1970. ISBN -

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha, Portál, 1999. ISBN 80-7178-678-0.

VÁGNEROVÁ, M. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1074-4.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

VANÍČKOVÁ, E. *Tělesné tresty dětí. Definice-popis-následky*. Praha: Grada, 2004. ISBN 80-247-0814-0.

VANÍČKOVÁ, E.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z.; PROVAZNÍKOVÁ, H. *Násilí v rodině. Syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 1995. ISBN 80-7184-008-4.

VANÍČKOVÁ, E.; HADJ-MOUSSOVÁ, Z.; ŠTECH, S. *Psychologie handicapu*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-7184-929-4.

VANÍČKOVÁ, E.; PROVAZNÍK, K., HADJ-MOUSSOVÁ, Z.; *Sexuální zneužívání dětí I. díl*. Praha: Karolinum, 1995. ISBN 80-7184-008-22.

VITTINOVÁ, D. *Zneužití dětí – výběr z americké literatury*. Praha: Pedagogicko-psychologická poradna hl. m. Prahy, 1992. ISBN -

WEISS, P. a kol *Sexuální zneužívání – pachatelé a oběti*. Praha: Grada, 2000. ISBN 80-7169-795-8.

Výroční zpráva 2005. Dětské krizové centrum

Výroční zpráva 2005. SPONDEA při ČČK Brno, o.p.s.

Trestní zákon č 140/ 1961 Sb. ve znění pozdějších předpisů, § 168 „Neoznámení trestního činu“

Trestní zákon č 140/ 1961 Sb. ve znění pozdějších předpisů, § 168 „Neoznámení trestního činu“

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Resumé

Smyslem předloženého textu je poskytnout učitelům a pedagogickým pracovníkům přehled doporučení pro práci s dětskou kresbou jako jednou z diagnostických technik umožňujících odhalení týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte.

Teoretická část pojednává o syndromu CAN a o dětské kresbě jako jedné z projektivních metod.

Empirická část práce zahrnuje ukázky možnosti využití kresby jako diagnostického nástroje při práci s týraným a zneužívaným dítětem. Na základě vyhodnocení dotazníku vlastní konstrukce je zmapována informovanost o problematice syndromu CAN a možnosti využití dětské kresby jako diagnostické techniky při práci s týraným a zneužívaným dítětem mezi učiteli základních škol ve Středočeském kraji.

V závěru této diplomové práce je vytvořen souhrn doporučení učitelům a pedagogickým pracovníkům pro práci s dětskou kresbou, který je zároveň výstupem této diplomové práce.

Resume

The aim of this diploma work is to provide teachers and other pedagogical staff with the summary of recommendations for dealing with the child's drawing as one of the diagnostic techniques which enables detection of the fact that the child is being abused or neglect.

The theoretical part deals with syndrome CAN and child's drawing as one of the projective techniques.

The empirical part of this diploma work includes the sample usage of child's drawing as the diagnostic technique when dealing with child being abused and neglect. The results of the self-constructed questionnaire provide with the information concerning the possibilities of using child's drawing as the diagnostic technique when dealing with child being abused and neglect. The questionnaires were filled in by the teachers of primary schools in Středočeský region.

In connection with this fact I created the summary of recommendations regarding the possibilities of using of child's drawing as one of the diagnostic techniques for detection of the child being abused or neglect. The recommendations were proposed mainly for the teachers of other pedagogical staff .

Souhlasím s tím, aby moje diplomová práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích.

.....
V Praze dne

.....
Podpis